

V. ORDLIK

EESTI
KEELE
ÕPIK

IV

KLASS

A-27001

V. ORDLIK

EESTI KEELE
ÕPIK

IV KLASSILE

10. VALJAANNE

KIRJASTUS «VALGUS»
TALLINN 1966

4E
O-62

Kaane kujundus: G. Pant

Kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt

2

ARHIIVKOGU

HÄÄLIK JA TÄHT.

ÜLDISI SELGITUSI.

Harjutus 1. Leida, mitmest sõnast koosneb iga antud vanasõna.

Kirjutada vanasõnad vihikusse, kusjuures tähed sõnades eraldada sidekriipsuga. Iga sõna järele märkida sulgudesse tähtede arv. Pealkirjaks: *Tähtede arv sõnades.*

1. Tarkus on enam kui rikkus. 2. Ükski tark ei ole taevast tulnud. 3. Raamat on tarkuse allikas.

Näidis:

1. T-a-r-k-u-s (6) ...

Millest koosneb aga sõna kõneldes? H ä ä l d a d a üksikuid sõnu.

Sõnade h ä ä l d a m i s e l (kõnelemisel, kuuldavalt lugemisel) on kuulda h ä ä l i k u i d .

Tähti kirjutame, näeme.

Häälikuid hääldame, kuuleme.

Kirjutatud sõna koosneb tähtedest.

Hääldatud sõna koosneb häälikuist.

Harjutus. 2. Lugeda antud lauseid (vanasõnu) ja leida, mitut häälikut me iga sõna hääldamisel kuuleme.

Mitme tähega me iga sõna aga kirjutame?

Töö teha näidise eeskujul tabelina. Pealkirjaks: *Häälikute ja tähtede arv sõnades.*

1. Igaüks on oma õnne sepp. 2. Tee tööd töö ajal, aja juttu jutu ajal. 3. Pea aega kalliks.

N ä i d i s:

Sõna	Häälikute arv	Tähtede arv
kirjutame	9	9
hääldan	6	7
raamatusse	8	10

TÄHESTIK.

Tähed asetatakse kindlasse järjekorda.

Kindlas järjekorras esitatud tähed moodustavad t ä h e s -
t i k u.

Eesti tähestikus on 23 tähte:

a	k (kaa)	t (tee)
b (loe: bee)	l (ell)	u
d (dee)	m (emm)	v (vee)
e	n (enn)	õ
g (gee)	o	ä
h (haa)	p (pee)	ö
i	r (ärr)	ü
j (jott)	s (ess)	

Iga täht esineb kahel kujul: suur- ja väiketähena.

Harjutus 3. Kirjutada peast tähestikulises järjekorras suur- ja väiketähed. Pealkirjaks: *Tähestik*.

N ä i d i s:

A, a; B, b

Eesti keeles on teistest keeltest võetud sõnu, milles esineb v o ö r h ä ä l i k u i d, näit.:

f — (loe: eff) *telefon, telegraaf, foto, Fedja*;

š — (loe: šaa, vene keele ш) *šokolaad, tušš* (vedelik joonestamiseks), *dušš* (seadis, mis annab peeni veejugasid), *Šura*;

z — (loe: zee, vene keele з) *zoologia* (teadus loomadest),
Zoja;

ž — (loe: žee, vene keele ж) *žürii* (auhindade määramise komisjon), *Žoržik*.

Tuleta meelde, kuidas kirjutatakse suur ja väike f, š, z, ž.

f, F fotograaf, Fedja

š, Š dušš, Šura

z, Z zoologia, Zoja

ž, Ž žürii, Žoržik

Harjutus 4. Lugeda järgmisi sõnu. Kirjutada nad kõigile kirja-
tehnikanõudeile vastavalt (sõnade seletusi mitte kirjutada). Peal-
kirjaks: *Sõnu võõrtähtedega*.

Fr. R. Faehlmann (loe: feelmann; eesti kirjanik, keeleteadlane,
sünd. 1798, suri 1850. a.), *fanfaar*, *šeff*, *Šura* (loe: šuura), *zoo-
tehnik* (loomakasvatuse eriteadlane), *August Kitzberg* (eesti kir-
janik, sünd. 1856, suri 1927. a.), *Zina* (loe: ziina), *garaaž*, *Želez-
novodsk* (linn NSV Liidus).

TÄIS- JA KAASHÄÄLIKUD.

Meenutada, missuguseid häälikuid nimetatakse täishääli-
kuiks, missuguseid kaashäälikuiks. Mispärast?

Täishäälikud on a, e, i, o, u, õ, ä, ö, ü. Kõik muud
häälikud on kaashäälikud.

Harjutus 5. Kirjutada antud luuletusest 1 salm (I, II või III) vihikusse ja tõmmata kaashäälikutele loogake alla. Pealkirjaks *Kaashäälikud*.

Noorusjõud.

Meie noorusjõudu oota,
sünnimaa ja võimas Liit!
Elu uus on meile loota,
meie teha tulevik.

Meie kätes kerkib tehas,
viljarikkaks muutub muld.
Tervet vaimu terves kehas,
vaimustavat võitlustuld!

Saame murdumatuks tüveks,
kui on tormis koduõu.
Isamaa ja rahva hüveks
pühendame noorusjõu!

(P. Rummo.)

SULGHÄÄLIKUD.

Häädada kaashäälikuid. Missuguste häädamisel algul õhuvool suletakse ja siis sulg järsku avatakse? Missuguste juures on sulg tugev, missuguste juures nõrk?

b, d, g, p, t, k on sulghäälikud.

Harjutus 6. Tõmmata antud mõistatustes sulghäälikutele loogake alla. Pealkirjaks: *Sulghäälikud*.

1. Paik paiga peal, lapp lapi peal, elades ei ole nõela sisse saanud? 2. Mees läheb lakka, lihaliud pea peal? 3. Ei ole kätt ega jalga, aga paneb särgi selga?

(1. Kana. 2. Kukk. 3. Padi.)

p, t, k SÕNA ALGUSES.

Vaadelda esimest tähte katkendis esinevates sõnades.

Tuul ja päike hakkasid vaidlema, kumb neist võtab teekäijal kuue seljast.

Tuul uhkustas: «Mina raputan selle mehe kuue seest välja.»
 Ja hakkas puhuma. Mees aga tõmbas kuuehõlmad kõvemini kinni. Tuul läks ühtelugu kangemaks. Mees läks põõsa taha tuule eest varjule. Tuul puhus põõsa oksad päris vastu maad. Mees tõmbas muudkui kuuehõlmad veel rohkem koomale ja hoidis kõvasti kinni ega mõelnudki kuube seljast võtta.

(Rahvajutust.)

Eesti keeles kirjutatakse sõna alguses harilikult *p, t, k*.

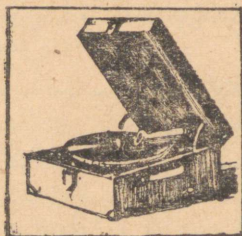
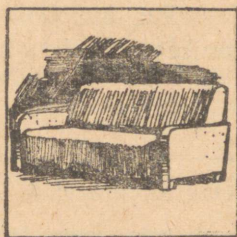
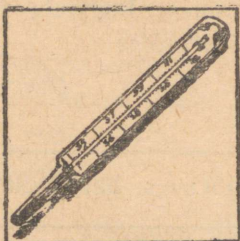
b, d, g SÕNA ALGUSES.

Õppida selgeks järgmiste teistest keeltest laenatud sõnade kirjutamine.

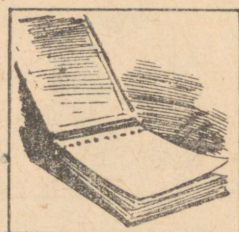
d etsember	— 12. kuu
d iktaat	— etteütlus
d irektor	— juhataja (koolis, vabrikus jne.)
g aas	— õhutaoline aine
g eograafia	— maateadus
b rigadir	— töötajate rühma juht
b rigaad	— töötajate rühm
g rammatika	— keeleõpetus
d eklameerima	— luuletust ilmekalt ette kandma
g ripp	— haigus
b eež	— kollakashall värvus
d istsipliin	— korrale alistumine
B runo	— mehenimi
G eorg	— mehenimi
D agmar	— naisenimi
g ramm	— kaaluühik
b ensiin	— põlev vedelik, tarvitatakse mootorite kütuseks

Mõnedes v õ r s õ n a d e s kirjutatakse sõna alguses *b, d, g*.

Harjutus 7. Kirjutada järjekorras iga eseme nimi, mis siin on näha. Nimed valida lõpust. Pealkirjaks: **p, t, k** ja **b, d, g sõna alguses.**

Botikud, diivan, bassein, grammofon, dušš, buss, barett, gloobus, dress, plokk, trikoo, kraadiklaas, kitarr, kumm, tušipott, pluus, pall, patarei, kaas, puss.

Harjutus 8. Valida sulgudest õige täht. Pealkirjaks: *p, t, k ja b, d, g sõna alguses.*

I. 1. Sõitsin (b, p)ussiga linna. 2. Poisil oli (b, p)arett peas ja (d, t)ress seljas. 3. Ema õmbles tütrele uue (b, p)luusi. 4. Lõikusin (b, p)ussiga puutükki. 5. Konstitutsioonipäev on 5. (d, t)etsembril. 6. Ainol oli uus punane (d, t)rikoo. 7. Ostsin paar uut (g, k)rammofoniplaati. 8. Elektrit sai taskulamp (b, p)atareist. 9. (G, K)raadiklaas näitas, et poisil oli palavik. 10. Homme kirjutame vene keele tunnis (d, t)iktaadi. 11. Helle isa on kolhoosi (b, p)rigadir. 12. (G, K)itarril oli üks keel katki. 13. Pulber kaalus pool (g, k)rammi. 14. Pese kastruli (g, k)aas puhtaks. 15. Pingisse oli löödud millegagi sügav (g, k)ramm.

II. 1. (G, K)eograafia tunnis toodi (g, k)loobus klassi. 2. Joonestused tegime musta (d, t)ušiga. 3. Pärast võimlemistunde peseme end (d, t)uši all. 4. Auto jäi seisma, sest (b, p)ensiin oli otsas. 5. Kinkisin õele uue (b, p)alli. 6. Külmetuse tagajärjel haigestusin (g, k)rippi. 7. Tõnu laulis laulukooris (b, p)assi. 8. Mõõblikaupluses oli müüa ilus (b, p)eeži riidega kaetud (d, t)iivan. 9. 16-aastaseks saades saan (b, p)assi. 10. Autol läks (g, k)umm katki. 11. Vihmase ilmaga pane (b, p)otikud jalga. 12. Tõmbasin laual asetsevast (b, p)lokist lehe. 13. (G, K)rammatika tundmine aitab õigesti kirjutada. 14. Kultuurimajas korraldatakse suur (b, p)all. 15. Koolis peab valitsema hea (d, t)istsipliin.

HELILISED JA HELITUD HÄÄLIKUD.

Panna käsi õrnalt kõrisõlmele ja hääldada tähestikulises järjekorras kõiki häälikuid. Häälikud kirjutada kahte tulpa: ühte need, mille hääldamisel kõrisõlm väriseb (kõrisõlmes tekib hääldamisel heli), ja teise need, mille juures seda tunda ei ole.

N ä i d i s.

Kõrisõlmes

on värinat tunda:

ei ole värinat tunda:

a,

b,

Helilised on kõik täishäälikud (*a, e, i, o, u, õ, ä, ö, ü*) ja kaashäälikuist *j, m, n, l, r, v*.

Helitud on sulghäälikud (*p, b, t, d, k, g*) ja *s, h*.

Katsume laulda heliredelit esiteks heliliste ja siis helitute häälikutega. Mida märkame?

Harjutus 9. Tõmmata helilistele häälikutele loogake alla. Pealkirjaks: *Helilised häälikud*.

Oh mina väike mehekene,
põlvepikku poisike!
Õösi peksin mõisarehed,
päeval kündsin mõõdumaad.
Vaesed lapsed vaarumassa,
ematumad heljumassa.

(Rahvaluulest.)

LIIDE -gi JA -ki.

Kui me tahame lauses mõnda sõna rõhutada, siis saame seda teha ka sel teel, et lisame selle sõna lõppu liite *-gi* või *-ki*; näit.: *öögi* (isegi öö) *oli soe*; *Teetki* (isegi Teet) *tuli mängima*.

Vaadelda, missugustele sõna lõpphäälikutele liidetakse *-gi*, missugustele *-ki*.

ema + gi = emagi
 mõte + gi = mõtegi
 mõni + gi = mõnigi
 soo + gi = soogi
 õnnetu + gi = õnnetugi
 jää + gi = jäägi
 töö + gi = töögi
 põldpüü + gi = põldpüügi
 tamm + gi = tammgi
 kõnelen + gi = kõnelengi
 lill + gi = lillgi
 pioneer + gi = pioneergi
 pilv + gi = pilvgi
 Lõpphäälikud helilised.

kapp + ki = kappki
 paat + ki = paatki
 kukk + ki = kukkki
 tuleb + ki = tulebki
 loed + ki = loedki
 saag + ki = saagki
 poiss + ki = poisski
 aitäh + ki = aitähki

Lõpphäälikud helitud.

Heliliste häälikute järel kirjutame liite *-gi*, helitute järel — liite *-ki*.

Sõna lõpust ei tohi liite *-gi* või *-ki* lisamisel ühtegi tähte ära jätta.

Harjutus 10. Lugeda laused, tarvitades sõna *isegi* asemel rõhutamiseks liidet *-gi* või *-ki*.

Kirjutada need sõnad, mille juurde kuulub sõna *isegi*, liidet *-gi* või *-ki* tarvitades välja. Pealkirjaks: *Liide -gi või -ki*.

1. Torm murdis isegi puid. 2. Loomaaias oli isegi ahv. 3. Isegi tema naer kõlas kuidagi imelikult. 4. Isegi südasuvi oli tänava jahe. 5. Isegi Mikk ei jäänud teistest maha. 6. Tuisk mattis isegi sauna üleni lumme. 7. Ma olen käinud isegi Hiiumaal. 8. Isegi vöö kodus Tiia ise. 9. Isegi kass tuli viia süstimisele. 10. Muuseumi väljapanekute hulgas oli isegi raudrüü. 11. Isegi suur vaher oli põuast kolletanud. 12. Isegi raudvarb ei pidanud põrutusele vastu ja purunes. 13. Isegi see suur soo muudetakse heinamaaks. 14. Isegi kuld tuhmub aja jooksul. 15. Isegi lõke ei suutnud sel ööl meid soojendada. 16. Paduvihma tõttu hilines isegi rong. 17. Isegi meie tiik tõusis üle kallaste. 18. Isegi vanaonu

saatis talle sünnipäevaks telegrammi. 19. Isegi rihm oli niiskuses hallitanud. 20. Mõnel talvel jäätab isegi kogu Soome laht. 21. Isegi jää oli pakasest lõhenenud. 22. Meie kodus on isegi sirp veel alles. 23. Mallel oli matkal kaasas isegi pann.

N ä i d i s.

Tormgi,

Harjutus 11. Liita antud sõnadele liide *-gi* või *-ki*. Pealkirjaks: *Liide -gi või -ki.*

Dress, kitarr, barett, botikud, buss, trikoo, grammofon, gripp, noh, lehm, kuu, kohv, nõõ, kull, tuleb, arst, lukk, org, lõõ, süü, korv, loosung, kask, kauss, lipp, kook, hüppan, kark, tugev, number, õnnelik, tund, hurraa, nahk, komps, kihv, roop, sulg, noot.

h SÕNA ALGUSES.

h-d sõna alguses hääldatakse eesti keeles vähekuuldavalt või jäetakse hoopiski hääldamata. Kirjutamisel on aga vaja teada, missugustel sõnadel kirjutatakse sõna alguses *h*, missugustel mitte.

<i>h-ga</i>	<i>h-ta</i>
<i>hall, halli</i> (värv)	<i>all</i> (vastand sõnale üleval)
<i>hall, halla</i> (külmunud kaste)	<i>allikas</i> (läte)
<i>hallikas</i> (hallivõitu)	<i>aru</i> (mõistus)
<i>haru</i> (puul, nõõril, jõel)	<i>arutama</i> (küsimust)
<i>harutama</i> (nõõri, lõnga)	<i>arv, arvu</i> (1, 2 jne.)
<i>harv, harva</i> (hõre)	<i>ais, aisa</i> (vankril)
<i>hais, haisu</i> (halb lõhn)	<i>agu, ao</i> (koit)
<i>hagu, hao</i> (raitud oksad)	<i>ind, innu</i> (vaimustus)
<i>hind, hinna</i> (asjal)	<i>igivana</i> (väga vana)
<i>higi</i>	

Harjutus 12. Kirjutada järgmistest lausetest välja *h-ga* algavad sõnad. Pealkirjaks: *h-ga algavaid sõnu.*

Kord talvel hakkas mul haige hammas kõvasti valutama. Helistasin kolhoosi ja palusin sealt linnasõiduks hobust.

Järgmisel hommikul vara hakkas koer väljas haukuma. Ruttasin välja. Väljas helendas kuu. Hangedel hiilgasid ja helkisid tuhanded hõbekübemed.

Varsti jõudis härmatanud habemega küüdimees halli hiirekarva hobusega kohale.

Hüppasin rekke ja sõit läks lahti. Tuli mets. Vaikselt seisid hiiglakõrged härmas männid kahel pool teed. Järsku hobune hirnatas, norskas ja jäi seisma. Vaatasime ringi ja nägime metsa hämaruses mingi haohunniku juures hõõguvat hulka silmi. Hirm hiilis südamesse. Tundsin, kuidas selg tõmbus higiseks.

Küüdimees hüppas püsti, hüüdis hirmsa häälega: «Hundid!», haaras reest heinte seest riidesse mässitud püssi, harutas selle sealt kiiresti välja ja hetk hiljem lajatas lask. Läbi heljuva suitsu nägime, kuidas mitu hallikat kogu hüpates harvade põõsaste vahele kadus.

Kihutades läbisime metsa ja hingasime kergendatult, kui jõudisime linna lähistele.

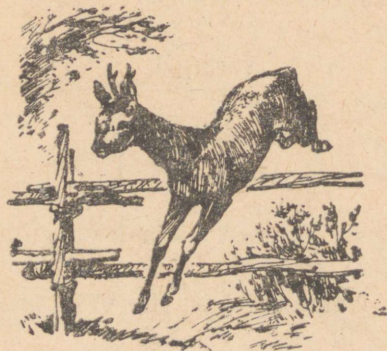
Näidis.

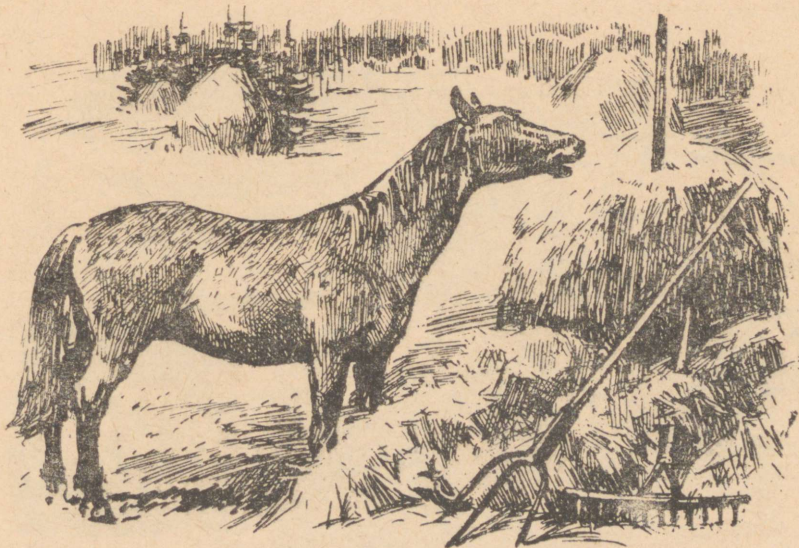
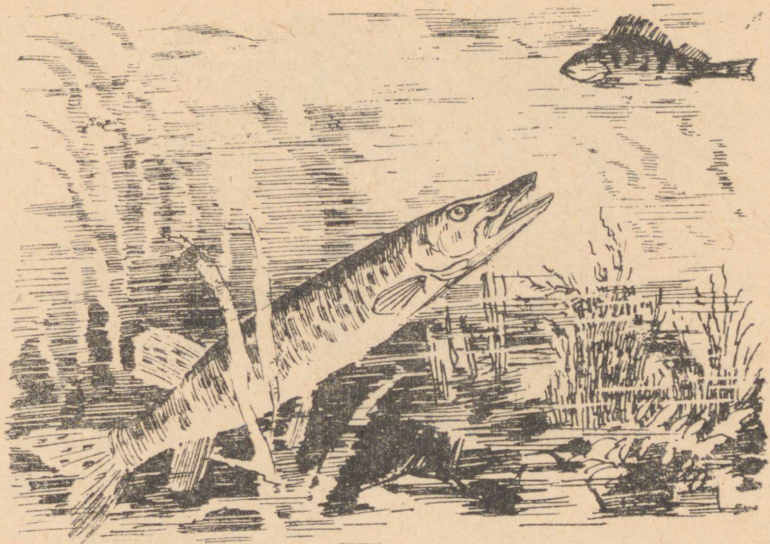
Hakkas; haige hammas;...

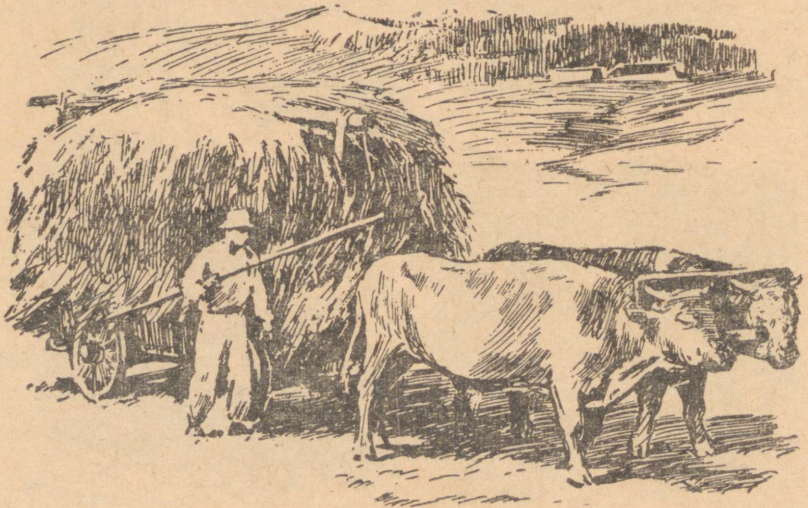
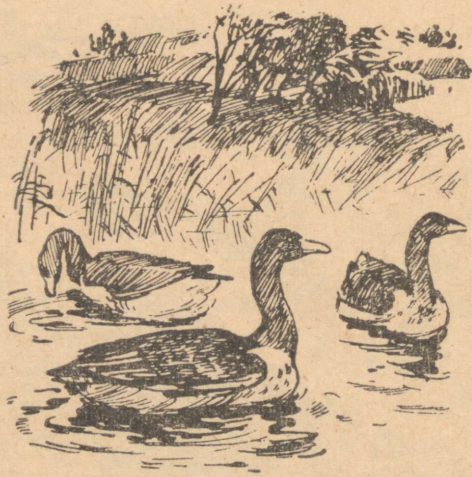
Harjutus 13. Kirjutada iga pildi kohta lause. Lausetes kasutada rohkesti *h*-ga ja täishäälikuga algavaid sõnu. Pealkirjaks: *h-ga algavaid sõnu*.

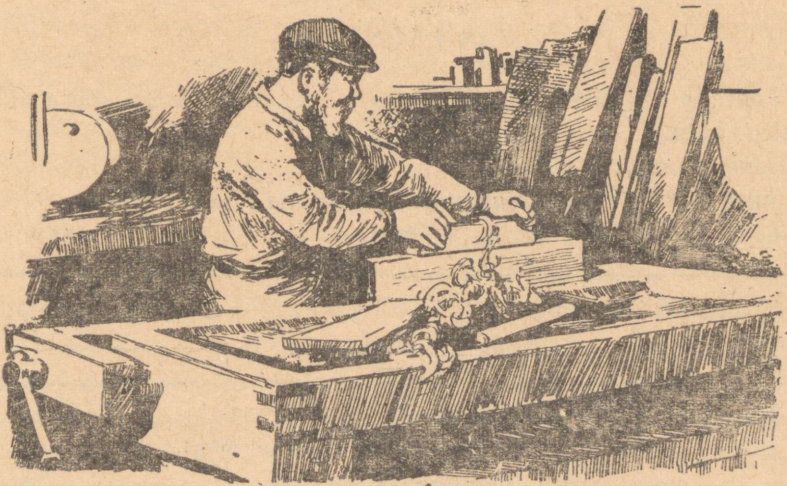
Näidis.

1. Hall hunt istub öösi hangelt ja ulub.

* Harjutus 14. Õppida järgnev pala etteütluksks.

Hommikul.

Agu helendas eredalt idas. Algas hommik. Hall udu hajus. Harvas haavikus hakkas üksik lind häälitsema. Kusagil haukus koer ja hakkas siis haledasti uluma.

Eit avas ukse, haigutas ja heitis uudishimuliku pilgu hõõguvate taevale. Siis pidas veidi aru ja läks hagu tooma. Haohunnikust võttis ta hulga oksid ja kadus tuppa. Hetk hiljem tuli ta ämbri- riga, laskis hurtsikust haned õuele ja tõi allikast vett. Varsti hakkas korstnast tõusma hallikat suitsu.

i JA j SÕNADES.

Jaotada antud sõnad silpidesse ja vaadelda, kuhu kohta silbis jääb *i*, kuhu *j*.

Ilus, silmad, nimi, aia;

juuksed, kajama, koju, palju, asjaajaja, tuliija, õppija;

ojja (=ojasse), majja (=majasse), tujju (=tujusse).

j kirjutatakse ainult silbi *algu*ses. Erandiks on sõnad *majja, ojja, tujju* ja mõned teised seesugused.

Vaadelda sõnu, milles puudub *j*.

1. N i m e d: Tiia, Viia, Miia, Liia, Riia, Maia, Meiu.

2. S õ n a d: viiul, viiendas, siia.

3. Võõrsõnad: sot-si-a-list-lik, re-vo-lut-si-oon, kons-ti-tut-si-oon, de-monst-rat-si-oon, eks-kur-si-oon, dek-la-mat-si-oon, geog-raa-fi-a, raa-di-o.

Harjutus 15. Kirjutada lauseid, milles on kasutatud 3-ndas punktis toodud võõrsõnu. Pealkirjaks: *Lauseid võõrsõnadega.*

Pidada meeles. 1. Järgmistes sõnades ei ole *i-d*:
nüüd, süü, püü (lind), küün, süüdlane, süütama, müüma; süüa, hüüan, püüan.

2. Sõnas *muuseum* ei ole *j*.

Harjutus 16. Lünka on vaja kirjutada *i, ii, j* või *jj*. Lugeda iga lause hoolikalt läbi ja kirjutada vihikusse ilma lünkadeta. Silbitada laused.

Pealkirjaks: *i ja j õigekiri.*

I. 1. M—nu —sa läks habemea—a—a —uurde. 2. Täd—Ma—a ma—a on o—a kaldal. 3. Osts—me sa—a—ahu —a küpsetas—me teeõhtuks üle sa—a vä—kese sa—a. 4. Ra—a a—a äärde l—llepeenar —a —stuta s—nna —or—enid! 5. Va—a va—a ots teravaks teha. 6. Kus ma—as sa, ma—as po—ss, elad? 7. A—a loomad a—a —uurest eemale! 8. T—a ja Me—u, va—a ko—u minna! 9. R—a a—as a—as la—a laua ümber. 10. —uku, —aan ja Mati on spord—väl—akul ja mäng—vad —algpall—.

II. 1. O—a ääres —oostes l—b—ses—n —algup—d— o—a. 2. Õnnetus r—kkus tu—u, ku—d vanemp—oneer——uhi nal—ad parandasid selle varst—. 3. Mees la—atas oma —utu k—nn—tu-seks la—a kämblaga lauale. 4. Ma—a —uures l—nde h—l—v kass hüppas koera nähes l—pst— ma—a. 5. M—a kä—b v—en-das klass—s. 6. Suure Sots—al—stl—ku Oktoobr—revolut-s—oon— aastapäev ja NSV L—du Konst—tuts—oon— aastapäev on r—kl—kud pühad. 7. Kuulas—n raad—ost v—ul—mängu. 8. 1. ma— demonstrats—oon ol— väga võ—mas. 9. Sattus—me ülevasse tu—u. 10. Ku—ur lõ— mõ—uva sõ—avastase teose.

Vaadelda nende sõnade kirjutamist, mis näitavad tegijat. Kontrollida silbitamisega, kas neis *j* on silbi alguses.

Õpetaja, joonistaja, ujuja, käskija, nägija, surija, panija, tulija, pesija, olija, kirjutaja.

Missugune silp esineb neis kõigis ja kuidas see kirjutatakse?

Harjutus 17. Kirjutada lünka tegijate näitav sõna. Pealkirjaks: *j tegijate näitavaks sõnaks.*

See, kes magab,	on magaja.
„ „ töötab,	„
„ „ laulab,	„
„ „ matkab,	„
„ „ müüb,	„
„ „ sööb,	„
„ „ viib,	„
„ „ teeb,	„
„ „ peseb,	„
„ „ paneb,	„
„ „ sureb,	„
„ „ koob,	„
„ „ läheb,	„
„ „ näeb,	„

Harjutus 18. Õppida järgmised laused etteütluks.

1. 7. novembril on Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni aastapäev. 2. Õpetaja käis viienda klassiga muuseumis ekskursioonil. 3. Kus tegijaid, seal nägijaid. 4. Sul, Viia, tuleb kiri posti viial! 5. Kirja viija oli meie Viia. 6. Kas teil on viiul müüa? 7. Müüja mõistis asju osavasti müüa. 8. Vaia panin aia äärde. 9. Kuulasin raadiost deklamatsioone. 10. Kui sa süüa soovid, siis hüüa mind. 11. Suvel lõi pikne siia majja ja süütas katuse põlema.

Harjutus 19. Õppida järgnevad laused etteütluks.

1. Pane hobune ree ette ja too soo juurest tee äärest puu ära! 2. Do laulsite te õigesti, kuid re valesti. 3. Ma ei saa nüüd su süü tõttu linna minna. 4. Öö oli ju kuuvalge, kui nad teelt eksisid. 5. Sa müü see võõ ära ja koo enesele uus. 6. Jaa, selle mee me ostame. 7. Siin oli maa varem vee all. 8. Tee ka see töö valmis ja vii ta siis mu isale näha. 9. Kuum tee põletab suu. 10. Nii jääb küll kõik muu tegemata!

LÜHIKE, PIKK JA ÜLIPIKK KAASHÄALIK.

Hääldata järgmisi sõnu. Jälgida *-b-*, *-p-*, *-pp-* hääldamisel huulte sulgumise kestust (vältust):

k a b i

k a p i

k a p p i

Meenutada, missuguseid häälikuid nimetatakse sulghäälikuteks.

Lugeda hoolikalt tabelis antud lauseid ja jälgida sõrendatult trükitud sõnades sulghäälikute hääldamise kestust.

Vaadelda lühikese, pika ja ülipika sulghääliku kirjutamist.

Lühike häälik (hääldame lühidalt)	Pikk häälik (hääldame pikalt)	Ülipikk häälik (hääldame ülipikalt)
L e b a vaikselt.	Seisime l e p a juures.	Vaatlesime l e p p a.
U d u heljub.	Kuuk e t a s tõuseb.	Lõke s ü t t i b.
L a g i oli valge.	L a k i t i uksi.	Vala nõusse l a k k i.

Sulghäälikuid hääldame sõnades lühikeselt, pikalt ja ülipikalt.

Lühikese sulghääliku kirjutame *b*, *d*, *g*-ga, pika — *p*, *t*, *k*-ga, ülipika — *pp*, *tt*, *kk*-ga.

Harjutus 20. Lugeda mõistatused. Hääldata jämendatult trükitud sulghäälikuid täpselt ja määrata nende pikkus. Pealkirjaks: *Sulghäälikute pikkus.*

1. Lipp lipi peal, lapp lapi peal, ilma nõela pistmata? 2. Põder kodus, sarved metsas? 3. Veest lukk, puust võti? 4. Neli nipijalga, kaks kikikõrva, suur pikk tolu-lolu? 5. Hobune jookseb, vagu taga? 6. Tammelaast lätte sees, ei idane, ei mädane? 7. Ei mind võta võti lahti ega muugi muukraud lahti, kukun ma, ise lähen lahti? 8. Lihane pütt, hõbevits?

(1. Kapsas. 2. Palk ja oksad. 3. Sild. 4. Kass. 5. Laev. 6. Keel. 7. Muna. 8. Sõrmus.)

Muukraud — haagikujuline riist lukkude lahtitegemiseks.

Muukima — muukrauaga avama.

Näidis:

Lipp (ü.) lipi (p.) peal.,

Lugeda tabelis antud laused ja kuulmise järgi võrrelda jämen-
datult trükitud kaashäälikute hääldamise kestust (vältust).

Lühike kaashäälik (hääldame lühidalt)	Pikk kaashäälik (hääldame pikalt)	Ülipikk kaashäälik (hääldame ülipikalt)
Süütasime tule.	Tegime ojaile silla.	Korjasime lilli.
Linna kohal kumab taevas.	Teretamisel kum- mardame.	Sammusime lauldes edasi.
Lina kasvas ilus.	Linna keskel oli suur väljak.	Sõitsin linna.
Kari sõi niidul.	Meie tuba on hästi korras.	Kalurid lasksid võr- gud merre.
Iga asi olgu omal kohal!	Oleme IV klassi õpilased.	IV klass õpib hästi.

Lühike *l, m, n, r, s* kirjutatakse ühe tähega, pikk ja ülipikk — kahe tähega.

Pikka ja ülipikka *l, m, n, r, s*-i saab eristada ainult kuulmise abil.

Kui tekib kahtlus, kas *l, m, n, r, s* on sõnas pikk või ülipikk, siis hääldada seda sõna kahte moodi: esiteks mitu korda järjest nii, et vaadeldav häälik oleks sõnas pikk (näit.: *tegime silla, silla, silla*), ja siis mitu korda järjest ülipikalt (näit.: *tegime sil-l-la, sil-l-la, sil-l-la, sil-l-la* — sõna kaotab tähenduse). Hääldamist võrreldes leiame, kas *l, m, n, r, s* on sõnas pikk või ülipikk (näit.: *tegime silla — l pikk*).

Panna tähele ka seda, et ülipika häälikü puhul hääldatakse

sõna 1. silp 2. silbist tunduvalt pikemalt (näit.: *sõitsin lin-na, lin-na, lin-na*), hääldamisel sõna «lonkab». Pika hääliku puhul «lonkamist» ei esine (näit.: *lin-na, lin-na, lin-na* keskel).

Harjutus 21. Määrata jämendatult trükitud kaashäälikute hääldamise kestus. Selleks lugeda sõnad ja hääldada neid eespool antud näpunäidete kohaselt. Pealkirjaks: *Kaashäälikute pikkuse määramine*.

Kaks tassi, ühe tassi; suure tamme, suurt tamme; mängisin palli, kaotasin palli; sõida sammu, sammu edasi, paar sammu; tegin panni valmis, näitasin panni, vaata panni; mitu bussi, astu bussi, uue bussi; ära narri, vaata narri; trummile, trummidel; ussid, usse; vurridega, vurrile; villast, villad, villu; tünnesse, tünnisse.

N ä i d i s:

Kaks tassi (ü.), ühe tassi (p.); suure...

Harjutus 22. Lugeda antud laused. Määrata jämendatult trükitud häälikute pikkus. Pealkirjaks: *Kaashäälikute pikkuse määramine*.

1. Ära keeda mune, mis kana veel pole munenud. 2. Õnnetus ei hüüa tulles. 3. Kui kassid kisuvad, siis hiired hüppavad. 4. Kangus murrab kaela. 5. Lumi luige tiiva all, hallad hane ninas. 6. Mis täna tehtud, see homme hooleta. 7. Halli pead austa, kulupead kummarda. 8. Kass lase tarre, koer aja õue. 9. Kuidas sina mulle, nõnda mina sulle. 10. Kui kala mõrras, tahab välja; kui väljas, tahab sisse. (Vanasõnad.)

N ä i d i s:

Ära (1.) keeda mune (1.), mis.....

Harjutus 23. Moodustada niisuguseid lauseid, et antud sõnade *l, m, n, r, s* esineksid kord pikalt, kord ülipikalt. Pealkirjaks: *Pikk ja ülipikk häälik*.

Kella, tamme, grammi, kannu, vurri, kitarrri, pussi, dressi.

N ä i d i s (mitte ära kirjutada!):

Selle kella (p.) sai isa autasuks. Vaatasin kella (ü.).

Vaadelda järgmisi sõnu. Mitmest silbist nad koosnevad?

Lugeda antud sõnad, kusjuures eriti jälgida lõppkaashääliku pikkust.

Kui pikalt hääldame antud sõnades täishäälikut?

Lapp, gripp, latt, tutt, hekk, plokk, hall, all, häll, pall, ball, kumm, kramm, gramm, konn, linn, vurr, porr (lind), püss, pass, bass, dress.

Kui ühesilbilises sõnas on lühike täishäälik, siis on lõpus ülipikk kaashäälik.

Vaadelda kaashäälikuid ühesilbiliste sõnade lõpus. Tuua veel sääraseid sõnapaare.

2 täishäälikut, 1 kaashäälik.

2+1

luuk

kaap

noot

uus

tuum

1 täishäälik, 2 kaashäälikut.

1+2

lukk

kapp

nott

uss

tumm jne.

Ühesilbilistes sõnades kirjutatakse pikale ja ülipikale täishäälikule (**uu, aa, oo** jne.) järgnev kaashäälik ühe tähega. Lühikesele täishäälikule (**u, a, o** jne.) järgnev kaashäälik kirjutatakse aga **kahe** tähega.

Harjutus 24. Määrata järgmistes sõnades jämendatult trükitud kaashäälikute pikkus. Pealkirjaks: *Kaashäälikute pikkuse määramine.*

1. Kägu kukkus tammikus. 2. Ära aja lõnga sassi. 3. Ema lubas lapsi veel ühe tunni väljas olla. 4. Teel jäi vanker äkki porri kinni. 5. Mitu rida lilli sa, Lilli, istutasid? 6. Anna mulle ruttu tükk vatti! 7. Kapis oli ilusaid tasse. 8. Lase kass sisse! 9. Panin kirvele uue varre. 10. Anne hüpped olid pikemad kui Maril. 11. Tule homme kell kümme meile.

Näidis:

Kägu (l.) kukkus (ü.)

**ÜHESILBILISED SÕNAD, MILLES ÜLIPIKK KAASHÄALIK
KIRJUTATAKSE ÜHE TÄHEGA.**

Lugeda järgmisi sõnu ja pidada meeles nende kirjutamist.

mul	=m(in)ul	vrđ. mull	(veemull)
sul	=s(in)ul	sull-sull	(vee voolamise hää)
tal	=t(em)al	tall	(noor lammas; hobuste laut)
kel	=kellel	kell	(ajanäitaja)
mil	=millel, millal	sell	(endisel ajal: väljaõppi- nud käsitöoline, kuid veel mitte meister)
sel	=sellel	toll	(endisaegne pikkusmõõt, ligikaudu 2,5 cm)
tol	=tollel	lass	(väike vaaditaoline nõu)
ses	=selles	onn	(väike vilets ehitus)
las	=lase	kuss!	(vaigistav hüüe)
mis	(küsimus)	kass	(koduloom)
on	(sõnast <i>olema</i>)	küll	
kus?			
kes?			
kas?			
et	(siduv sõna lauseis)		
jah	=jaa		

Harjutus 25. Lugeda antud laused. Kirjutada sulgudes olev kaashäälik ühe või kahe tähega nagu nõutav. Pealkirjaks: *Ühesilbiliste sõnade õigekiri.*

1. Ka(s) su(l) o(n) ka(s)? 2. Ku(s) o(n) ko(n) talvel? 3. Ke(l) janu, se(l) jalad. 4. Ke(l) on ke(l) kaasas? 5. Ka(s) lell teab, e(t) ta(l) tuleb se(l) päeval linna minna? 6. O(n) o(n) vilets hooneke. 7. Ke(s) teab, mi(s) märk ta(l) o(n)? 8. Ja(h), to(l) on 2,54 cm pikk. 9. La(s) ma näitan, ku(s) su(l) on valesti tehtud. 10. Ku(s), ka(s) te ei tea, e(t) se(s) ruumis tuleb vaikselt olla! 11. No(h), ka(s) se(l) kuul saab teil uus ta(l) valmis? 12. Kü(l) su(l) o(n) ilus ka(s)! 13. Mi(l) viisil pääses ta(l) ta(l) aeda? 14. Mu(l)-mu(l) voolas vesi. 15. Mu(l) ja su(l) on ühesugune ke(l).

LÜHIKE, PIKK JA ÜLIPIKK TÄISHÄÄLIK.

Häädada järgmisi sõnu ja jälgida jämendatult trükitud tähtedega märgitud häälikute häädamise kestust.

<i>puri</i>	<i>mürin</i>	(teen) <i>puuri</i>
<i>puurin</i>	<i>müürin</i>	(kõrget) <i>müüri</i>

Kuulmise järgi võrrelda tabelis antud lausetes jämendatult trükitud täishäälikute häädamise kestust.

Lühike täishäälik (häädame lühidalt)	Pikk täishäälik (häädame pikalt)	Ülipikk täishäälik (häädame väga pikalt)
Sadu kõvenes.	Tegime ilusa saadu.	Mitu saadu heina saite?
Kell tiksuh.	Keel tunneb maitset.	Kas sa mõistad keeli?
Kilu on väike kala.	Paku lõhkusin kiiluga.	Palun anna kiilu!
Ilm on kole.	Kanakoole on kevadlill.	Inspektor kontrollib koole.
Merel valendas puri.	Puuri lauasse auk!	Ära riku puuri!
Võsas nägin rebast.	Poiss oli rõõmus.	Põõsas oli linnupesa.
Rästas on lind.	Tulen jõe äärest.	Räästad tilkused.
Maru möllab.	Vii pesu pööningule!	Isa sõitis öösi linna.
Tüdrukud kiikusid.	Tõime küülikutele õunu.	Kes oli süüdlane?

Täishäälikuid häädame sõnades vahel lühidalt, vahel pikalt, vahel koguni väga pikalt, venitades.

Lühike täishäälik kirjutatakse ühe tähega (*a, e, i* jne.), pikk ja ülipikk täishäälik aga kahe tähega (*aa, ee, ii* jne.).

Pikka ja ülipikka täishäälikut saab teineteisest eristada ainult kuulmise järgi.

Kas täishäälik on sõnas pikk või ülipikk, selle määramiseks saab kasutada samu võtteid, mis pika ja ülipika *l, m, n, r, s* juureski. Näiteks, et otsustada, kas lauses *Tegime ilusa saadu* olevas sõnas *saadu a* on pikk või ülipikk, häädame *a*-d esiti pikalt:

ilusa saadu, saadu, saadu, ja siis ülipikalt: **ilusa saa-a-du, saa-a-du, saa-a-du** — ebaloomulik! Nii leiame, et siin sõnas *saadu* on *a* pikk.

Ka märkame, et *ilusa saa-du, saa-du, saa-du* hääldamisel sõna ei «lonka» — järelikult *a* on pikk. Hääldades aga *mitu saa-du, saa-du, saa-du*, märkame, et sõna «lonkab» — *a* on siin ülipikk.

Harjutus 26. Lugeda antud laused ja määrata sõnades allakriipsutatud häälikute pikkus (lühike, pikk või ülipikk). Pika ja ülipika hääliku eristamiseks kasutada eespool antud näpunäiteid (korduv hääldamine, «lonkamise» jälgimine).

Töö teha tabelina. Pealkirjaks: *Täishäälikute pikkused*.

1. Ehitusel töötas ligi s a d a töolist. 2. S a a d a kedagi klaasi järele! 3. Tahan s a a d a autot. 4. Mees k e r i s traati. 5. Auto k e e r a s lao juurde. 6. Tuule k e e r i s lõhkus katuse. 7. Toodi k i v e ja l i i v a. 8. Saime hea l i i v a. 9. Too p o o l e meetri pikkune lauadükk. 10. Vaata kraana p o o l e! 11. Inseneri p o l e praegu siin. 12. Lahusta värv k u u m a v e e g a. 13. Ehitusplatsi tulede k u m a paistis kaugele. 14. Too k u u m a vett! 15. Katuse ääres oli v õ r e. 16. Selle seina sees on kolm l õ õ r i. 17. Lõpetasime l õ õ r i ehitamise. 18. Katsime katuse ä ä r i. 19. Ära seisa katuse ä ä r e juures! 20. Andke n õ õ r i! 21. Hoi a n õ õ r i otsast kinni! 22. Sõida m õ r d i järele. 23. Kas m ü ü r i n selle ava kinni? 24. Kivipurustaja m ü r i n kostis kaugele. 25. Lõhkusime vana m ü ü r i.

Mört — müüritöödel kivide sidumiseks, krohvimiseks tarvitatav segu.

Näidis:

Täishäälik		
lühike	pikk	ülipikk
<u>s</u> ada	sa <u>a</u> da (kedagi)	(tahan) sa <u>a</u> da

Harjutus 27. Lugeda antud laused. Hääldada eraldi neid sõnu, milles on sulud. Kirjutada sulgudes olev täishäälik ühe või

kahe tähega, nagu on nõutav. Sõna järele märkida sulgudesse, kas täishäälik on lühike (l.), pikk (p.) või ülipikk (ü.). Pealkirjaks: *Täishäälikute pikkuse määramine.*

1. Õpilane ei tohi ülearust k(o)li k(o)li tuua. 2. K(u)ri koer jooksis k(u)ri ukse j(u)rde ja hüppas k(u)ri. 3. Sa s(a)da mulle postiga see s(a)da rubla, mis mul oli s(a)dá. 4. Lapsed tegid k(ä)ruga õues mitu t(i)ru ja k(ä)ru. 5. Ära p(i)lu p(i)lu vahelt! 6. Sadamas seisis s(u)r lodi. 7. K(o)lis l(o)di malering. 8. K(e)da isa õpetab? 9. K(e)da meile n(e)li k(a)likat! 10. «J(ä)me s(i)a!» ütles üks j(ä)me h(ä)l rahva hulgast. 11. Kass tõmbas m(ü)ra k(u)ldes selja k(ü)ru. 12. L(o)di otsas ripub tinapomm. 13. V(õ)ras m(e)s k(ü)sis t(e)d. 14. T(u)le t(u)leveski j(u)rde! 15. Metsa lähedal t(e)gi jõgi s(u)re k(ä)ru. 16. M(i)na on m(i)nu hea sõber.

Lodi — suur paat.

Lood — nõör, mille otsas raskus; loodiga määratakse, kas müür, post jne. ei ole viltu.

N ä i d i s:

Õpilane ei tohi ülearust koli (l.) kooli (ü.) tuua.

Lugeda laused ja vaadelda nendes jämendatult trükitud sõnu.

Millega need lõpevad? Hääldata jämendatult trükitud sõnu.

Kui pikk on nende lõpptäishäälik?

1. **Löö** puu nii pooleks! 2. **Vii** tool laua juurde! 3. Arvo seisis vee ääres **roo** sees. 4. **Jää** meile kuni selle **kuu** lõpuni! 5. **Tee** ääres on hea **maa**. 6. **Too** see kee siia! 7. Mängisin marsi asemel hoopis **muu loo**. 8. Õnnetus juhtus **ree** suure **hoo** tõttu. 9. **Joo** veel piima! 10. **Püü** ei saa lennata.

Täishäälikuga lõppevates ühesilbilistes sõnades on täishäälik ülipikk.

ÜHESILBILISED SÕNAD, MILLES ÜLIPIKK TÄISHÄÄLIK KIRJUTATAKSE ÜHE TÄHEGA.

Et õigesti kirjutada, peab teadma järgmiste sõnade tähendust:

ma = m(in)a

vrđ. maa (maapind)

sa = s(in)a

saa! (sõnast saama)

ta =t(em)a

mu =m(in)u

su =s(in)u

me =m(ei)e

te =t(ei)e

nad =n(em)ad

ja (siduv sõna)

ju (juba)

ka

muu (mõni teine)

suu (näoosa)

mee (sõnast *mesi*)

tee (jook; maantee)

jaa = jah

do
re
mi
fa
la
si

(nootide nimed)

ree (sõnast *regi*)

Harjutus 28. Moodustada nii palju lauseid, et neis esineksid vähemalt üks kord eespool toodud ühesilbilised sõnad. Lauseis tõmmata nendele sõnadele joon alla. Pealkirjaks: *Ühesilbiliste sõnade kirjutamine.*

Näidis:

Ma ei saa kinno minna.

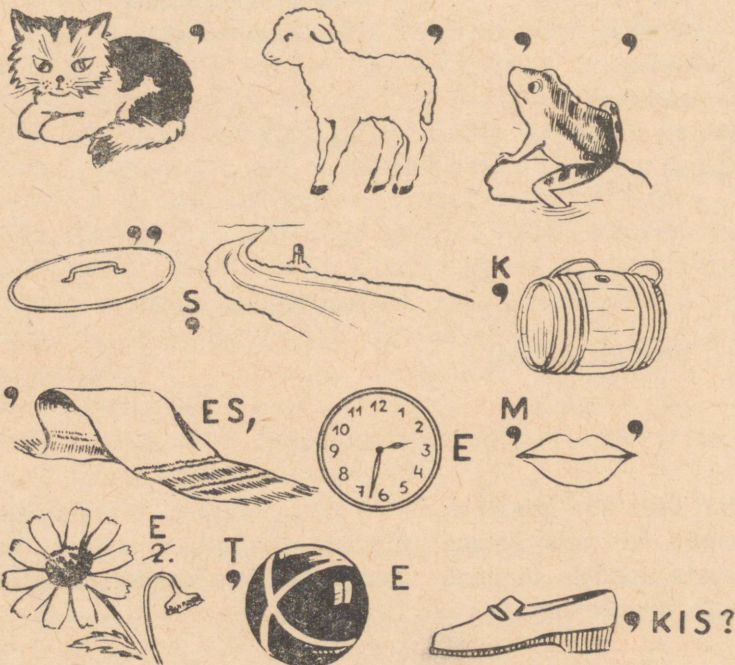
Harjutus 29. Moodustada lause, milles on rohkesti lk. 25 ja 29 toodud ühesilbilisi sõnu. Joonistada see lause piltmõistatusena.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID KORDAMISEKS.

Vastamisel tuua alati näiteid.

1. Mille poolest erinevad tähed häälikuist?
2. Öelda eesti keele tähestik.
3. Nimetada kõik täishäälikud.
4. Nimetada kõik kaashäälikud.
5. Nimetada helilised häälikud.
6. Nimetada sulghäälikud. Miks neid nii kutsutakse?

Piltmõistatus.

7. Missugune saab häälik sõnas hääldamise pikkuselt olla?
8. Kuidas saab eristada pikka ja ülipikka täishäälikut?
9. Missugustes ühesilbilistes sõnades kirjutatakse ülipikk täishäälik ühe tähega?
10. Missuguste tähtedega kirjutatakse lühike, pikk ja ülipikk sulghäälik?
11. Kuidas kirjutatakse pikk ja ülipikk *l, m, n, r, s*? Kuidas saab neid teineteisest eristada?
12. Kuidas kirjutatakse ühesilbilistes sõnades lühikesele täishäälikule järgnev kaashäälik?
13. Nimetada ühesilbilisi sõnu, milles lühikese täishääliku järel kirjutatakse ülipikk kaashäälik ühe tähega.
14. Nimetada *b, d, g*-ga algavaid sõnu.
15. Nimetada *h*-ga algavaid sõnu.

KÕRVUTI ASETSEVAD ERISUGUSED HÄÄLIKUD.

KAKSIKTÄISHÄÄLIKUD.

Meenutada sõnades esinevate häälikute ja tähtede arvu määramist. Leida, mitu häälikut ja mitu tähte on igas antud sõnas.

Hele, brigadir, detsember, kana, hoiatus, aias, hallikas, bassein, diivan, trikoo, garaaž, uuel, riietel, müüa, viiul, hüään.

Harjutus 30. Lugeda katkend ja kirjutada välja kõik sõrendatult trükitud sõnad. Silbitada need sidekriipsuga.

Tõmmata silbis kõrvuti asetsevaile erisugustele täishäälikutele loogake alla. Pealkirjaks: *Täishäälikud silbis.*

Kaja ei olnud kuigi julge. Õigust öelda, ta oli üsna arg tüdruk. Ja kui päris aus olla, siis peab ütleva, et ta oli koguni suur argpüks. Ta käis seitsmendal, sügisel seisis tal ees juba koolitee, kuid seda julgust tal veel ei olnud, et minna kioskist ajalehte tooma. Kajast nooremadki olid nii vaprad. Nelja-aastane Maie, münt kõvasti higinis peopesas, käis iga päev ajalehte ostmas. Ainult Kaja ei läinud, tee mis tahad.

Kaja oli teisitigi arg. Kui tulid külalised, siis kadus ta ära; katsus nõnda läbi saada, et teda ei nähtaks.

See oli häbiasi.

(E. Krusten.)

Münt = metallraha.

Näidis:

Kui-gi, ...

Ühte ja samasse silpi kuuluvat kaht kõrvuti asetsevat erisugust täishäälikut nimetatakse **kaksiktäishäälikuks**.

Harjutus 31. Leida kaksiktäishäälikud. Tõmmata neile loogake alla. Pealkirjaks: *Kaksiktäishäälikud*.

Päikesepaisteline, heinamaa, paistis, kaugemal, maanteid, kui, laiub, sooäärne, hoiame, kõuepilm, püüavad, pioneerid, viieaastane, vaid, sõuame, vanaema, autoga, lauapealne, luuaga, müüa, kauaegne, minia, neiud, riie, pliiatseile.

Vaadelda pika ja kaksiktäishääliku järel seisvat jämendatult trükitud sulghäälikut. Määrata nende hääldamise pikkus.

Nööp, nööpi, kaapima, Peep, rüüpab, vaat, vaati, ootama, Tiit, keetis; leek, leeki, rääkima, kiikuv, kookidel.

Vaip, vaipa, kaupa, taipama; kleit, kleite, näitama, võitis; pauk, pauku, lõikama, läikis.

Pika ja kaksiktäishääliku järel kirjutatakse ülipikk sulghäälik ü h e tähega (*p, t, k*).

Vaadelda sõnu *poiss, poissi, kauss, kaussi, kaussidel, hõissa*. Missugustele täishäälikutele siin ss järgneb? Kui pikalt hääldame neis sõnus s-i?

Kaksiktäishääliku järel kirjutatakse ülipikk s kahe tähega (*ss*).

Harjutus 32. Lugeda antud laused. Hääldamise põhjal otsustada, kui pikk on jämendatult trükitud kaashäälik. Miks nad nii kirjutatakse?

1. Meil laulud aitavad elada, võita. 2. Kes vana ei paika, see uut ei saa. 3. Parem nõukaupa kui jõukaupa. 4. Igavam ootus kui lootus. 5. Kus viga näed laita, seal tule ja aita. 6. Kes teisele auku kaevab, see ise sisse langeb. 7. Laisk ootab, kuni päev looja läheb. 8. Kuidas paik (koht), nõnda pruuk (komme). 9. Iga samm vaata ette. 10. Parem targa laitus kui rumala kiitus. 11. Suu on südame mõõt. 12. Parem koera kosutada kui susi sööta. 13. Silm on väike, aga näeb kõik ilma. 14. Ootaja õnge tuleb kala. 15. Hõissa, poisid, talv on käes! 16. Kuidas loomal söök, nõnda saak. 17. Suits poissi meheks ei tee.

Harjutus 33. Moodustada 10 lauset, milles esinevad sõnad poiss ja kauss. Pealkirjaks: *Lauseid sõnadega poiss ja kauss.*

Näidis:

Poiss pani pesukaussi vett.

* **Harjutus 34.** Õppida järgnev pala etteütluks.

Õnnetus.

Emal läks lauta. Koit jäi üksi tuppa. Ta leidis tüki nõori, köitis selle roika külge ja sai nii enesele hobuse.

Koit hakkas nüüd roikaga toas sõitma, hõikas ja huikas, nii et kõik käikus. Sõidul tõukas ta riulit, kus oli kauss. Kauss lõi kõikumale, kukkus maha ja purunes.

Nüüd oli poiss nõutu. Mis teha? Kas peita lõhutud kauss, nii et seda ei leita? Või öelda, et süüdi oli kass? Ei, see oleks autu.

Kui tuli ema, näitas Koit purunenud kausi tükke ja palus andeks. Emal noomis poissi vaid natuke.

KÕRVUTI ASETSEVAD ERISUGUSED KAASHÄÄLIKUD.

Harjutus 35. Tõmmata kõrvuti asetsevatele erisugustele kaashäälikutele sõna loogake alla. Liitsõna sõnade liitumiskohale püstkriips ja neis vaadelda kaashäälikuid igas sõnas eraldi. Pealkirjaks: *Kõrvuti asetsevad erisugused kaashäälikud.*

1. Kontserdi järgmise numbrina esitas orkester katkendeid V. Kapi lasteoperist «Talvemuinasjutt». 2. Kunstnik võttis pintslile paraja portsjoni mustjashalli värvi ja mõne tõmbe järel tõusis maalil elektriijaama korstnast paks suitsupilv taeva poole. 3. Öhtul kella seitsme ajal algas arstlik kontroll.

Ooper — orkestri saatel laulmise teel ettekantav näidend.

Harjutus 36. Lugeda järgmised sõnad. Häälendamise järgi otsustada, missugune kaashäälik on sõnas ülipikk.

Kuidas kirjutatakse ülipikk kaashäälik siis, kui ta asetseb teiste kaashäälikutega kõrvuti?

Kulda, võtma, kargas, numbrid, (oodati) tormi, sild, silt, tundi, ratsa, kümne, pähklid, kange, laitsin, jalgsi, tütre, kiitsime, sirp, homseks, kõrsi, ronk, rong, korstna, karja (saatma), kurba, pintsliiga.

Kõrvuti asetsevad erisugused kaashäälikud kirjutatakse harilikult ühekordselt, vaatamata sellele, kui pikalt neid hääldatakse.

Harjutus 37. Lugeda antud laused ja otsustada, kas sulgudes olev kaashäälik tuleb kirjutada ühe või kahe tähega.

1. Mu ve(n)d kuulub metallitöö ri(n)gi. 2. Ta ootab ho(m)set päeva, sest siis on ringi töötu(n)d. 3. Ta teeb va(s)kset küünlaja(l)ga. 4. Pane kla(m)ber kruusta(n)gide vahele. 5. Va(l)dur teeb kar(p)i. 6. Praegu segab ta õlivä(r)vi karbi välispi(n)dade ka(t)miseks. 7. See kar(p) on hä(s)ti valmistatud. 8. E(l)mar tegi ka(k)s pa(n)ge va(l)mis. 9. Olin kell ko(l)m kohal, oma te(h)tud kel(k) kaasas. 10. Kastis oli vanu mu(t)reid, kon(k)se, pol(t)e, va(s)kseid rõ(n)gaid, võ(t)meid, va(r)daid ja palju muud.

Harjutus 38. Kirjutada sulgudes olev kaashäälik ühe või kahe tähega. Sõnades, milles olid sulud, tõmmata kõrvuti asetsevatele erisugustele kaashäälikutele loogake alla. Pealkirjaks: *Erisugused kaashäälikud kõrvuti*.

1. Mina a(s)tusin «Osavate käte» ri(n)gi. 2. Mitu poissi punus ko(r)ve. 3. O(l)di kibedasti ametis vi(t)ste koorimisega. 4. Vars(t)i alu(s)tame ha(r)jade tegemist. 5. Võta punast vä(r)vi ja tõ(m)ba sellega siia paar joont! 6. Linda heegeldas mü(t)si. 7. Selle ki(n)da mu(s)tri a(n)dis mulle vanaema. 8. Tiina õ(m)bles särki. 9. Meie ri(n)gide vä(l)japanekud äratasid näitusel ü(l)dist tähelepanu. 10. Kõik kii(t)sid meie õ(m)blustöid.

Lugeda antud sõnad. Missugustes neist esineb ülipikk s? Vaadelda, kuidas ülipikk s l, r (erisugused kaashäälikud) järel kirjutatakse.

valss — õppisin valssi; ühe valsi

pulss (tuiksoon, tuige) — katsus pulssi; pulsilöök

kirss — kaks kirssi; mõne kirsi

varss (*noor hobune*) — silitasin varssa; noore varsa

aga: luuavars (*r ülipikk*)

marss — kuulasin marssi; uue marsi

marssima — marssisin; marsin

värss (*luuletuse rida*; härjavärss — *noor härg*) — kaks värssi;
ühe värsi

hirss (*taim*) — külvas hirssi; hirsitera

aga: õlekõrs, tõrs (*tünn*), õrs (*r ülipikk*).

Ülipikk s kirjutatakse *l, r* järel *k a h e* tähega (*-lss, -rss*).

Harjutus 39. Koostada jutuke või lauseid, milles on rohkesti kasutatud eespool vaadeldud sõnu. Pealkirjaks näiteks: *Kolhoosi noorloomi hooldamas.*

Vaadelda järgmistes sõnades kõrvuti esinevaid kaashäälikuid.

apteek	kotkas	oktoober
september	matkama	kaktus
laps	kitsas	paks
raspel	post	viskama
	koht	puhkama
	nähtud	tehke

Kaktus = lõunamaine taim.

Raspel = suurte hammastega viil.

p, t, k, s, h kõrväl kirjutatakse harilikult *p, t, k,* mitte *b, d, g.*

Siiski kirjutatakse mõningates sõnades *s-i* kõrväl *b, d, g,* näit.:

kärb/sed, kärb/seid, (ühe) kärb/se	sõnast kär/bes
jõud/sasti	„ jõud
aeg/sasti	„ aeg
jalg/si	„ jalg

hoog/salt, hoog/sasti	sõnast hoog/ne
umb/sed	„ umb/ne
raud/sed	„ raud/ne
kuld/sed, kuld/selt	„ kuld/ne

Harjutus 40. Kirjutada lünka kas *p, t, k* või *b, d, g*. Pealkirjaks: *p, t, k* või *b, d, g*.

1. Kas... ikese kaunis... use... s oli kolm kul... set viisnur... set täh... e. 2. Mitmekor... sete majade vahel oli ki... sas tänav. 3. As... usime hoo... sas... i, sest tah... sime jõuda ae... sasti sih... koh... a. 4. Ül... se mat... asime jal... si üle kümne kilomeetri. 5. Las... sime puh... ekohal hoo... sa tan... su valla, kuid vars... i see kat... es, ses... hakkas langema ras... eid vihma-piis... u. 6. Lehmi lü... s... a oli ras... e, ses... um... ses laudas oli roh... esti kär... seid. 7. Poiss vah... is kah... laselt ringi ja vis... as järs... u mingi kom... su var... si me... sa. 8. Kis... usime kom... su lah... i ja leidsime selles... ainult prah... il

Meenutada, missuguste häälikute järel kirjutatakse liide *-ki*, missuguste järel *-gi*.

Vaadelda liite *-ki* liitumist.

paak + ki = paakki

auk + ki = aukki

loik + ki = loikki

leib + ki = leibki

annad + ki = annadki

saag + ki = saagki

Sõna, millele liidetakse *-ki* või *-gi*, jääb alati muutmataks.

Seepärast võib sõnades liitega *-ki* esineda

1) pärast pikka või kaksiktäishäälikut *-kk-* (*paakki, aukki*),

2) *b, d, g* kõrval *k* (*leibki, annabki, saagki*).

Harjutus 41. Kirjutada sõrendatult trükitud sõnad välja ja asetada lünka liide *-ki* või *-gi*. Pealkirjaks: Liide *-ki, -gi*.

1. P o e g — võeti linna kaasa. 2. Teab, kas homme läheme — matkale. 3. V i h m — ei ajanud lapsi seenelt koju. 4. Tädi õ m b —

le b— sulle kleidi. 5. S ö ö k— oli meid ootamas. 6. Tormiga hak-
 kas merel j ä ä— liikuma. 7. Park— jõuti puhtaks riisuda.
 8. Sellest raamatust leiad— vajalikke andmeid. 9. Karu ei
 hirmutanud pauk—. 10. Soo— oli põua tõttu päris kuiv.
 11. Arga kohutab ämblik—. 12. Koer— läks kaasa.
 13. Kook— toodi lauale. 14. Noored naturalistid kasvasid
 kanu—. 15. Nii tuleb— teha! 16. Nuga kadus— ära.
 17. Mõni koht selles ojas on sügav—. 18. Öö— oli lämmata-
 valt soe. 19. Lapsed— kutsuti autosse. 20. Kohv— oli val-
 mis keedetud. 21. Üks viljarõuk— oli ümber aetud.
 22. Kanad— jooksid varjule. 23. Varsti lõppes— töö otsa.
 24. Ma mõistan lüpsa—. 25. Kas hobune jääb— välja?
 26. Kell— seisis. 27. Meil on plaanis pikem matk—. 28. Selle
 kohvri annan— sulle. 29. Öhtul tuli— vihma. 30. Jah—
 oli valesti kirjutatud.

N ä i d i s:

Poegki, ...

Põhjendada, miks järgnevais sõnades **p, t, k, s, h** kõrval (ees)
 kirjutatakse **b, d, g**.

jalg + pall = jalgpall

sulg + tekk = sulgtekk

alg + kool = algkool

king + sepp = kingsepp

alg + harjutus = algharjutus

umb + sõlm = umbsõlm

põld + püü = põldpüü

muld + tamm = muldtamm

nüüd + sama = nüüdsama

üld + haridus = üldharidus

Harjutus 42. Kirjutada lauseid, milles on kasutatud järgmisi
 sõnu. Pealkirjaks: *Lauseid*.

Algkool, kingsepp, umbsõlm, sulgpadi, õlgkübar, siidkleit,
 laudsile, umbkeelne, põldhiir, kuldkollane, umbkaudne, nüüdsama.

SILBITAMINE JA POOLITAMINE.

KUIDAS SÖNU SILBITATAKSE.

Meenutada, missugust osa sõnast nimetame silbiks. Missuguse võttega saame silbid sõnades selgesti kuuldavale tuua?

Kokkuvõte.

Näiteid.

1. Üksik kaashäälik täishäälikute vahel kuulub järgmisse silpi. *a-ga, vu-ri-na-ga*
hoo-gu
2. Kahest või enamast kõrvuti seisvast kaashäälikust kuulub ainult viimane kaashäälik järgmisse silpi. *an-nan, ket-ra, seits-mes,*
arst-lik
3. Pikka täishäälikut (*aa, ee, ii* jne.) ja kaksik-täishäälikut (*ae, au, ei* jne.) silbitamisel ei poolitata. *siis, vee-re*
vii-est, kau-niks
õu-est, mei-e

Harjutus 43. Silbitada katkendis olevad sõnad sidekriipsuga. Pealkirjaks: *Silbitamine*.

Vanaema jääb tukkuma ja lööb pea vastu sängi sammast. Ta ärkab, hõõrub uniseid silmi, kõneleb natuke iseenesega ja jääb uuesti tukkuma. Jälle tonksti — ja pea langeb alla. Vanadus... vanadus...

(O. Luts.)

Harjutus 44. Leida sõnu (vähemalt 3), kus esineb järgmistele nõuetele vastavaid silpe. Sõnad anda silbitatult.

1. Ühetäheline silp sõna alguses (näit. *e-ma*).
2. Ühetäheline silp sõna lõpus (näit. *sai-a*).
3. Ühetäheline silp sõna keskel (näit. *lai-a-li*).
4. Täishäälikuga algav silp sõna sees (näit. *ai-as*).

KUIDAS SÕNU POOLITATAKSE.

Kokkuvõtte.

Näiteid.

1. Sõnade poolitamisel ei tohi silpe lõhkuda. *vu-/ri-/na-/ga,*
plii-/at-/si, kao-/tan,
põl-/les-/se, numb-/ri
2. Ühetähelist silpi ei viida uuele reale. *nei-u-/le, hüü-a-/me*
3. Sõna alguses olevat ühetähelist silpi ei jäeta rea lõppu. *i-sa-/ga, e-ma*
4. Liitsõnade poolitamisel peetakse kõige soovitamaks poolituskohaks sõnade liitumiskohta. *koo-li-/ma-ja,*
pio-nee-ri-/rä-tik

Harjutus 45. Silbitada katkendis sõnad sidekriipsuga ja näidata poolitamiskohad püstkriipsuga. Pealkirjaks: *Silbitamine ja poolitamine.*

Vanal ajal tahtis säga minna Võrtsjärve elama, et ehk seal on parem elu kui Peipsis. Emajõe suus tuli talle kiisk vastu. Säga küsib kiisalt: «Kas siin süüa ka saab?» Kiisk mõtleb: «Kui niisugune suur kala nagu säga meie järve elama tuleb, sööb ta kõik

toidupoolise ära ja meiesugustele väikestele kaladele ei jää midagi. Ma parem laidan talle siinse elu ära.»

(Rahvajutust.)

KÜSIMUSI JA OLESANDEID KORDAMISEKS.

Vastamisel tuua alati näiteid.

1. Mida nimetatakse kaksiktäishäälikuks?
2. Mitme tähega kirjutatakse kaksiktäishääliku järel ülipikk kaashäälik? Kuidas kirjutatakse ülipikk *s* pärast kaksiktäishäälikut?
3. Kuidas kirjutatakse kõrvuti asetsevad erisugused kaashäälikud?
4. Missuguste kaashäälikute järel kirjutatakse ülipikk *s* kahe tähega?
5. Missuguste kaashäälikute kõrval kirjutatakse harilikult *p, t, k*, mitte *b, d, g*? Nimetada sõnu, milles *s* kõrval kirjutame *b, d, g*.
6. Missuguste häälikute järel kirjutatakse liide *-ki*, missuguste järel *-gi*?
7. Nimetada, kuidas tuleb sõnu silbitada, kuidas poolitada.

KORDAVAIK HARJUTUSI.

* **Harjutus 46.** Lugeda hoolikalt järgmisi lauseid.

Kirjutada sulgude sees olev täis- ja kaashäälik ühe või kahe tähega, nagu on nõutav. Pealkirjaks: *Ühesilbiliste sõnade õigekiri.*

1.

Ke(l) oli p(e)l seitse. «Tõuse, R(e)t!» hüüdis me(m). «Lõ(p) unele!» Te(k) pealt, p(a)r ringutust, rä(t) varnast, s(e)p kaasa j(a) pesema! S(i)s ka(m) kätte ja juuksed siledaks! Varsti olid ta(l) pl(u)s j(a) seelik ü(l), punane pioneerirätik kaelas, (u)s must põ(l) ee(s), sukad-kingad jalas. Laual ootasid juba söö(k) j(a) j(o)k: suu(r) pr(u)n koo(k), klaa(s) piima, tü(k) liha, k(ä)r leiba. Pärast sööki sa(l) kaela, ja(k) ülle, vormimüts pähe, ma(p) kätte, pa(l) taskusse ja kooli.

K(o)l, ku(s) Ree(t) käis, oli tü(k) maad eemal. Tee(l) käis t(a) vasakul t(e)veerel, e(t) näeks hästi sõidukeid.

Reeda kooli jõudes oli kl(a)ss vee(l) tühi. Tahvlila(p) niiskeks, krii(t) kohale, t(o)l paika, li(l) kasta — s(e) oli ta(l) mõne minuti t(ö). Varsti jõudsid pärale Mi(k) j(a) Pee(p), A(n) ja Ju(s).

«Ka(s) su(l) o(n) pa(l) kaasas?» päris A(n).

«Ja(h) o(n)!»

«S(i)s läheme mängima!»

S(u)r saa(l) rõkkas laste häälttest, kuni kõlas ke(l).

* **Harjutus 47.** Määrata, kui pikalt hääldatakse sõnades jämen-datult trükitud häälikut.

Tööline, koolil, sadamas, kiiresti, poissi, küsimus, lippudega, jään, mis, ennast, toodud, olla, süda, kommunismile, uurimine, on, õpite, veega, alati, ta, rõõmust, luba, püüdis, maa, kõne, kor-raga, tõkat, kauss, tuleb, agar, kogu, suure, mul, kokku, tüürime, karastatud, su, niidu, alati, äratama, edasi, tänu, saadetakse, omandada, tõtake, klassile, lõõmav, teevad, käänak, et.

* **Harjutus 48.** Kirjutada lünka õige sulghäälik. Pealkirjaks: *Sulghäälik sõna alguses.*

1. ..rigadiril oli seljas ..ruun ..ress, mille ..aelusest ..aistis hallikas ..luus, peas ..eež ..arett ja jalas ..unased ..ummisäärikud. 2. Aseta ..astrul ..aasi..liidile ja ..eeda ..ohvil 3. Auto ..uss sõitis ..araaži ..ensiini võtma. 4. ..riibuli-ses ..rikoos ..üdruk seisis ..asseini juures ..uši all. 5. ..irektor käis linnas ja tõi ..oolile ..rammofoni, uue ..loobuse ja ..alli, joonistus ..aberit, ..ušši ja ..inti. 6. Kirjutasime ..rammatika- ..unnis ..iktaadi. 7. Sa oled vist ..ripis, sest ..raadi..laas näitab 37,9.

KÄÄNDSÕNA.

NIMISÕNAD.

Nimetada:

1. **elusolendite** (inimeste, loomade) nimesid (näit. *Jaan, Päit-sik, Muri* jne.);
2. **olendite** (inimeste, loomade, taimede) nimetusi (näit. *mees, hobune, pääsuke, võilill, kuusk* jne.);
3. **asjade** nimetusi (näit. *pliiats, vanker, pink* jne.);
4. **kohtade** nimesid (näit. *Tallinn, Saaremaa, Pühajärv* jne.);
5. **kohtade** nimetusi (näit. *linn, saar, järv* jne.);
6. **ainete** nimetusi (näit. *piim, liiv, õhk* jne.);
7. **nähtuste** nimetusi (näit. *välk, öö, valgus* jne.);
8. **tegevuste** nimetusi (näit. *õppimine, töö, sõit, naer* jne.);
9. **omaduste** nimetusi (näit. *hoosus, korralikkus, soojus* jne.);
10. **sündmuste** nimetusi (näit. *pidu, paraad, sõda* jne.).

Olendite, esemete, kohtade, nähtuste ja kõige muu nimed ja nimetused on **nimisõnad**.

Harjutus 49. Leida (suuliselt) katkendist **nimisõnad**.
Õelda iga nimisõna särasena, et ta vastaks küsimusele **kes?** või **mis?**

Vaevalt oli kass läinud kaugemale, kui rebane jälle toa taha ilmus ja aknast salaja sisse vaatas, mis kukk teeb. See sammus uhkelt mööda tuba ja sügas varbaga vahel silma äärt.

Rebane viskas ühe hernetera üle aknaaugu sisse ja ütles:
«Vaata ikka, vaderike, kui palju eit teri saatis!»

Kukk ei suutnud vastu panna, sõi hernetera ära ja tal tõusis kange isu vaadata, kui palju neid seal veel on. Vaevalt sai ta aga

pea üle aknalaua pista, kui rebane — krapsti! kargas kuke kaela, tõmbas tema üle akna välja ja läks!

Kukk hakkas suure häälega karjuma ja appi hüüdma.

Kass ei olnud veel kuigi kaugele jõudnud, kui kuulis kuke hädakisa. Ruttu jooksis ta appi, kargas rebasele kuklasse kinni, pigistas teist kõvasti kaelast — ja röövel laskis kuke lahti.

(E. Särgava järgi.)

Algvormis olev **nimisõna** vastab küsimusele **kes?**
mis?

Harjutus 50. Väljendada nimisõnaga. Pealkirjaks: ja-lõpulised *nimisõnad*.

See, kes õpib; see, kes rändab; see, kes räägib; see, kes hüüab; see, kes käsib; see, kes töötab; see, kes laulab; see, kes käib; see, kes viib; see, kes müüb; see, kes ajab; see, kes tuleb; see, kes peseb; see, kes näeb; see, kes sureb; see, kes läheb.

Näidis:

Õppija, ...

Harjutus 51. Koostada lauseid, milles esineb nimisõnu *müüja, viija, käija, tulija, pesija*. Tõmmata lauseis neile joon alla. Pealkirjaks: ja-lõpulised *nimisõnad*.

Harjutus 52. Leida järgmistest vanasõnadest *nimisõnad* ja tõmmata neile joon alla. Pealkirjaks: *Nimisõnad*.

1. Rõõm on rahu tütar. 2. Tarkus on kallim kui kuld. 3. Häda õpetab albi targemaks. 4. Õigus ei põle tulle ega upu vette. 5. Häda ajab härja kaevu. 6. Sõprus võidab sõprust, usaldus usaldust. 7. Vaev teeb vanaks, mure mustaks. 8. Puhtus on perenaise uhkus. 9. Ema armastus käib kõigest üle. 10. Au ei anta asjata ega tarkust tasuta. 11. Tublidus ei tule tööta, osavus ei hooleta.

Alp — narr.

ÜLD- JA PÄRISNIMED.

Vaadelda tabelis kõrvuti antud üld- ja pärisnimesid.

Üldnimi (paljudele kuuluv)	Pärisnimi (üheleainsale kuuluv erinimi)
õpilane kool organisatsioon	Leelo Kadak Tallinna 2. Keskkool V. I. Lenini nimeline Noorte Pioneeride Organisatsioon
raamat ajaleht, ajakiri kolhoos linn riik	«Kalevipoeg» «Säde», «Noorus» «Ühine Tee» Tallinn Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik ehk Eesti NSV ehk ENSV

Üldnimed kirjutatakse väikese, pärisnimed suure algustähega.

Mõningad pärisnimed pannakse jutumärki-
desse.

Harjutus 53. Tõmmata üldnimedele üks, pärisnimedele kaks joont alla. Pealkirjaks: *Üld- ja pärisnimede määramine.*

Muistsel ajal olnud vägev valitseja Kalevipoeg. Ta valitsenud Soome lahest kuni Peipsi ranna ääreni, on kõigiga õigust teinud, oma alamaid hoidnud võoraste vägede eest rahupõlvel. Jõu poolt olnud ta tugevam kui tamm, kõvem kui kivi, aga vihas kurjem kui tuli. Suurus olnud temal mõõtmatu.

Ta elanud mere rannal Tallinnas. Tema käik olnud karme kui tuul. Hommikul tulnud Tallinnast välja ja olnud ööd Kuremaa järve ligidal Kassinurme mäel. Keskhommikuks olnud Linnutaja mäel. Sealt tulnud sammuga Peipsi äärde, vaadanud natuke aega ümber ja hakanud otse Pihkvasse minema.

Vaadelda, kuidas kirjutatakse inimeste nimesid.

Eesnimed: Mall
Andres
Anu

Perekonnanimed: Mets
Toomingas
Kivistik

Ees- ja perekonnanimi:
Mall Mets
Andres Toomingas
Anu Kivistik

Ees-, isa- ja perekonnanimi:
Mall Jüri t. Mets
Andres Tooma p. Toomingas
Anu Priidu t. Kivistik

Harjutus 54. Kirjutada antud eeskuju järgi oma ja naaberpingirea õpilaste ees- ja perekonnanimed. Pealkirjaks: *Pinginaabrid*.

N ä i d i s:

Minu pingireas:
Märt Alaküla
Pärja Jõgisalu

Mati Jõgi
Lemmi Toompuu
jne.

Naaberpingireas:
Sirje Kallaste
Helli Niit

Kaja Saarend
Mai Lepik
jne.

Harjutus 55. Koostada tähestikulises järjekorras oma klassi õpilaste nimestik. Enne koostamisele asumist uurida näidisest, kuidas seda teha. Pealkirjaks: *Meie klassi õpilaste nimestik*.

N ä i d i s:

1. Heino Aadu p. Arumäe
2. Sergei Mihhaili p. Belõi
3. Toivo Jaani p. Eelmäe
4. Helju Lembitu t. Eensoo
5. Aili Mardi t. Ennisto
6. Ülo Mardi p. Ennisto
7. Jaak Tõnu p. Harju
8. Jaan Tõnu p. Harju

Nimestikkudes järjestatakse inimesed perekonnanimede järgi.

Kui perekonnanimedel on esimesed tähed ühesugused, järjestatakse nad esimesele tähele järgneva tähe järgi. Kui need tähed on ühesugused, siis järjestatakse nimed kolmandate tähtede järgi jne.

Kui perekonnanimed on ühesugused, järjestatakse nad eesnime tähtede järgi.

Harjutus 56. Kirjutada koolielust lauseid, milles on pärisnimed (kooli õpilaste, õpetajate, raamatute, ajalehtede, ajakirjade jne.).

Pärisnimedele tõmmata joon alla. Pealkirjaks: *Pärisnimed.*

Vaadelda, kuidas kutsutakse inimesi koha järgi, kus nad sündisid või elavad.

Koht:	Seal sündinud või elav inimene:
(pärisnimi)	(üldnimi)
Tartu	tartlane
Tallinn	tallinlane
Moskva	moskvalane
Saare(maa)	saarlane
Hiiu(maa)	hiidlane

Harjutus 57. Valida sulgudes olevatest tähtedest kas suur või väike täht. Üldnimedele tõmmata üks joon, pärisnimedele kaks joont alla. Pealkirjaks: *Üld- ja pärisnimed.*

1. Noorte tenniseturniiril (M, m)oskvas saavutasid esikoha (M, m)oskvalased, teiseks tulid (T, t)allinlased ja kolmandaks (K, k)iievlased. 2. Võrkpallivõistlus (V, v)iljandi ja (V, v)õru meeskonna vahel lõppes 3 : 2. 3. Häid tulemusi saavutasid (O, o)tepäl peetud suusavõistlustel (O, o)tepälased, (T, t)artlased, (V, v)õrulased ja (T, t)apalased. 4. Jäähallis kohtusid esimestena (J, j)õgeva ja (T, t)artu meeskond, mis lõppes (J, j)õgevalaste võiduga. 5. Kõige armastatumaks puhkepaigaks (T, t)allinlastele on (P, p)irita. 6. Purjespordivõistlustel, mis peeti (T, t)allinna lähel, olid võidukad (L, l)eningradlased, (T, t)allinlased ja (R, r)iialased.

Turniir = võistlus, kus igal osavõtjal tuleb võistelda kõigi teiste osavõtjatega.

Harjutus 58. Jätkata rahvaste nimede (üldnimed) kirjutamist. Pealkirjaks: *Rahvad*.

N ä i d i s:

Nõukogude Liidus elavad sõbraliku perena üheskoos eestlased, venelased,

Üldnimed on ka kõik järgmised ja teised niisugused sõnad, nagu: *jaanuar, veebruarikuu, esmaspäev, eesti keel, vene keel* jne.

Harjutus 59. Lõpetada laused. Pealkirjaks: *Üldnimed*.

1. Minu ema sünnipäev on , isal 2. See mees mõistab keelt. 3. Vabrikus oli mitmesugustest rahvustest töölisi: ja 4. Meie õpime ja keelt. 5. Talv algab ja lõpeb 6. Kodulugu on meil ja , ajalugu ja 7. Suvekuud on , ja 8. Kõige pikemad tööpäevad on meil ja

***Harjutus 60.** Kirjutada nurksulgudes olevad sõnad suure või väikese algustähga. Pärinimedele tõmmata joon alla. Pealkirjaks: *Pärinimed*.

[Suure sotsialistliku oktoobrirevolutsiooni] aastapäeval saadavad [eestlased] [eestist], [jakuudid] [siberist], [neenetsid] kaugelt [põhjast], [turkmeenid] ja [kasahhid] [lõunast], [tatarlased] [volga] ja [kaama] kallastelt, [grusiinlased] [kaukaasiast], [aserbaidžaanlased] [kaspia] mere äärest — ühesõnaga kõik vennalikus sõpruses elavad [nõukogude liidu] rahvad — tervitusi Kommunistlikule Parteile ja Nõukogude valitsusele. Sel päeval saabub õnnitlusi [nõukogude liidule] [poola, ungari, rumeenia, tšehhi, saksa, inglise, prantsuse] ja paljudes teistes keeltes kogu [maailma] töötavalt rahvalt.

OMADUSSÕNAD.

Kirjeldada joonisel (lk. 48) näidatud tamme.

Missuguseid omadussõnu kasutati kogu tamme, tema tüve, okste, lehestiku jne. kirjeldamisel? Märkida need üles.

Tamm.

Tamm: vana, kõrge,
jne.

Tamme tüvi: jäme,

Esemete, olendite, nähtuste jne. omadusi näitavaid sõnu nimetatakse **omadussõnadeks**.

Harjutus 61. Leida palast omadussõnad ja need sõnad, mille omadused näitavad.

Kirjutada omadussõnad välja. Pealkirjaks: *Omadussõnad*.

Esitada suuliselt iga omadussõna kohta küsimus.

Sügisel.

Heledad värvid metsades on kustunud, põldudel valitseb kollakashall, nõmmedel tumepruun. Puudealused on täis lehti: pruune, kollaseid ja verekarvalisi. Põldudel võib näha ainult tühje viljaredeleid, kus varesed nokitsevad oma sulgi märgadel pulkadel.

Kõige enne läksid kured. See oli juba sel ajal, kui puude rohelistes kroonides helendasid ainult mõned üksikud kollakad värvi-tordid. Taevas oli siis veel avar, selge, kume. Põldudel töötajate silmad heitsid siis nii mõnegi pilgu kõrge taeva poole, mille tagasihoidlikust selgunud jahedusest kostis kurgede kaeblikke hüüdeid.

Nüüd on need päevad ammu möödunud.

N ä i d i s:

Heledad, kollakashall,

Algvormis olev **omadussõna** vastab küsimusele **mis-sugune?**

Harjutus 62. Leida järgmistele omadussõnadele vastand-omadussõnu. Pealkirjaks: *Vastandomadussõnad*.

Väike, vana, õhuke, õnnelik, kõva, alumine, tühi, hea, paks, tark, madal, ilus, lühike, kurb, kõver, konarlik, terav, pime, haige, aeglane, hoolas, küps, rahutu, arg.

N ä i d i s:

Väike — suur; vana —

Vaadelda, kuidas kirjutatakse **omadussõna** ja see nimisõna, mille omadust ta näitab.

<i>korralik</i>	<i>õpilane</i>
<i>kuulus</i>	<i>laulja</i>
<i>uus</i>	<i>maja</i>

Omadussõna ei kirjutata kokku sõnaga, mille omadust ta näitab.

Harjutus 63. Leida mõnele antud nimisõnale rohkesti **omadussõnu**. Pealkirjaks: *Antud nimisõnale sobivad omadussõnad*.

Õpilane, raamat, ülesanne, liblikas, valgus, sõdur, savi, tööline.

N ä i d i s:

virk	_____	} õpilane
noor	_____	
elav	_____	
korralik	_____	
hea	_____	
sinisilmne	_____	
jne.		

Harjutus 64. Täiendada (suuliselt) laused sobivate omadussõnadega.

Juhtumus kooliteel.

Priit sammus mööda maanteed koolist koju ja vaatles, kuidas lapsed mängisid jõe kaldal. Äkki komistas üks poiss ja kukkus vette. Priit jooksis kohe õnnetuskohale, viskas palitu seljast ja hüppas jõe voogudesse. Paari tõmbega oli ta poisi juures, haaras tal käest kinni ja tiris ta veest välja.

Vahepeal oli kohale jooksnud poisi ema. Ta viis lapsed tuppa. Seal võeti neil riided seljast, otsiti neile üht-teist ümber ja anti teed juua. Lapse vanemad olid Priidule väga tänulikud.

Harjutus 65. Väljendada iga võrdlus ühe omadussõnaga. Pealkirjaks: *Võrdluse asendamine omadussõnaga.*

Punane kui tuli; kollane nagu sidrun; raske kui tina; selge kui kristall; must kui süsi; magus kui suhkur; märg nagu vesi; peen kui juus; kõva nagu kivi; kiire kui välk; sile kui peegel; must kui pigi; sirge kui küünal; pime kui kott; vaikne nagu hiir; kerge kui sulg.

N ä i d i s:

punane kui tuli = tulipunane

kollane nagu sidrun =

Harjutus 66. Moodustada omadussõnadest nimisõnu. Pealkirjaks: *Nimisõnade moodustamine.*

Näidis:

Omadussõna.

pime
hoolas
korralik

Nimisõna.

pimedus
hoolsus
korralikkus
jne.

Võrrelda järgmistes lausetes jämendatult trükitud omadussõnu.

Täna on päris **külm** ilm. Öösel oli ilm **külmem**. Üleeile oli siiski **kõige külmem** ilm.

Liina oli **tark õpilane**, kuid Aili oli temast **targem**. **Kõige targem** õpilane meie klassis on väike Mai.

Mina olen **hea** suusataja. Minu vend on minust **parem** suusataja. Kooli **kõige parem** suusataja on VI klassi õpilane Arvo Kivi.

Omadussõna abil saab omadusi võrrelda.

ASESÕNAD.

Lugeda järgmisi lauseid ja otsustada, mis neis on teisiti kui harilikult kõneldes. Kuidas tuleks kõnelda?

Pille onul oli ilus suur koer. Ilus suur koer meeldis väga Pillele. Pille tahtis Pillele ka ilusat suurt koera saada. Kui tuli Pille sünnipäev, kinkis onu Pillele oma koera kutsika.

Vaadelda, missuguste sõnadega asendatakse nimi- ja omadussõnu.

Asendatavad sõnad	A s e s õ n u, mis sobivad antud sõna (sõnade) asemele	Lauseid
Pille	mina ehk ma sina ehk sa tema ehk ta kes oma keegi	Ma silitan koera. Sina armastad koeri. Ta sai koera kingituseks. Kes jalutab koeraga? Pille hoiab oma koera. Keegi tuleb koeraga.
raamat	see mis	Vii see isale. Mis lamab laual?
Ain, Mari	meie ehk me teie ehk te nemad ehk nad kumb mõlemad	Me läheme kooli. Nüüd laulge teie! Nemad laulsid. Kumb on pikem? Mõlemad õpivad hästi.
hoolas (poiss)	see niisugune	See poiss õpib hästi. Niisugune poiss on kõigile eeskujuks.

Neid sõnu, mida tarvitatakse nimi- ja omadussõnade (või kogu lause) asemel, nimetatakse **asesõnadeks**.

Harjutus 67. Kirjutada harvendatult trükitud **asesõnad** lühendatud kujul ja tõmmata neile joon alla. Pealkirjaks: *Asesõnade lühendamine.*

1. **Mina** tean, missugune maa kõlbab aiamaaks. 2. Kuidas **sina** tead, et **tema** oli niisugune lambatall? 3. Kellel **janu**,

sellel jalad. 4. Meie panime meepurgi sahvrisse. 5. Kas teie nägite, mis minul juhtus? 6. Minu asjad too, homme ära! 7. Selles asjas jõuame meie kokkuleppele. 8. Sinul tuleb järele vaadata, mis nemad teevad. 9. Sellel raamatul on kaks, tollel kolm jagu. 10. Sina ei saa vist tema jutust aru. 11. Minul on seda muul viisil võimalik joonistada. 12. Kas sina tead, kellel on terav nuga? 13. Laud, millel raamat lamas, oli puhas. 14. Nemad jutustagu temale kõigest kuuldust! 15. Kes sinule sellest teatas?

Vaadelda, kuidas kirjutatakse kirjas asesõna *sina, sa, sinu, su* jne.

Tallinnas

(kuupäev)

Armas poiss!

Sain eile Sinu kirja. Suur aitäh tervituste eest! Rõõmustasin, et Sul koolis hästi läheb ja et kodused on kõik terved.

Sa kirjutad, et Su sõber Mikk ehitavat valmisosadest ühte laevamudelit. Laev tulevat väga tore.

Mulle tundub, et Sa tahaksid ise ka midagi säärast ehitada. Miks Sa seda otse välja ei ütlet! Kindlasti saaksin siit Sulle niisuguse ehituskomplekti hankida. Küsi Mikult, mis on selle komplekti nimi ja kust ta vend selle ostis, ning teata siis sellest mulle. Muidu ostan Sulle äkki midagi niisugust, mida Sa ei ihalda.

Meie kursused lõpevad 10 päeva pärast. Varsti saan teid jälle näha.

Olge vennaga tublid ja õppige hästi!

*Tervita ema ja teisi
koduseid!*

Sinu

isa.

Ehituskomplekt — täielik kogus osi, millest saab ehitada näit. laeva, lennuki või muud.

Kirjas kirjutatakse see asesõna, mida tarvitatakse kirja saaja nime asemel, *suure* algustähega (*Sina, Sa, Sul, Sulle* jne.).

Harjutus 68. Kirjutada vöõrale isikule kiri, näiteks mõne kooli direktorile. Kirjas paluda luba pioneeridega matkal olles seal koolimajas ööbida.

Pidada meeles, et vöõra poole pöõrdutakse asesõnaga *teie, te*, ja need sõnad kirjutatakse kirjas suure algustähega (*Teie, Te, Teile, Teilt* jne.).

Kirja alata näiteks nii:

.....
(kirja kirjutamise koht)

.....
(kuupäev)

Lugupeetud

direktor.

Meie,

Kooli pioneerid, kavatseme ...

Lugupidamisega

.....
(kirjutaja nimi)

Nimi-, omadus- ja asesõnu saab käänete järgi muuta — k ä ä n a t a.

		Asesõna	Omadussõna	Nimisõna
Algvorm	kes?	see	hoolas	poiss
Osastav	kedä?	seda	hoolsat	poissi
Sisseütlev	kellesse?	sellesse	hoolsasse	poisisse
Alaltütlev	kellelt?	sellelt	hoolsalt	poisilt
Kaasaütlev	kellega?	selle	hoolsa	poisiga
Ilmaütlev	kelleta?	selle	hoolsa	poisita

Neid sõnu, mida saab k ä ä n a t a, nimetatakse **käändsõnadeks**.

Nimi-, omadus- ja asesõnad kuuluvad käändsõnade hulka.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID KORDAMISEKS.

1. Missuguseid sõnu nimetatakse nimisõnadeks?
2. Missugused nimisõnad on üldnimed, missugused pärisnimed? Missuguse algustähega nad kirjutatakse?

3. Missuguseid sõnu nimetatakse omadussõnadeks?
4. Missuguseid sõnu nimetatakse asesõnadeks?
5. Kuidas nimetatakse neid sõnu, mis käänduvad? Nimetada sõnaliike, mis käänduvad.

KORDAVAIÐ HARJUTUSI.

***Harjutus 69.** Lugeda antud vanasõnad. Helilistele häälikutele tõmmata loogake alla. Pealkirjaks: *Helilised häälikud.*

1. Kül m paneb lindude aidaukse lukku. 2. Mis täna tehtud, see homme hooletu. 3. Kes noorelt nobe, see virk vananagi. 4. Mis Juku õppinud, seda Juhan ei unusta.

***Harjutus 70.** Liida antud sõnadele kas liide *-gi* või *-ki*. Pealkirjaks: *Liide -ki, -gi.*

Orav, jää, tahm, aitäh, number, marss, töö, õmmelda, majad, sarv, Aino, andis, küünal, tuleb, soo, lähen, lilli, tolm, peotäit, viidi, saag, ahv, sellega, rihm, rätsep, tooge, vokk, ruttab, Pärnu,

***Harjutus 71.** Määrata jämendatult trükitud häälikute pikkus. Jämendatult trükitud häälikule tõmmata kirjutades loogake alla. Pealkirjaks: *Häälikute pikkuse määramine.*

Need teadmised, mida iga päev koolis õpitakse, saadavad inimest kogu tema eluteel. Kui aga neid teadmisi ei ole õpilasena korralikult omandatud, siis on inimestel elus väga raske midagi saavutada. Igal sammul sõnavad talle tema teadmised: «Ei, sinna sa ei saa, oled õppinud vähe, oled kooliajal halvasti töötanud.»

Näidis:

Need (ü.) teadmised, mida (l.) ...

***Harjutus 72.** Silbitada sõnad ja näidata püstkriipsuga, kust võib sõnu poolitada. Pealkirjaks: *Silbitamine ja poolitamine.*

Ei ole suuremat lõbu kui proovida, kas linnu mõtteid õigesti loetud või — kas lind tõtt kõnelnud, kui ta siuksub teatud viisil

puuksal: tahab ta pesale hauduma minna, on tal alles väikesed pojad pesas või on need juba sealt välja lennanud? Poisid istuvad kuhugi põõsa varju ja tükil ajal ei lausuta ainustki sõna, ei liigutata ainustki liiget. Nõnda võtab häälitseja varsti julgust ja ilmutab oma saladuse, lennates pessa või poja juurde.

(A. H. Tammsaare.)

***Harjutus 73.** Lugeda antud lauseid hoolikalt ja kuulata, kas sulgudesse asetatud täht on ülipikk või mitte. Pärast seda kirjutada sõnad, nagu on nõutav. Sõnadele, milles mõni häälik on ülipikk, tõmmata joon alla. Pealkirjaks: *Ülipika hääliku õigekiri.*

1. Luuletuse «Ke(t)ramas» ka(h)t esimest sa(l)mi teadis poi(s) hä(s)ti, kuid viimases sa(l)mis oli ta(l) lõpust paar vär(s)i ununenud. 2. Mi(h)kel lõi ta(k)ti ja or(k)ester mä(n)gis mür(t)suvat mar(s)i. 3. Pul(s) lööb südame tu(k)sumise ta(k)tis. 4. Käisin ko(p)lis var(s)asid vaatamas. 5. Var(s)ad mar(s)isid minu juurde, sest n(a)d ootasid minult su(h)krut. 6. Kui tō(r)s täis, pum(p)a ka ä(m)ber täis ja vii lau(t)a. 7. Ar(s)t ka(t)sus haige pul(s)i. 8. Kooliaias kasvab meil ka hir(s)i. 9. Hir(s)i.kō(r)s ei ole pikk. 10. Mar(t) o(s)kas ka(n)dlel val(s)i mä(n)gida. 11. Ko(r)jasin kau(s)i kir(s)e. 12. Kir(s)il o(n) pikk va(r)s.

***Harjutus 74.** Leida järgmine salakirjas kirjutatud lause:

10 21 9 16 7 11 4 11 22 22 3 1 8 1 10 5 15 1 3 1 9 13 10 11 16 13 1
11 4 4 17 15 7 17 8 20 4 14 13 13 10 4 8 1 13 13 17 1 11 4 16 7 12 3
16 4 1 10.

KÄÄNAMINE.

ÜLDISI KÜSIMUSI.

Harjutus 75. Leida katkendist käändsõnad. Nimisõnadele tõmata kaks, omadussõnadele üks ja asesõnadele laineline joon alla. Pealkirjaks: *Käändsõnad.*

Öösel oli kõva külm. Hommikul kattis järve sile jääkaas. Meeme jooksis järvele jääd katsuma. Ta astus ettevaatlikult jääle. See kandis Meemet üsna hästi. Ei pragunenudki palju.

«Tore oleks jääl liugu lasta,» mõtles Meeme. Ta võttis hoogu ja kihutas siis libisedes edasi.

Seal aga juhtus äpardus. Meeme kaotas tasakaalu ja kukkus prantsti! jääle. Nõrk jää murdus ja Meeme vajus külma vette. Õnneks ei olnud vesi selles kohas sügav. Meeme ronis kohe veest välja ja jooksis koju.

Harjutus 76. Lugeda harvendatult trükitud sõnad mitmuses.

Uus raamat.

1. Antsule kingiti sünnipäevaks ilus raamat. 2. Raamatu selg oli pruunist nahast. 3. Kaaned olid raamatul rohelised. 4. Raamatus oli hulk jutte ja palju pilte. 5. Uus raamat oli kõige toredam Antsu väikeses raamatukogus. 6. Seda uut raamatut hoidis Ants hoolega. 7. Ta pani raamatule kohe paberi ümber. 8. Ka kirjutas ta raamatusse oma nime. 9. Kui Antsul oli aega, siis luges ta uuest raamatust jutte või vaatas pilte.

10. Ükskord läks Ants kingitud raamatuga kooli. 11. Sinna jõudis ta aga raamatuta. 12. Ta oli teel raamatu kaotanud. 13. Ants läks kohe raamatut otsima. 14. Ärevuses paistsid talle eemalt kõik teel lamavad esemed kaotatud raamatuna.

15. Lõpuks siiski märkas Ants tee ääres raamatut. 16. Kiiresti jooksis ta raamatuni ja tõstis selle üles. 17. Ta pühkis raamatult tolmu ja ruttas õnnelikuna kooli tagasi.

Harjutus 77. Eelmisest palast kirjutada ühte tulpa välja kõik sõna *raamat* eri vormid. Mitu neid on? (Palas esineb mõni vorm mitu korda.)

II. Kirjutada iga eri vorm mitmuses.

III. Esitada küsimus, millele vastab iga sõna *raamat* eri vorm. Pealkirjaks: Sõna raamat eri vormid.

Näidis:

I	II	III
Ainsus.	Mitmus.	Küsimus.
raamat	raamatud	mis?
raamatu	raamatute	jne.
raamatut	jne.	
jne.		

Käändsõnad esinevad ainsuses ja mitmuses 14 eri vormis ehk **käändes**.

Käändsõna muutmist nimetatakse **käänamiseks**.

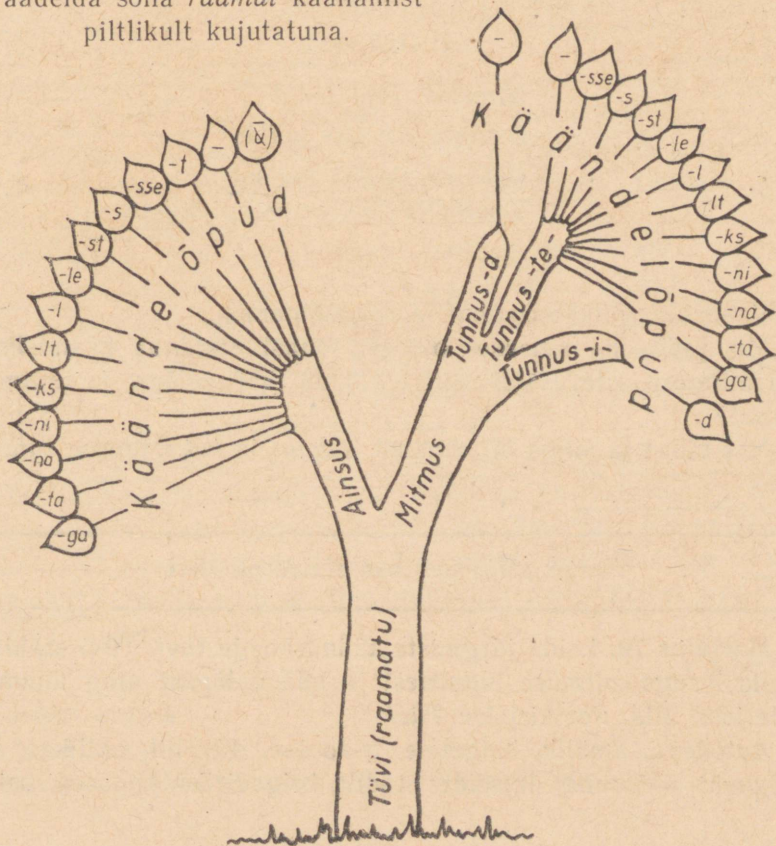
KÄANETEGA TUTVUMINE.

Vaadelda sõna *raamat* käänamist ainsuses ja mitmuses tabelina.

Nr.	Käände nimetus ja küsimus	Ainsus		Mitus		
		Sõna tüvi	Käände lõpp	Sõna tüvi	Mitmus tunnus	Käände lõpp
1.	Nimetav: mis?	raamat	—	raamatu-	-d	—
2.	Omastav: mille?	raamatu	—	raamatu-	-te-	—
3.	Osastav: mida?	raamatu-	-t	raamatu-	-i-	-d
4.	Sisseütlev: millesse?	raamatu-	-sse	raamatu-	-te-	-sse
5.	Seesütlev: milles?	raamatu-	-s	raamatu-	-te-	-s
6.	Seestütlev: millest?	raamatu-	-st	raamatu-	-te-	-st

Nr.	Käände nimetus ja küsimus	Ainsus		Mitmus		
		Sõna tüvi	Käände- lõpp	Sõna tüvi	Mitmuse tunnus	Käände- lõpp
7.	Alaleütlev: millele?	raamatu-	-le	raamatu-	-te-	-le
8.	Alalütlev: millel?	raamatu-	-l	raamatu-	-te-	-l
9.	Alaltütlev: millelt?	raamatu-	-lt	raamatu-	-te-	-lt
10.	Saav: milleks?	raamatu-	-ks	raamatu-	-te-	-ks
11.	Rajav: milleni?	raamatu-	-ni	raamatu-	-te-	-ni
12.	Olev: millena?	raamatu-	-na	raamatu-	-te-	-na
13.	Ilmaütlev: milleta?	raamatu-	-ta	raamatu-	-te-	-ta
14.	Kaasaütlev: millega?	raamatu-	-ga	raamatu-	-te-	-ga

Vaadelda sõna raamat käänamist piltlikult kujutatuna.

Anda selgitus sõna *raamat* piltlikult kujutatud käänamise kohta. Leida «puult» iga kääne ainsuses ja mitmuses.

Sõna *raamat* käänamisel tuletatakse kõik käänded ühest tüvest. Sõna *raamat* on muutumatu tüvega sõna.

Harjutus 78. Käänata kõigis ainsuse ja mitmuse käändeis sõna *koi*. Töö teha järgmiselt.

A i n s u s .

Nimetav: *kes?* koi

Omastav: *kelle?* koi

Osastav: *keda?* koi/d

Sisseütlev: *kellesse?* koi/sse
jne.

M i t m u s .

Nimetav: *kes?* koi/d

Omastav: *kelle?* koi/de

Osastav: *keda?* koi/sid

Sisseütlev: *kellesse?* koi/de/sse
jne.

Vaadelda sõnade *raamat* ja *koi* käänamist.

Mis jääb, kui ainsuses olevast sõnast eraldada käändelõpp? Kui mitmuses olevast sõnast eraldada käändelõpp ja mitmuse tunnus?

Mis tähed ja silbid on sõnadel *raamat* ja *koi* mitmuse tunnusteks?

Kõige põhilisem osa sõnas on **tüvi**.

Harjutus 79. Leida järgmiste käändsõnade tüvi. Tüvi eraldada püstkriipsuga mitmuse tunnusest ja käändelõpust ning tõmmata talle joon alla. Pealkirjaks: *Tüvi*.

Autodega, ämblik, haigetele, trikoosse, diivanil, hallikas, soo, hõõguvat, ööbikuna, dressides, tädilt, brigadiriks, hobused, heina-

maadele, ahvenat, tüdrukuid, hunnikutesse, direktorini, haneta, hommikutest, patareidest, aurikuga, hurtsiku, kartulitel, udude, hõbe.

Näidis:

Auto/dega, . . .

Mida kujutab enesest ainsuse nimetav kääne?

Harjutus 80. Kirjutada allakriipsutatud sõnad välja ja eraldada käändelõpp püstkriipsuga. Mitmuse tunnusele tõmmata loogake alla. Pealkirjaks: *Käändelõpud ja mitmuse tunnused.*

Taandun, lähen vanade pihlakate juurde, vahest ehk leian sealt mõne jälje väikesest hütist.

Kuid pihlakate ümber lokkavad ainult heinputked, oras-rohi ja tulikad. Mõne sammu kaugusel algab põld noore nisuga, heljudes tasa nagu roheline vaip, millele tikitud kiirgavaid kalliskive — vihmapisaraid. Täna lõpul on karjamaa, mis eemalt paistab tiheda lehtpuumetsana. Ja mäletan, et ma omal ajal selle servalegi ei julgenud läheneda oma karjaga. Veel edasi, tean, tuleb mustendav turbasoo. Turbahunnikud paistsid elavate olevustena ja näisid liikuvat.

Nüüd olen ma juba ammu ära leppinud niihästi turbarabaga kui ka nende punakas-hallide kivirahnu dega lõpul. Aastakümnete kestel on nad saanud minu sõpradeks. Tihti on vaikne mõtiskelu mind vanade radade kaudu viinud nende keskele ning siis on alati tekkinud natuke hardust kuskil mu sisimas.

Teen pika käigu põllupeenrail ja maanteel, kuni hellitatud kontidesse tekib lõtvus. Pöördun tuttavasse kuu sikusse väikese karjamõisa lähedal, kavatsen nii veidi-veidi puhata, et siis pöörduda koju. Nii siingi veel alles see vana teerada, mida vanasti aiva tihti sõtkusin, käies alevi ja järve vahet.

(O. Luts.)

Aiva — aina.

Näidis:

Vanade pihlakate; mõne jälje; väikese/st hüti/st; . . .

Harjutus 81. Määrata (suuliselt), mis käändes on eelmises harjutuses iga väljakirjutatud sõna (või sõnapaar).

Harjutus 82. Käänata näidise eeskujul lauseis sõna *vihik*.

Näidis:

Ainsus.

Nim.: Vihik (mis?) on laual.
Omast.: Võtsin uue vihiku (mille?).
Osast.: Otsin kolm vihikut (mida?).
Sisseütl.: Harjutus tuleb kirjutada vihikusse (millesse?).

Jne.

Mitmus.

Nim.: Korjake kodused vihikud (mis?) kokku!
Omast.: Vihikute (mille?) kaaned olid sinised.
Osast.: Isa vaatas minu vihikuid (mida?).
Sisseütl.: Õpetaja kirjutas I kl. vihikutesse (millesse?) tähti ette.

Jne.

Harjutus 83. Määrata katkendis sõrendatud sõna või sõnade kääne. Ainsus märkida tähega **a.**, mitmus tähega **m.** Pealkirjaks: *Käänete määramine.*

Kindlusest veidi kaugemal nägi Rein suurt kõrget ehitust. See oli hüdroelektrijaama hoone.

«Lähme üle silla, siis näeme seda lähemalt,» sõnas onu.

Varsti seisis Rein jõe teisel kaldal. Siia tohtu suurde pae-kivisse rajatud süvendisse oligi ehitatud elektrijaama hiiglaslik hoone. Vett juhiti elektrijaama juurde betoonist kallastega kanalit mööda.

Onu viis Reinu elektrijaama hoonesse.

«Need on turbiinid,» näitas ta valges ja puhtas saalis seisvale kolmele kõrgele masinale.

«Turbiinidesse tuleb kanalist vesi ja paneb nad pörlema nagu vesirattad. Turbiinid omakorda aga panevad käima võimsad masinad, mis annavad elektrit.»

Hüdroelektrijaam — vee jõul töötav elektrijaam.

Betoon — ehitusmaterjal liivast, kivi-killustikust ja tsemendist.

Näidis:

Kindlusest (millest? — a. seestütl.) veidi kaugemal nägi Rein (kes? — a. nim.) suurt kõrget ehitust (.....).

Vaadelda, kuidas käänamisel käändeid üksteisest moodustakse.

		Ainsus.	Mitmus.
Nim.:	kes?	taat	taadi- <i>d</i>
Omast.:	kelle?	< taadi	taati-<i>de</i>
Osast.:	keda?	taati	< taati-<i>sid</i>
			e. taat- <i>e</i>
Sisseütlev:	kellesse?	→ taadi- <i>sse</i>	→ taati- <i>de-sse</i>
		e. taati	
Seesütl.:	kelles?	→ taadi- <i>s</i>	→ taati- <i>de-s</i>
Seestütl.:	kellest?	→ taadi- <i>st</i>	→ taati- <i>de-st</i>
Alaleütl.:	kellele?	→ taadi- <i>le</i>	→ taati- <i>de-le</i>
Alalütl.:	kellel?	→ taadi- <i>l</i>	→ taati- <i>de-l</i>
Alaltütl.:	kellelt?	→ taadi- <i>lt</i>	→ taati- <i>de-lt</i>
Saav:	kelleks?	→ taadi- <i>ks</i>	→ taati- <i>de-ks</i>
Rajav:	kelleni?	→ taadi- <i>ni</i>	→ taati- <i>de-ni</i>
Olev:	kellena?	→ taadi- <i>na</i>	→ taati- <i>de-na</i>
Ilmaütl.:	kelleta?	→ taadi- <i>ta</i>	→ taati- <i>de-ta</i>
Kaasaütl.:	kellega?	→ taadi- <i>ga</i>	→ taati- <i>de-ga</i>

Missugused käanded moodustatakse:

1. ainsuse o m a s t a v a,
2. mitmuse o m a s t a v a,
3. ainsuse o s a s t a v a järgi?

SÕNADE KÄÄNAMINE.

Vaadelda sõnu *sepp* ja *lukk*.

Võrrelda käänamisel muutusi nende tüvedes ja nende mitmuse tunnuseid.

Otsustada, kas mõlemad sõnad käänduvad ühte viisi või erinevalt.

sepp
 ühesilbiline,
 ains. nimetava lõpus
 ülipikk sulghäälik

lukk
 ühesilbiline,
 ains. nimetava lõpus
 ülipikk sulghäälik

Ainsus.

Mitmus.

Nim.	sepp, lukk	sepa/d, luku/d
Omast.	sepa, luku	seppa/de, lukku/de
Osast.	seppa, lukku	seppi, lukke (seppa/sid, lukku/sid)
Sisseütl.	sepa/sse, luku/sse e. lukku jne.	seppa/de/sse, lukku/de/sse jne.

Võrrelda nii, nagu võrreldi sõnu *sepp* ja *lukk*, sõnu *kott* ja *mõte* (mitu silpi ains. nimetavas? millega lõpeb?).

Käänata 4 esimeses käändes kõrvuti sõnu *kott* ja *mõte*.

Otsustada, kas sõna *mõte* käänatakse niisamuti nagu sõna *kott*.

Võrrelda sõna *kott* käänamist eespool toodud sõnade *sepp* ja *lukk* käänamisega. Mida võime öelda sõnade *sepp*, *lukk* ja *kott* käänamise kohta?

Paljud sõnad käänuvad ühteviisi, näit. sõnad *lukk*, *kott* käänuvad samuti kui sõna *sepp*. Kui ühtviisi käänudvate sõnade seast õppida ära ühe sõna käänamine, siis osatakse õigesti käänata kõiki sellesse rühma kuuluvaid sõnu.

Järgnevalt õpitakse tundma rea üksikute sõnade käänamist.

SEPP JÄRGI KÄÄNDUVAD SÕNAD.

Vaadelda sõna *sepp* käänamist.

	Ainsus.	Mitmus.
Nimet.:	kes? sepp	sepa-d
Omast.:	kelle? sepa	seppa-de
Osast.:	keda? seppa	seppi, (seppa-sid)
Sisseütl.:	kellesse? → sepa-sse ehk → seppa	seppa-de-sse
Seesütl.:	kelles? → sepa-s	→ seppa-de-s
Seestütl.:	kellest? → sepa-st	→ seppa-de-st
Alaleütl.:	kellele? → sepa-le	→ seppa-de-le

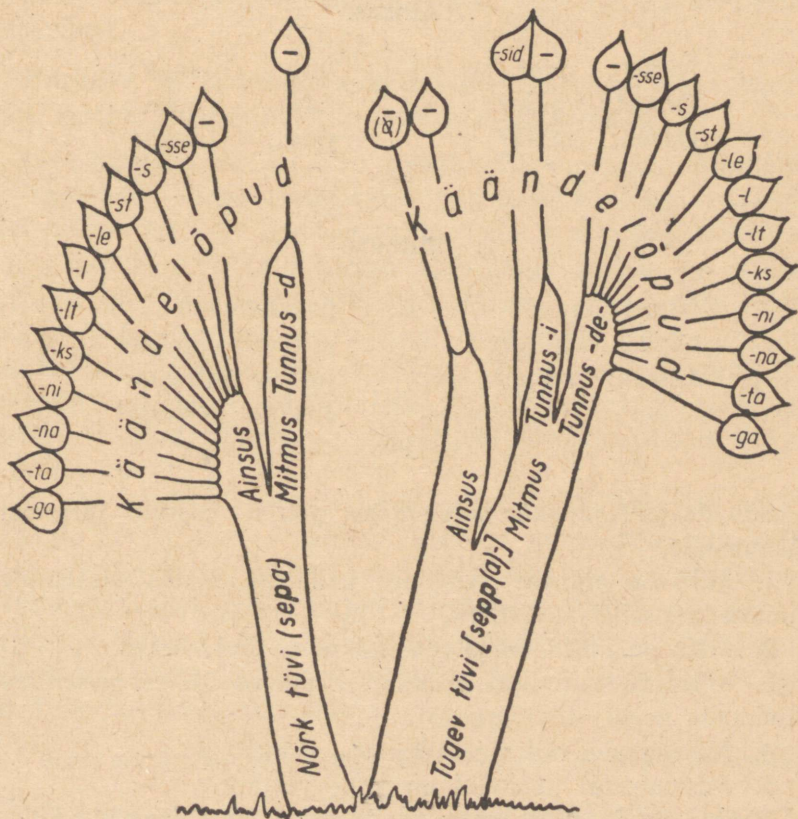
Ainsus.

Mitmus.

Alalütl.: kellel?	→ sepa- <i>l</i>
Alaltütl.: kellelt?	→ sepa- <i>lt</i>
Saav: kelleks?	→ sepa- <i>ks</i>
Rajav: kelleni?	→ sepa- <i>ni</i>
Olev: kellenä?	→ sepa- <i>na</i>
Ilmaütl.: kelleta?	→ sepa- <i>ta</i>
Kaasaütl.: kellega?	→ sepa- <i>ga</i>

→ seppa- <i>de-l</i>
→ seppa- <i>de-lt</i>
→ seppa- <i>de-ks</i>
→ seppa- <i>de-ni</i>
→ seppa- <i>de-na</i>
→ seppa- <i>de-ta</i>
→ seppa- <i>de-ga</i>

Vaadelda sõna *sepp* käänamise piltlikku kujutamist.

Anda selgitus sõna *sepp* piltlikult kujutatud käänamise kohta. Leida «puult» iga kääne ainsuses ja mitmuses.

Sõnal *sepp* on tugev ja nõrk tüvi: osa käändeid moodustatakse sõna nõrgast tüvest (sepa), osa sõna tugevast tüvest (*seppa*).

Nimetada sõna *sepp* need käanded, mille tüvi on nõrk, ja need käanded, mille tüvi on tugev.

Harjutus 84. Käänata sõna *sepp* eeskujul kõigis ainsuse ja mitmuse käändeis sõnad *jutt* ja *sukk*. Pealkirjaks: sepp-sõnade käänamine.

Näidis:

Ainsus.

Nimet.:	mis?	jutt;	sukk
Omast.:	mille?	jutu;	suka
Osast.:	mida?	juttu;	sukka

jne.

Mitmus.

Nimet.:	mis?	jutud; sukad
Omast.:	mille?	juttude; sukkade
Osast.:	mida?	jutte e. juttusid sukki e. sukkasid

jne.

Sõnade *jutt* ja *sukk* käänamise põhjal vastata järgmistele küsimustele.

1. Miks on ainsuses kõikides käänetes alates sisseütlevast (nimetada need!) tüvi nõrk?
2. Miks on mitm. nimetavas käändes tüvi nõrk?
3. Miks on mitmuses kõikides käänetes alates sisseütlevast (nimetada need!) tüvi tugev?
4. Missugused mitmuse tunnused esinevad?
5. Missugustel käänetel on kaks vormi?

Sõna *sepp* taoliselt käänduvad sõnad on ühesilbilised ja neil on nimetava käände lõpus ülipikk kaashäälik, näit.

lipp, kapp, supp, trepp, täpp jt.;
kott, tutt, matt, jutt, kett jt.; *kukk, pikk, plekk, sukk, tekk*
vokk jt.; *poiss (poisi, poissi), kauss, marss, varss, valss* jt.
Nimetada veel niisuguseid sõnu.

Harjutus 85. Käänata kõigis ainsuse käändeis sõna *kirss* (*kirsi, kirssi*). Töö teha harj. 84 eeskujul.

Mitmuse kõigi käänete kohta moodustada laused. Pealkirjaks: *sepp-sõnade käänamine*.

Näidis mitmuse kohta:

Nim.: Kirsid olid maitvad. Om.: Kirsside kive ei tohi süüa. Os.: ...

Harjutus 86. Kirjutada sulgudes olev kaashäälik kas ühe või kahe tähega. Pealkirjaks: *sepp-sõnade õigekirjutus*.

1. Väikesel Annel oli mitu nu(k)u. Kõige armsam oli talle aga üks suur nu(k). Täna hommikul äratas ta selle nu(k)u esimesena, pesi märja la(p)iga tema näo, kammis pea, sidus lo(k)idesse pi(k)a paela, pani talle siniste tä(p)idega seeliku ja pi(k)ade varrukatega ja(k)i selga, pi(k)ad su(k)ad ja väikesed tu(t)idega kingad jalga ning punase lo(t)iga mütsi pähe. Teiste nu(k)ude juures Anne nii palju aega ei viitnud. Siis küpsetas ta nu(k)udele pa(p)itü(k)idest kä(k)e ja keetis po(t)itäie su(p)i. Kä(k)idele riputas ta liiva suhkruks peale, supile lisas valgeid kivitü(k)e pe(k)iks juurde.

2. Kui nu(k)ud olid toidetud, otsis Anne ka(p)ist nu(k)ula(p)ide ko(t)i üles ja hakkas ru(t)uga nu(k)udele uusi te(k)e õmblema. Te(k)ide pealisriideks võttis ta ühe pruuni kollaste ju(t)idega la(p)i, mille hiljuti sai Se(p)a Aimelt ühe pa(p)ist ku(k)e ja tü(k)i va(t)i vastu. Nu(k)ute(k)idele pani Anne va(t)i alla, et te(k)id saaksid hästi soojad. Uutest va(t)-te(k)idest tundsid Anne nu(k)ud suurt rõõmu.

Võrdle sõna *sepp* käänamist sõna *taat* (vt. lk. 63) käänamisega.

Nii nagu *sepp* käänatakse ka niisuguseid sõnu, nagu *taat* (ühesilbilised, nimetava käände lõpus ülipikk häälik), *vaat, peet, Tiit, ruut, noot, mõõt, sööt, toit, kleit* jt.; *haak, leek, riik, luuk,*

jook, mõõk, kõök, paik, auk, jt.; kaap, Peep, piip, kuup, roop, nõõp, vaip, kaup jt.

Nimetada veel niisuguseid sõnu.

Mõtlemiseks: Miks sõnade *taat, toit* jt. lõpus olev üli-pikk häälik kirjutatakse ühe tähega? Kus oli sellest eespool juttu?

Harjutus 87. Kirjutada vihikusse rohkesti *sepp*-sõnu. Pealkirjaks: *Sõnad, mis käänduvad nagu sepp.*

Näidis:

Nagu *sepp* käänatakse:

1) lipp, kepp, ...

2) taat, liit, ...

Vaadelda *sepp*-sõnade ainsuse omastavat ja osastavat.

Ainsuse omastav.

Ainsuse osastav.

(*kelle? mille?*)

(*keda? mida?*)

(*ühe*) lepa

(*mitu*) leppa

„ roti

„ rotti

„ siku

„ sikku

„ vaadi

„ vaati

Harjutus 88. Moodustada lauseid, milles on kasutatud antud *sepp*-sõnu ainsuse omastavas ja osastavas. Pealkirjaks: *Ainsuse omastav ja osastav.*

Näpp, rätt, nokk, kapp (kapi), kapp (kapa), nutt (nutu), Mikk, jutt (jutu), jutt (juti), lõpp, sokk (soki), sokk (soku), kott (koti), paat (paadi), kleit (kleidi), tiik (tiigi), pauk (paugu), nõõp (nööbi), vaip, Reet.

Näidis:

1. Igal käel on 5 näppu (mida?). 2. Missuguse näpu (mille?) nimi on Pikk-Peeter?

Harjutus 89. Asetada sulgudes olevad sõnad nõutavasse käändesse ja tõmmata neile joon alla. Pealkirjaks: *sepp-sõnad.*

1. (Poiss — *mitm. nim.*) mõõtsid (peet — *mitm. nim.*)

(vakk — *ains. kaasaütl.*) ära ja panid siis nad (kott — *mitm. sisseütl.*). 2. Aed tehti (pikk latt — *mitm. seestütl.*). 3. (Kokk — *mitm. nim.*) olid ümber (pliit — *ains. om.*), kus (pott — *mitm. seesütl.*) keesid isuäratavad (toit — *mitm. nim.*). 4. (Vaat — *ains. seesütl.*) olev vesi ei kõlba (jook — *ains. saav*). 5. Jalutasime (tiik — *mitm. rajav*), kus vaatlesime (luik — *mitm. osast.*). 6. Minu ema on (kokk — *ains. olev*) kuulus. 7. (Koit ja Peep — *ains. alalütl.*) juhtus (purjepaat — *ains. kaasaütl.*) sõites äpardus — nad kaotasid (luuk — *ains. om.*). 8. Ta mõistab kududa ilusaid (vaip, tekk ja suurrätt — *mitm. osast.*). 9. (Kütt — *mitm. nim.*) tulid (saak — *ains. ilmaütl.*) koju. 10. Vala vesi (kauss ja pütt — *ains. sisseütl.*)!

Harjutus 90. Kirjeldada kaubalaos käimist. Seejuures põimida lausetesse rohkesti *sepp*-sõnu, näiteks:

kaup, luuk, lukk, haak, trepp, ait, lett, kapp, pütt, vaat, kott, tükk, liik, pikk, niit, jook, seep, nõõp, vaip, rätt, sukk, sokk, tekk, tikk, plekk, triip, kauss, tutt, täpp, tripp jt.

Tööd võib alustada näiteks järgmiselt:

K ä i s i n k a u b a l a o s .

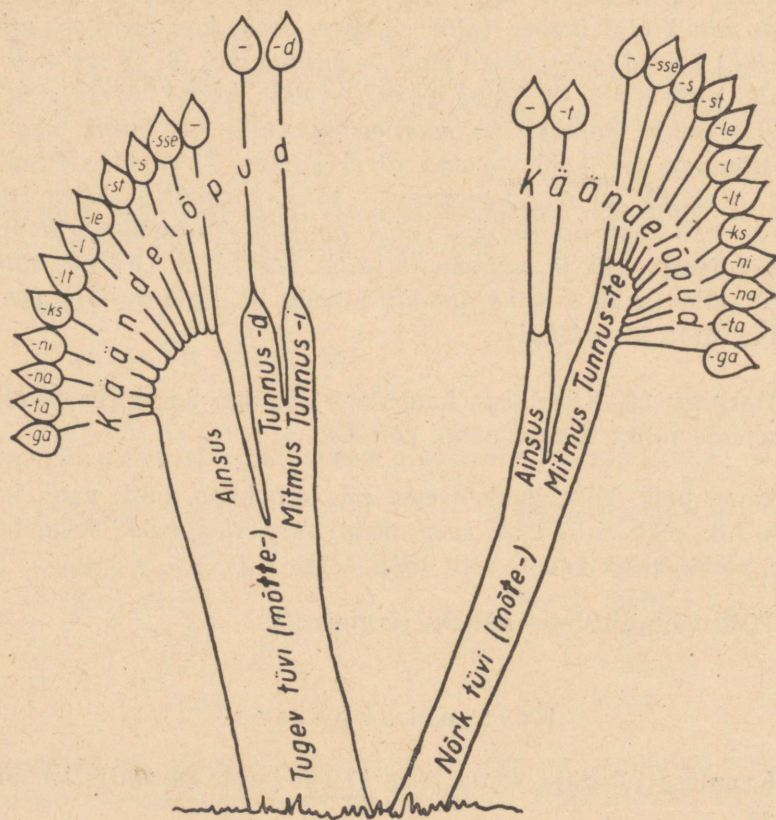
Kaupluse juhataja sõitis lattu kauba järele ja võttis ka mind kaasa.

MÕTE JÄRGI KÄÄNDUVAD SÕNAD.

Vaadelda sõna *mõte* käänamist.

		Ainsus.	Mitmus.
Nimetav:	mis?	mõte	mõtte/d
Omastav:	mille?	mõtte	m õ t e /te
Osastav:	mida?	m õ t e 't	mõtte/i/d
Sisseütlev:	millesse?	mõtte/sse	m õ t e /te/sse
		jne.	jne.

Vaadelda sõna *mõte* käänamise piltlikku kujutamist.

Anda selgitus sõna *mõte* piltlikult kujutatud käänamise kohta. Leida «puult» iga käänne ainsuses ja mitmuses. *mõte*-sõnadel on kaks tüve: nõrk tüvi (*mõte*) ja tugev tüvi (*mõtte*). Osa käänmeid ainsuses ja mitmuses moodustatakse nõrgast tüvest, osa tugevast tüvest.

Harjutus 91. Käänata sõna *mõte* järgi ainsuses (lausetes) ja mitmuses (lauseteta) sõna *lõke*. Pealkirjaks *mõte*-sõna käänamine.

Leida sõna *mõte* kohta vastused järgmistele küsimustele.

1. Mitmesilbiline on sõna *mõte*?

2. Missuguse häälikuga ta ains. nimetavas lõpeb?
3. Mitmendas vältes on ainsuse nimetavas käändes tüve sulg-häälik?
4. Missugune tüvi on ainsuse nimetaval ja osastaval, mis-sugune ainsuse omastaval?

Harjutus 92. Kirjutada *mõte*-sõnade loetelu vihikusse. Peal-kirjaks: *Sõnad, mis käänalakse nagu mõte.*

N ä i d i s:

Nagu sõna *mõte* käänatakse:

hape, hüpe, lepe, jope, täpe, kate, küte, võte, läte, sete, jäte, lõke, äke, rike, täke, lake, ike, lüke, rake, nüke jt.

Harjutus 93. Asetada sulgudes olevad sõnad nõutavasse kään-desse. + märgib, et on tegemist liitsõnadega. Pealkirjaks: *Lauseid mõte-sõnadega.*

1. Täna võimlemistunnis sooritasime sügavus (+hüpe—*mitm. osast.*).
2. Tuupimisel ei ole (*mõte* — *ains. osast.*).
3. Katsu alati õpitava (*mõte* — *ains. seestütl.*) aru saada.
4. (Tõke — *ains. omast.*) +jooksus jooksjad nagu lendasid (*tõke* — *mitm. seestütl.*) üle.
5. Ükski ei ajanud (*tõke* — *mitm. osast.*) maha.
6. VII kl. õpilased tegid (*hape* — *mitm. kaasaütl.*) katseid.
7. (*Hape* — *mitm. osast.*) tuleb hoida klaaskorgiga pudelis.
8. Kolhoosnikud vedasid koolile (*küte* — *ains. osast.*).
9. Ka minu isa oli (*küte* — *ains. omast.*) +veol.
10. (*Lepe* — *mitm. seestütl.*) tuleb kinni pidada.
11. Kordasin (*võte* — *ains. osast.*) niikaua, kuni see sel-geks sai.
12. Kõrgus+ (*hüpe* — *ains. seesütl.*) tuli esimesele kohale Peet.
13. Tal õnnestusid kõik (*hüpe* — *mitm. nim.*).
14. (*Läte* — *ains. alaleütl.*) olid (*rake* — *mitm. nim.*) ümber tehtud.
15. Kogu tee liikusime (*lepe* — *ains. omast.*) +märkide järgi.
16. Ärge tehke suvel metsa (*lõke* — *ains. osast.*)!
17. (*Lõke* — *ains. seestütl.*) võib mets süttida.

Vaadelda ja võrrelda sõna *sepp* ja sõna *mõte* piltlikult kaju-tatud käänamist («puud»). Mispoolest nad erinevad?

Harjutus 94. Käänata kõrvuti kõigis käändeis sõnu *mõte* ja *kett*. Pealkirjaks: *Käänamine*.

Ainsus.

Nimet.:	mis?	mõte	kett
Omast.:	mille?	mõtte	keti
Osast.:	mida?	mõtte/t	ketti
Sisseütl.:	millesse?	mõtte/sse	keti/sse e. ketti jne.

Mitmus.

Nimet.:	mis?	mõtte/d, keti/d jne.
----------------	------	-------------------------

Harjutus 95. Asendada harvendatult trükitud sõnad sulgudes asetsevate sõnadega, pannes need nõutavasse käändesse. Pealkirjaks: *Harjutus sepp- ja mõte-sõnadega*.

1. Hobused hüppasid üle lattide (tõke). 2. Puusepp parandas äket (pütt). 3. Tüdrukud, riputage akendele katted (tekk) ette! 4. Kepisse (latt) oli lõigatud hulk tækkeid (jutt). 5. Lapsed ladusid latid (pakk) tõkkeks (trepp). 6. Andsin koerale suppi (lake). 7. Ema õmbles jopet (kott). 8. Tütarlapsed jooksid lätteni (lepp). 9. Isa pani kaevule uued raked (kett). 10. Poisid kustutasid tuletukke (lõke). 11. Otsitav paber oli laual katte (papp) all. 12. Neil juttudel (mõte) ei ole alust. 13. Võimlemistunnis sooritati hüppeid (kükk).

Näidis:

Hobused hüppasid üle tõkete.

KOKKUVÖTTEID KÄÄNAMISEST.

*AINSUSE OMASTAV.

Sõnadel, millel on nõrk ja tugev tüvi, võib ainsuse omastav olla kas tugeva või nõrga tüvega.

Ains. nimetav.

(kes? mis?)

sepp } tüvi
taat } tugev

mõte } tüvi
äke } nõrk

Ains. omastav.

(kelle? mille?)

sepa } tüvi
taadi } nõrk

mõtte } tüvi
äkke } tugev

Kui sõnadel, millel mõnedes käänetes on tüvi tugev, mõnedes nõrk, on tüvi ainsuse nimetavas tugev (*sepp*), siis on ainsuse omastavas tüvi nõrk (*sepa*). Kui aga tüvi ains. nimetavas on nõrk (*mõte*), siis on ains. omastavas tüvi tugev (*mõtte*).

***Harjutus 96.** Leida antud sõnadest niisugused sõnad, mille tüve tugevuses esineb muutusi, ja kirjutada nende ainsuse omastav. Pealkirjaks: *Ainsuse omastav*.

Paber, lõke, ruut, maa, kartul, hernes, vares, vutt, look, õpik, kate, kalur, madal, nupp, kauss, voodi, isa, äke, sokk, puhas, katus, laut, pulss.

Näidis:

Ains. nimetav.

(kes? mis?)

lõke (n.)

Ains. omastav.

(kelle? mille?)

lõkke (l.)

AINSUSE OSASTAV.

Vaadelda ainsuse osastava lõppe.

Ains. nimetav.

(kes? mis?)

sepp

kukk

taat

mõte

äke

maa

krae

Ains. osastav.

(keda? mida?)

seppa

kukke

taati

mõte/t

äke/t

maa/d

krae/d

} lõpus

} täishäälik

} lõpus

} t

} lõpus

} d

Ainsuse osastava lõpus on kas täishäälik (-a, -i, -e, -u), -t või -d.

Lõpp -d on ainsuse osastavas ühesilbilistel sõnadel, mis ainsuse nimetavas lõpevad pika täishäälikuga (*maa, soo, puu* jt.) või kaksiktäishäälikuga (*krae, või, koi* jt.).

***Harjutus 97.** Kirjutada antud sõnad ainsuse osastavas. Pealkirjaks: *Ainsuse osastav.*

Rahvas, paber, kõne, öö, voodi, haak, plekk, mai, hommik, hüpe, saabas, ema, tüdruk, ratas, laulik, süü, hapu, mapp, tõke, rikas, pliit, varvas, jää, isa, äke, kuusik, rike, auto, tädi, püü, jook, lõke, lammas.

Näidis:

Rahvas — rahvast (keda?), paber —

*AINSUSE OMASTAV JA OSASTAV.

Vaadelda, missugune on nende sõnade ainsuse osastava tüvi, ja võrrelda seda ainsuse omastava tüvega.

Ains. nimetav.
(kes? mis?)

Ains. omastav.
(kelle? mille?)

Ains. osastav.
(keda? mida?)

sepp } tüvi
taat } tugev

sepa } tüvi
taadi } nõrk

seppa } tüvi
taati } tugev

mõte } tüvi
äke } nõrk

mõtte } tüvi
äkke } tugev

mõte/t } tüvi
äke/t } nõrk

Nõrga ja tugeva tüvega sõnade ainsuse omastava ja osastava tüved on harilikult **vastupidised**: kui ains. omastava tüvi on nõrk (*sepa*), siis ains. osastava (*seppa*) tüvi on tugev, kui ains. omastava (*mõtte*) tüvi on tugev, siis ains. osastava (*mõtet*) tüvi on nõrk.

***Harjutus 98.** Leida antud sõnadest kahetüvelised sõnad ja kirjutada need ainsuse osastavas. Pealkirjaks: *Ainsuse osastav.*

Hüpe, raamat, kook, ema, kokk, jope, puu, pliit, töö, muna, kleit, lõke, tädi, vihik, poiss, küte, nõop, trepp, isa.

Näidis:

Ains. omastav.
(kelle? mille?)

hüppe (t.)

Ains. osastav.
(keda? mida?)

hüpe/t (n.)

AINSUUSE OSASTAV JA MITMUSE OMASTAV.

Vaadelda ainsuse osastava lõppu ja mitmuse omastava tunnust.

Ains. osastav. —————→
(keda? mida?)

Mitmuse omastav.
(kelle? mille?)

seppa
taati
maa/d
krae/d
mõte/t

seppa/de
taati/de
maa/de
krae/de
mõte/te

Ainsuse osastava ja mitmuse omastava tüvi on ühesuguse tugevusega (*mõte/t* — *mõte/te*, *seppa* — *seppa/de*).

Kui ainsuse osastaval ei ole käändelõppu (*seppa*) või on selleks *-d* (*maa/d*), siis on mitmuse tunnuseks alati *-de*.

Harilikult siis, kui ains. osastava lõpp on *-t*, on mitmuse tunnuseks *-te* (*raamatu/t* — *raamatu/te*; *mõte/t* — *mõte/te*).

Harjutus 99. Moodustada antud sõnadest ains. osastav ja selle järgi mitm. omastav. Pealkirjaks: *Mitmuse tunnus*.

Töö, valss, soo; või, rike, käpp, täke, vaat, öö, laul, õpik, kett, raamat, kate, kool, paat.

Näidis:

Ains. nimetav.

(*kes? mis?*)

töö

Ainsuse osastav.

(*keda? mida?*)

tööd

jne.

Mitm. omastav.

(*kelle? mille?*)

töö/de

***Harjutus 100.** I. Muuta sulgudes olevad sõnad vastavalt küsimusele.

Sepal.

(Peep — *kelle?*) (kodukolhoos — *milles?*) läks (laut — *mille?*) tabalukk rikki. (Lukk — *mille?*) (rike — *mida?*) (Peep — *kelle?*) isa ise parandada ei saanud ja ta saatis (Peep — *kelle?*) selle (lukk — *millega?*) (sepp — *kelle?*) poole. (Peep — *kelle?*) oli hea meel, sest (sepp — *kelle? mitm.*) (töö — *mida?*) on alati huvitav vaadata.

Sepikoda oli (küngas — *mille?*) otsas. Juba eemalt kostis sealt (iseloomulik löök — *mida? mitm.*) — kill-kõll! kill-kõll!

Sepikoja ees oli (ratas, äke, pikk raudlatt — *mida? mitm.*), (plekk — *mille?*) + (tükk — *mida? mitm.*), (kott — *mis? mitm.*) kivisõega ja palju (muu — *mida?*). Sepikoja (luuk — *mis? mitm.*) olid avatud. Ka jämedate (piit — *millega? mitm.*) (suur uks — *mis? mitm.*) olid pärani.

II. Asetada sulgudes olevad sõnad nõutavasse käändesse.

Sepp tagus (sell — *a. kaasaütl.*) (suur pakk — *a. alaleütl.*) asetatud (alasi — *a. alalütl.*) parajasti mingit (raudlatt — *a. os.*). Kuhu ta (löök — *a. om.*) andis, sinna virutas ka sell (suur vasar — *a. kaasaütl.*) oma (hoop — *a. om.*). Mõlemal olid (nahkpööl — *m. nim.*) ees ja (kaap — *m. nim.*) peas.

Peep teretas, ootas, kuni (sepp — *m. nim.*) oma (töö — *a. kaasaütl.*) (lõpp — *a. alaleütl.*) jõudsid, näitas siis (lukk — *a. os.*) ja palus selle korda seada.

III. Sepp uuris (tükk — *a. om.*) aega (lukk — *a. om.*) sise-
must ja ütles, et (lukk — *a. om.*) (muuk — *m. nim.*) on korrast
ära. Siis läks ta (kõrge — *m. alaleütl.*) (pukk — *m. alaleütl.*) ase-
tatud töölaua juurde ja hakkas seal viilima ja kopsima. Ühe korra
läks ta isegi (ääs — *a. om.*) juurde, viskas sinna (söekast — *a. seestütl.*) (küte — *a. os.*), võttis ühe lukuosa pihtide vahele, hoi-
dis seda (leek — *a. seesütl.*) ja pistis selle siis (veekapp — *a. sisseütl.*).

Seejärel kutsus sepp (sell — *a. om.*) enese juurde, näitas talle
(muuk — *m. os.*), pani (lukk — *a. om.*) jälle kokku, tilgutas
sinna (õlikann — *a. seestütl.*) õli, kruvis kõik kinni ja andis
(lukk — *a. om.*) (Peep — *a. alaleütl.*) tagasi. Peep tänas ja läks
(rutt — *a. kaasaütl.*) koju.

Harjutus 101. Jaotada antud sõnad osadeks (tüvi, mitmuse
tunnus, käändelõpp). Pealkirjaks: *Sõnaosad*.

Mätastel, kütt, söökidega, tõkkeid, lepad, takkusid, nupu, kai-
gaste, käte, löökisid, hāpete.

N ä i d i s:

Sõna	Tüvi	Mitm. tunnus	Käändelõpp
mätastel	mätas-	-te-	-l

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID KORDAMISEKS.

1. Mis liiki sõnu õppisime käänama?
2. Mitu käänet on eesti keeles? Nimetada need (õiges järje-
korras) ühes küsimustega.

3. Kuidas leiame käändsõnast tüve?
4. Nimetada põhikäänded. Miks neid nimetatakse põhikäändeteks?
5. Nimetada *sepp*-sõnu. Kuidas neid teiste seast ära tunda? Mida tuleb nende käänamisel tähele panna?
6. Nimetada *mõte*-sõnu. Kuidas neid teiste seast ära tunda? Mida tuleb nende käänamisel tähele panna?

KORDAVAIK HARJUTUSI.

***Harjutus 102.** Otsustada, kas kriipsu kohale on vaja asetada *h* või mitte. Pealkirjaks: *h-ga ja h-ta sõnad*.

-eile -ommikul -ärkasin -aovalgel. -üppasin kohe -asemelt, astusin akna juurde ja avasin selle. -alt -orust kostis -obuste -irnatuse, kuid -alli -õljuva -udu seest ei olnud loomi näha. -õues -ülени -õites -olevalt toomingalt langes valgeid -elbeid. -aianurgast kostis -ööbiku -õrnu -elisevaid -õikeid. -iiglasuur -ämblik -askeldas -oolsalt oma võrgu kallal, mis oli tõmmatud -aialattide vahele.

Riietusin, -aarasin -õnged ja -akkasin läbi pika rohu, millel -elkisid kastepiisad, jõe poole -astuma.

***Harjutus 103.** Asetada antud sõnade lõppu *-gi* või *-ki*. Pealkirjaks: *Liide -ki ja -gi*.

Mis, mille, mida, millesse, milles, millest, millele, millel, millelt, milleks, milleni, millena, milleta, millega; kellega; kuna; kus; kuskilt.

***Harjutus 104.** Kirjutada punktide asemele vajalik täht. Pealkirjaks: *Sulghäalik h kõrval*.

1.

1. Valmistusime täh..saks päevaks. 2. Lah..e metsavah..juh..is poisid sihi kaudu õigesse koh..a. 3. Äh..ides ja puh..ides rüh..isid Mih..el ja Ah..o vah..raokstega kohale. 4. Igaüks tõi kooli oh..rasti lilli. 5. Eh..isime ukse vah..raleh..e-dest pärjaga. 6. Valmistati kah.. loosungit. 7. Näh..e veel pisut

vaeva ja teh...e uus täh...! 8. Teh...e vih... märjaks ja püh... ige
prah... kokku! 9. Täna lah... ume, kuid homme koh... ume jälle.
10. Kõikjal näh... i punaseid lippe lehvivat.

2.

1. Vanaema valmistas suh... rusaia, õde kloppis munavah... u.
2. Äkki laud nih... us natuke. 3. Laps koh... us ja tah... is nutma
hakata. 4. Mina lõh... usin puid ja püh... isin õue. 5. Õh... ul läk-
sime kõik sauna. 6. Vih... lesin nii tugevasti, et nah... hakkas õhe-
tama. 7. Uh... sin ennast külma veega. 8. Panime puh... a pesu
selga. 9. Istusime sel suveõh... ul kaua õues. 10. Eemal virvendas
lah... . 11. Silmapiiril liugles üksik jah... . 12. Isa luges leh... e
ja jutustas pärast meile töötava rahva juh... idest.

***Harjutus 105.** Leida sõnad, milledes on kaksiktäishäälikuid.
Kirjutada sõnad välja ja tõmmata kaksiktäishäälikuile loogake
alla. Pealkirjaks: *Kaksiktäishäälikud.*

Esimene lumi.

Juba õhtul akna taga
heljus lumi langedes.
Hommikul on õued aga
kõikjal paksult hangedes.
Valged kasukad saand aias
üle õö kõik õunapuud.
Kõnniteel käib kaares laias
vilkalt majahoidja luud.
Meil on juba valmis plaanid,
millest mõeldud, nähtud und:
pea me suusad, pea me saanid
kihutavad mööda lund.

(R. Parve.)

***Harjutus 106.** Märkida püstkriipsuga, kust võib sõnu pooli-
tada. Pealkirjaks: *Sõnade poolitamine.*

1. Õppimises ja töös on pioneer visa ja korda armastav. 2. Ta

täidab kohusetruult ja täpselt oma maleva, rühma, salga ning ka kõik teised ülesanded. 3. Iga alustatud töö viib ta lõpule ega tagane raskuste ees. 4. Pioneer on korralik ja viisakas ning käitub eeskujulikult, osutab abi vanemaile inimestele, isale-emale, naistele ja invaliididele. 5. Pioneer hoiab nagu silmatera ausa noore leninlase nimetust.

***Harjutus 107.** Tõmmata katkendis leiduvatele nimisõnadele kaks, tegusõnadele üks ja omadussõnadele katkendjoon alla. Pealkirjaks: *Sõnade liigitamine.*

Tänavu on palju lund. Paksu koheva kihina katab ta maapinda, rõhub oma raskusega kuuskede ja mändide oksid. Igal aiateibal on puhas valge mütsike.

Kui Jüri ja Iivi aeda lähuvad, paneb vanaema nad õige soojalt riidesse, sest väljas praksuvad puutüved ja roikad pakase käes. Kuid lapsed peavad ka talvel värskes õhus viibima, iga päev kas või natukenegi jalutama.

Mõnusasti krudiseb soojade viltide all kuiv lumi, toredasti näpistab pakane nina ja põski, meeldivalt õhetab nägu pärast seesugust jalutuskäiku!

Aias ja metsas valitseb sügav rahu ja vaikus. Näib, nagu oleks kogu ümbrus talveunne suikunud.

(J. Piik.)

***Harjutus 108.** Leida asesõnad ja tõmmata neile joon alla. Pealkirjaks: *Asesõnad.*

Armas sõber!

Kuula nüüd, mis ma Sulle jutustan.

Eile läksin ma suurel vahetunnil pioneerituppa. Võtsin ajakirjad, mis lamasid laual, ja hakkasin neid lehitsema. Järsku nägin, et kellegi tuttav nägu vaatab ajakirja kaanelt mulle vastu. See olid Sina, mu kallid sõber. Sa naeratasid ja hoidsid raamatut

käes. Pildi alla oli kirjutatud Su nimi ja märgitud, et Sa oled eesrindlik õpilane. Kas Sa ise seda tead? Pilt oli «Pioneeri» 3. numbris. Soovin Sulle õnne! Sa oled nüüd ju üle Eesti kuulus!

Palun kirjuta ruttu mulle, kuidas Su pilt sinna sattus? Tahan seda väga teada.

Palju, palju tervisi Sulle!
Sinu sõber
Ene.

TEGUSÕNA.

ÜLDISI KÜSIMUSI.

Vaadelda kõrval olevat talvepilti. Anda igale lapsele, keda pildil näha, nimi ja nimetada, mida ta teeb. Jutustada, mida pildil veel on näha.

Harjutus 109. Kirjeldada pildi järgi, mida keegi teeb.
Pealkirjaks: *Talvel.*

Näidis:

Liina ja Rein uisutavad. Anne paneb uiske alla.....

Tegevust näitavaid sõnu nimetatakse **tegusõnadeks**.

Moodustada suuliselt lauseid, milles on tegusõnu seoses sõnadega *hakkab, hakkas, peab, pidi,*

näit.: *Hakkas tuiskama. Lapsed peavad tупpa minema.*

Esitada iga *ma-lõpulise* tegusõna kohta ka küsimus, näit.:
Hakkas tuiskama. Hakkas mida tegema?

Kõiki tegusõnu saab väljendada *ma-lõpulistena* (*tuiskama, minema, õppima* jne.).

ma-ga lõppevat tegusõna vormi nimetatakse **ma-tegevus-nimeks**.

ma-tegevusnime tunnuseks on *-ma*,

ma-tegevusnimi vastab küsimusele *mida tegema?*

Tegusõnu esitatakse harilikult *ma-tegevusnimes*.

Harjutus 110. Kirjutada katkendist välja tegusõnad.

Leida, missugustele küsimustele nad vastavad.

Leida väljakirjutatud tegusõnade *ma*-tegevusnimi. Eraldada *ma*-tegevusnime tunnus. Pealkirjaks: *ma-tegevusnimi*.

Eelmisel päeval möllas lumetuisk. Põllul tormas tuul taltsutamult, lumi suitses; ta tõstis seda õhku ja tassis endaga kaasa. Kuid tema teele kerkis tõke — väike metsatukk. Siin sattuski lumetuisk vangi. Pekstes vastu tüvesid, eksles põõsastes ja pillas oma lumekandami maha.

Tulevad veelgi tuisud, tormid ja lumesajud. Mets kogub lund kogu talve. Kuid ka kevadel ei saa lumi metsa vangistusest põgeneda lõbusate ojakeste näol. Metsa aluspõhi takistab nende jooksu, nagu käsn imeb ta sulanud vee endasse. Pikkamisi, tilk tilga järel imbub vesi maa sügavusse ja voolab seal laiali — joo-dab naabruses asuvaid põlde.

N ä i d i s:

Tegusõna vormid.

möllas
tormas

Küsimus.

mida tegi?

***ma*-tegevusnimi.**

(mida tegema?)
möllama

Harjutus 111. Asendada iga antud väljendus üheainsa tegusõnaga (*ma*-tegevusnimes). Pealkirjaks: *Ühe ja sama tähendusega väljendused*.

Mööda saatma (aega); pärale jõudma; kokku arvama; maha arvama; meelde tuletama; ära minema; kellegagi kokku juhtuma; põlema panema; juttu ajama.

N ä i d i s:

mööda saatma = veetma
jne.

Harjutus 112. Leida antud ja enda poolt valitud tegusõnadele vastandtegevust näitavad tegusõnad. Pealkirjaks: *Vastandtegevused*.

Liikuma, süütama, võitma, tulema, andma, leidma, laitma, müüma, suurenema, tõusma, soojenema, nõrgenema, valgenema, lühenema jne.

Harjutus 113. Leida igale antud tegusõnale lisaks tegusõnu, mis väljendavad sama või enam-vähem sama tegevust. Pealkirjaks: *Sarnased tegevused.*

Kõnelema, käima, jooksmata, hüüdma, vulisema, naerma, helkima.

Näidis:

kõnelema — rääkima — vestlema — jne.

Harjutus 114. Moodustada tegusõnadest nimisõnu. Pealkirjaks: *Tegu- ja nimisõnad.*

Näidis:

Tegusõnad.

(*mida tegema?*)

õppima

lugema

Nimisõnad.

(*mis?*)

õppimine

lugemine

jne.

Moodustada (suuliselt) lauseid, milles on tegusõnu seoses sõnadega *saab, sai, võib, võis, tuleb, tuli, vaja.*

Esitada sõnadega *saab, võib* jne. seoses olevate tegusõnade kohta ka küsimus, näit. *Jääl saab uisutada.* Mida saab jääl teha? *Pärast tunde võib lumesõda pidada.* Mida võib pärast tunde teha? jne.

Tegusõna vormi, mis vastab küsimusele *mida teha?*, nimetatakse *da-tegevusnimeks.*

Vaadelda, missugused tunnused on *da-tegevusnimel.*

Mida teha?

luge/**da**

õppi/**da**

kirjuta/**da**

kõnel/**da**

Mida teha?

haka/**ta**

pööra/**ta**

ala/**ta**

joos/**ta**

Mida teha?

juu/**a**

käi/**a**

oll/**a**

minn/**a**

da-tegevusnime tunnuseks on -da, -ta või -a.

Harjutus 115. Leida järgnevast palast (I või II osast) tegusõnad ja kirjutada need välja.

Leida, missugusele küsimusele nad vastavad. Moodustada nendest tegusõnadest *da-tegevusnimi*. Pealkirjaks: da-tegevusnimi.

Eesti keele tunnis.

I

«Nimeta, missuguste tähtede järel kirjutame liite -ki!»

Tõusin, sattusin segadusse ja kogelesin:

«Liite -ki ... kirjutame ... p ... k ... s.»

Üks õpilane andis siis õige vastuse minu eest.

«Miks sa ei tea?» küsis õpetaja.

«Ma õppisin,» püüdsin ennast õigustada.

«Kas sa hiljem ka kordasid?»

«Ei,» vastasin.

«Sellest ei piisa, kui ainult kord õpid,» kõneles mulle õpetaja.

«Õppetükke peab alati kordama.»

Piisama — jätkuma.

II

Kodus võtsin õpiku ja alustasin põhjalikku kordamist. Tegin seda igal õhtul.

Ühel päeval küsis eesti keele õpetaja minult jällegi:

«Nimeta, missuguste tähtede järel kirjutame liite -ki?»

Teised ootasid huviga, mis ma vastan. Arvasid, et ütlen jälle valesti.

Vastasin õigesti: b, d, g, p, t, k, s ja h järel.

«Vaata, mida teeb kordamine,» ütles õpetaja. «Jätka hoolega kordamist!»

Näidis:

Tegusõna vormid.	Küsimus.	da-tegevusnimi.
nimeta	mida tee?	(mida teha?)
		nimetada

Harjutus 116. Jätkata tegusõnade esitamist *ma-* ja *da-*tegevusnimes. Tunnused eraldada püstkriipsuga. Pealkirjaks: *Tegevusnimed.*

Näidis:

<i>ma</i> -tegevusnimi.	<i>da</i> -tegevusnimi.
kirjuta/ma	kirjuta/da
hakka/ma	hakka/ta
too/ma	tuu/a
	jne.

ma- või *da*-tegevusnimest tunnuse eraldamisel jääb järele tegusõna tüvi.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID KÕRDAMISEKS.

Vastamisel tuua alati näiteid.

1. Missuguseid sõnu nimetatakse tegusõnadeks?
2. Missugusele küsimusele vastab *ma*-tegevusnimi?
3. Nimetada *ma*-tegevusnime tunnused.
4. Missugusele küsimusele vastab *da*-tegevusnimi?
5. Nimetada *da*-tegevusnime tunnused.
6. Kuidas leida tegusõna tüvi?

PÖÖRAMINE.

Harjutus 117. Leida lugemisel järgmisest palast tegusõnad. Esitada iga tegusõna kohta küsimus. Öelda ka iga tegusõna *ma*-tegevusnimes.

Liiklusõnnetus.

1. Vaevalt kõlas hele kellahelin läbi avara koolimaja, kui see täitus sumnaga nagu mesipuu. Tunnid lõppesid ning õpilased kiirustasid koduteele.

Juba jooksis löbus salgake nooremate klasside õpilasi koolimajast tänavale. Lembit haaras oma sõbralt Heinolt portfelli ja pistis nagu nool mööda sõiduteed jooksmata. Heino ja teised poisid sööstisid talle järele. «Kõndige ilusasti kõnniteel!» manitsesid neid vanemate klasside õpilased, kuid poisid ei võtnud seda kuulda.

Jooksnud nii natuke maad, jõudsid poisid elavasse liikluskeerisesse. Aga ega nad seepärast jooksmist järele jätnud! Ei! Põgenemine ja tagaajamine läks edasi. Poisid murdsid enesele teed kõnniteel rahvamurrus ja liikuvate autode vahel sõiduteel. Nad tõukasid inimesi, said noomida, kuid jätkasid jooksmist.

2. Äkki nägi Lembit, et Heino saab ta kätte. Kuidas nüüd pääseda? Lembit vaatas kiiresti ringi. Eemalt tulid autod. «Kui nüüd autode eest üle tänava lipsata, siis Heino mind kätte ei saa, sest autod jäävad talle ette,» välgatas Lembitu peas mõte.

Aga mis juhtus? Lembit põrkas autoga kokku. Ta oli auto kiirust valesti hinnanud. Autojuht pidurdas järsult ja tal õnnestus auto veidi vasakule pöörata. Suurem õnnetus jäi ära. Lembit sai vaid müksata ja kriimustada. Ainult õnneliku juhuse tõttu ei saanud ta suuremaid vigastusi, mis oleksid ta võib-olla eluaegseks sandiks teinud. Ja kaugel see surmgi temast oli.

Tegusõna esineb väga paljudes vormides, mis on saadud tegusõna muutmisel.

Tegusõna muutmist nimetatakse **pööramiseks**.

PÖÖRDED, AINSUS JA MITMUS.

Vaadelda tegusõna *kirjutama* järgmistes lausetes.

Anne, Marju ja Rein — kõik kirjutavad midagi.

«Ma kirjutan tädile kirja. Kellele sina kirjutad ja kellele kirjutab Rein?»

«Me kirjutame Männipalu pioneeridele.»

«Mida te neile kirjutate?»

«Ühte-teist meie koolielust.»

Missugustes vormides tegusõna *kirjutama* eelnevates lausetes on kasutatud, seda vaadata alljärgnevast pööramisest.

Ainsus.

1. pööre: (ma)	kirjuta/n	(mida teen?)
2. pööre: (sa)	kirjuta/d	(mida teed?)
3. pööre: (ta)	kirjuta/b	(mida teeb?)

Mitmus.

1. pööre: (me)	kirjuta/me	(mida teeme?)
2. pööre: (te)	kirjuta/te	(mida teete?)
3. pööre: (nad)	kirjuta/vad	(mida teevad?)

Tegusõnal on **ainsus** ja **mitmus**.

Tegusõnal on ainsuses ja mitmuses kummaski kolm pööret:

1., 2. ja 3. pööre.

Harjutus 118. Pöörata ainsuses ja mitmuses *kummardama* ja *teretama*. Pealkirjaks: *Pööramine*.

N ä i d i s:

Ainsus.

1. pööre: (ma) kummardan ja teretan
2. pööre: (sa)
jne.

Harjutus 119. Kirjutada palast t e g u s õ n a d välja ja märkida nende järele sulgudesse, mitmendas ainsuse või mitmuse pöördes nad on. Pealkirjaks: *Pöörded*.

Võistlus.

Seisame kolmekesi — mina, Jaan ja Valdur suuskadel pärast tunde koolimaja õues. Otsustame kojuminekul korraldada omavahelise võistluse: kes saab kiiremini ristteeni ja sealt tagasi. «Sina jääd küll viimaseks!» ennustab mulle Jaan.

Seame endid ritta ja sõit läheb lahti. Algul veab Jaan. Tiheidalt tema kannul rühib Valdur. Mina suusatan algul tagasihoidlikumalt ja olen seetõttu viimane. Pea aga väsivad kaaslased liiga kiirest sõidust ja ma jõuan neile järele. Varsti möödun neist ja saabun esimesena ristteele. «Kas näete võidumeest!» uhkustan seal seistes. Teised naeravad mind ja üheskoos liigume edasi kodu poole.

N ä i d i s:

Seisame (mitm. 1. p.), otsustame

JAATAV JA EITAV KÕNE.

Vaadelda tabelis toodud lauseid.

Jaatav kõne.	Eitav kõne.
Jaan l õ h u b puid. Helli ja Maret t o o v a d puud kõõki.	Helli ja Maret ei l õ h u puid. Nad ei t o o suuri sületäisi kor- raga.

Jaatav kõne.	Eitav kõne.
La o m e puud ilusasti puu- kasti.	Me e i p a n e puid korratult.
P ü h k i g e ka põrand puhtaks!	Ä r a j ä t a prahti maha!

Tegusõnaga väljendatud tegevus kas t o i m u b (*lõhub, toovad*) või e i t o i m u (*ei lõhu, ei too*). Toimumise korral kasutame tegusõna **jaatavas** kõnes, mittetoimumise korral **eitavas** kõnes. Käskimisel (*pühkige!*) tarvitame jaatavat kõnet, keelamisel (*ära jäta!*) eitavat kõnet.

Tegusõna esineb kahe kõnes: jaatavas ja eitavas.

AJAD.

Harjutus 120. Kirjutada järgmine pala nii, et harvendatult trükitud tegusõnad näitaksid möödunud tegevust. Muudetud sõnale tõmmata joon alla. Alapealkirjaks: *Möödunud tegevus.*

Kelgutamas.

Võtan kelgu ja sumpan läbi lume liumäele, kus teised lapsed mind juba ootavad. Puhastame ühiselt liutee sinna öösi sadanud lumest ja alustame liulaskmist. Esimese sõidu teen mina. Lükkan kelgu hooga minema, viskun kõhuli kelgule ja sõit läheb nii, et tuul vuhiseb kõrvus. Kelg jookseb mäerinnakut mööda alla kaugele luhale. Vean kelgu uuesti mäele ja kordan sõitu. Ka teised teevad hõisates pikki sõite.

Sõidame nii kaua, kuni oleme päris väsinud. Siis läheme koju.

Näidis:

Kelgutamas.
(Möödunud tegevus.)

Võtsin kelgu ja...

Tegevus võib olla kahes a ja s: **olevikus** ja **minevikus**.
Olevik näitab praegust, käesolevat tegevust.
Minevik näitab möödunud tegevust.

Möödunud tegevust, minevikku, väljendatakse ühe tegusõnaga, näit. *Võtsin kelgu ja sumpasin läbi lume liumäele . . . Puhastasime ühiselt liumäe . . . Ka teised tegid hõisates pikki sõite, või kahe tegusõnaga, näit. *Lapsed on väsinud. Me oleme juba söönud. Jaak ei ole veel koju läinud. Vihm oli lakanud. Poisid olid ujuma läinud. Laev ei olnud sadamast lahkunud.**

Nagu lausetest näha, ei ole sel puhul, kui minevikku väljendatakse kahe tegusõnaga, need sõnad alati teineteise kõrval.

Ühesõnalist minevikku nimetatakse **lihtminevikuks**.

Harjutus 121. Leida minevikku väljendavad tegusõnad. Lihtminevikule tõmmata kaks joont, teistele minevikku väljendavatele sõnadele üks joon alla. Pealkirjaks: *Minevik*.

Abistame ema.

Meie ema käib tööl. Varahommikul ja õhtul pärast tööd teeb ta koduseid töid.

Oleme õega alati püüdnud tema tööd kergendada. Kui me ise midagi oleme suutnud ära teha, näeme rõõmu ta silmis. Ka meil on siis hea olla, kui teame, et oleme saanud teda abistada.

Täna hommikul tegi õde voodid üles. Kui ta oli selle töö lõpetanud, olin mina jõudnud toad korrastada ja tolmu pühkida.

Lõuna eel tegime tule pliidi alla ja keetsime suppi. Vajalikud ained oli ema hommikul juba katlasse pannud.

Kui olime söönud, pesime toidunõud ja ruttasime kooli. Pärast tunde tulime kohe koju. Ema oli juba koju jõudnud ja valmistas meile toitu. Katsime laua ja sõime koos õhtust.

Vaadeldge tegusõna *kirjutama* pööramist olevikus ja lihtminevikus.

Esitada (suuliselt) lihtmineviku iga pöörde kohta küsimus.

Arv	Pööre	Olevik		Lihtminevik	
		Jaatav kõne	Eitav kõne	Jaatav kõne	Eitav kõne
Ainsus	1. (ma)	kirjuta/n	} ei kirjuta	kirjuta/si/n	} ei kirjuta/nud
	2. (sa)	kirjuta/d		kirjuta/si/d	
	3. (ta)	kirjuta/b		kirjuta/s	
Mitusus	1. (me)	kirjuta/me	} ei kirjuta	kirjuta/si/me	} ei kirjuta/nud
	2. (te)	kirjuta/te		kirjuta/si/te	
	3. (nad)	kirjuta/vad		kirjuta/si/d	

Vaadelda tegusõna *tooma* pööramist lihtminevikus:

Ainsus.

Mitusus.

1. (ma) tõi/n	(me) tõi/me
2. (sa) tõi/d	(te) tõi/te
3. (ta) tõi	(nad) tõi/d

Missugune silp või täht tegusõna tüve järel näitab, et tegemist on lihtminevikuga?

Lihtminevik vastab küsimustele *mida tegin? mida tegid? mida ei teinud?* jne. Lihtmineviku tunnuseks on *-si-, -s-, -i.*

Võrrelda pöörete lõppe olevikus ja lihtminevikus. Missugused erinevused siin esinevad?

Harjutus 122. Pöörata oleviku ja lihtmineviku jaatavas kõnes *küsimä ja saama*. Pealkirjaks: *Pööramine*.

Näidis:

Olevik.

Ainsus.

1. (ma) küsin ja saan
2. (sa)
3. (ta)

Mitmus.

1. (me)
2. (te)
3. (nad)

Lihtminevik.

Ainsus.

1. (ma)
jne.

Harjutus 123. Kirjutada tabelisse sõnadest *tundma, hoidma, andma, hüüdma, püüdma, kündma, kandma, sõudma, võidma* (määrima), *seadma, teadma, leidma, nõudma, jõudma, murdma* lihtmineviku vorme. Pealkirjaks: *Lihtmineviku s kõrval d.*

Tüves olev *d* jääb püsima.

<i>ma-</i> tegevusnimi	ma	sa, nad	me	te
tund/ <u>ma</u>	tund/ <u>sin</u>	tund/ <u>sid</u>	tund/ <u>sime</u>	tund/ <u>site</u>

jne.

* **Harjutus 124.** Õppida järgnev pala etteütluks.

Suusavõistlus.

1.

Meie, pioneerid, korraldasime suusavõistluse. Aegsasti mõõtsime välja raja pikkuse, seadsime üles tähised ja sõitsime umbesse lumme raja. Tähisteks kõitsime puude ja põõsaste külge punased lipukesed.

Järgmistel päevadel hakkasin hoogsalt treenima ja veetsin suuskadel iga soodsa hetke. Kodus keetsin mitmesuguseid määrded, võidsin kord ühe, kord teisega suuski ja sõitsin neid proovima. Ka seadsin suuskadele uued moodsad sidemed ja kõitsin keppidele paremad rihmad. Kandsin igati hoolt, et kõik oleks eeskujulik korras. Saapadki lasksin kingsepal parandada.

Harjutus 125. Kirjutada kriipsukese asemele *d* või *t*.

2.

Suusavõistlusest osavõtjaid oli palju.

Lahkusin lähtes- sei-smendana. An-sin keppidega kõva hoo ja püüsin kohe algul arendada suurt kiirus-. Kuid vars-i tun-sin, et nii väsitab enese ruttu. Muu-sin kiiruse aeglasemaks. Sellele vaatamata jõu-sin paarile eelmisele järele ja suu-sin neis- mööduda. Ühes- mäes- laskudes hoi-sin keha vales-i ja kukkusin. Kar-sin, et mur-sin seejuures suusad, kuid lei-sin nad olevat täies-i terved. Rau-se tah-ejõuga rühkisin edasi. Tea-sin, et pioneeri ei kohuta ebaõnnes-umised. Jä-singi rea võis-lejaid vars-i uues-i selja taha. Ainul- ühes-, vaatamata mitmekor-setele ka-setele, ei suutnud ma mööduda. Vahemaa jäi kogu aeg võr-seks.

Nii või-sin teise koha. Auhinnaks sain suusamü-si.

* **Harjutus 126.** Asetada sulgudes olevad tegusõnad lihtminevikku ja tõmmata neile joon alla. Alapealkirjaks: *Lihtminevik*.

Tegin hästi.

(Olema) pühapäeva pärastlõuna. Koolitöö (tegema) hommikupoolel valmis ja (jooksma) siis õue. Äkki (kostma) silla poolt

mitu tugevat pauku. (Teadma), millest need (tulema) — jõel lasti jääd puruks.

(Seadma) vennaga sammud sinnapoole ja (jõudma) varsti kohale. (Jälgima) seal tükk aega minööride tööd, kes (kaitsema) silda.

Esmaspäeval (rääkima) sellest koolis. Pärast tunde (minema) palju õpilasi jäälõhkumist vaatama. Sõbrad (tulema) ka mind kutsuma. (Tahtma) küll väga minna, kuid (ütleva), et ma ei tule, sest koolitöö (olema) alles tegemata.

(Õppima) kõik korralikult ära, (kordama), ja magamaminek oligi käes. Voodis olles (mõtleva): (tegema) hästi, et (jätma) jõe äärde minemata.

Minöör — isik, kes lõhkeainetega lõhkab.

Harjutus 127. Määrata (suuliselt), missuguses ajas ja mitmendas ainsuse või mitmuse pöördes on järgmistes lausetes tegusõnad.

*

Metsas leegitsesid lõkked,
paukus kirves, laulsid saed,
kostasid meeste rõõmsad rõkked.

*

Rõõmsalt elab igas paigas
meie päikseline maa —
mägedel ja kauges taigas
uhket laulu kuuled sa.

(R. Parve.)

Harjutus 128. Pöörata olevikus ja lihtminevikus tegusõna laulma. Pealkirjaks: *Pööramine*.

Näidis:

Olevik.

Jaatav kõne.

Ainsus.

Mitmus.

1. (ma) laulan
2. (sa)
3. (ta)

- (me) laulame
- (te)
- (nad)

Eitav kõne.

1. (ma) ei laula
2.

- (me) ei laula
-

jne.

Lihtminevik.

Jaatav kõne.

Ainsus.

Mitmus.

1. (ma)

- (me)

Eitav kõne.

1. (ma) ei laulnud
2. (sa)

- (me) ei laulnud
-

jne.

TEGUSÕNA TÜVI.

Meenutada, kuidas leitakse *ma-* ja *da-*tegevusnimest tegusõna tüvi.

Vaadelda tegusõna tüve leidmist tegusõna teistest vormidest

Tegusõna vorm.	Tüvi.	Tunnus.	Pöördelõpp.
küsima	küsi-	-ma	—
küsida	küsi-	-da	—
küsin	küsi-	—	-n

Tegusõna vorm.	Tüvi.	Tunnus.	Pöördelõpp.
küsis	küsi-	-s	—
küsisime	küsi-	-si-	-me
jäid	jä-	-i-	-d
jäi	jä-	-i	—

Nimetada iga tabelis antud tegusõna vormi kohta, missugune tunnus ja mitmenda pöörde lõpp selles esineb.

Tegusõna tüve leiame siis, kui eraldame tegusõnast pöördelõpu ja tunnuse.

Harjutus 129. Lahutada antud tegusõnade vormid osadeks (tüvi, tunnus, pöördelõpp). Töö teha tabelina. Pealkirjaks: *Tegusõna osad.*

Olema, töötada, said, mõtlen, ruttasid, magavad, suples, tõi, õpite, laulis, hüppame, kirjutab.

KAKS RÜHMA TEGUSÕNU.

Tegusõnad jagunevad pööramisel kahte suurde rühma: tegusõnad, mille tüvi pööramisel ei muutu, ja tegusõnad, mille pööramisel esineb kord tugev, kord nõrk tüvi.

Tegusõna, mille tüvi pööramisel ei muutu, on näiteks *kirjutama*.

kirjuta/ma
kirjuta/da
kirjuta/n
ei kirjuta

Tegusõnad, mille pööramisel esineb tugev ja nõrk tüvi, on näiteks *õppima* ja *hakkama*.

Tugeva tüvega
vormid.

Nõrga tüvega
vormid.

õppi/ma
õppi/da

hakka/ma

h a k a/ta

hakka/n
hakka/d jne.

õ p i/n
õ p i/d jne.

ei hakka

ei õ p i

õppi/sin
õppi/sid jne.
ei õppi/nud

hakka/sin
hakka/sid jne.

ei h a k a/nud

ÕPPIMA JÄRGI PÖÖRDUVAD TEGUSÕNAD.

Harjutus 130. Viia tegusõna *õppima* pööramine lõpule. Peal-
kirjaks: *Tegusõna õppima pööramine.*

ma-tegevusnimi: õppima

da-tegevusnimi: õppida

Olevik.

Ja a t a v k õ n e.

A i n s u s.

1. (ma) õpi
2. (sa)
3. (ta)

M i t m u s.

- (me) õpime
- (te)
- (nad)

E i t a v k õ n e.

1. (ma) ei õpi
2. (sa)
3. (ta)

- (me)
-
-

Lihtminevik.

Ja a t a v k õ n e.

1. (ma) õppisin

- (me)

jne.

Eitav kõne.

1. (ma) ei õppinud (me)
jne.

Vaadelda kirjalikku pööramist ja leida, missugune on sõna õppima tüvi:

- a) *ma*-tegevusnimes,
- b) *da*-tegevusnimes,
- c) olevikus,
- d) lihtminevikus

Nagu *õppima* pööratakse tegusõnad, mille tüvi *ma*- ja *da*-tegevusnimes oli *tugevas* astmes, kindla kõneviisi olevikus aga nõrgas astmes, näit.: *leppima* (*leppida*, *lepin*), *uppuma*, *lappima*, *lõppema*, *rippuma*, *toppima*, *kloppima*, *küttima* (*küttida*, *kütin*), *sattuma*, *kukkuma* (*kukkuda*, *kukun*), *tukkuma*, *pakkima*, *tekkima*, *lakkuma*, *rikkuma*, *marssima* (*marssida*, *marsin*) jt.

Harjutus 131. Kirjutada antud *õppima*-sõnad vihikusse. Pealkirjaks: *õppima*-sõnad.

Näidis:

Nagu *õppima* pööratakse: *leppima* (*leppida*, *lepin*), *uppuma*, . . .

Harjutus 132. Moodustada lauseid, milles tegusõna *marssima* esineks *ma*-tegevusnimes, *da*-tegevusnimes ja vormides, mis vastavad küsimustele *mida teed?* *mida teete?* *mida ei tee?* *mida tegid?* *mida ei teinud?*

Pealkirjaks: *Lauseid sõnaga marssima*.

Näidis (mitte ära kirjutada!):

1. Nüüd hakkame marssima. 2. 3. Sa marsid liiga kiiresti jne.

Harjutus 133. Lugeda laused ja otsustada, missuguste lausetega kästakse, missugustega keelatakse.

Kirjutada tegusõna *õppima* käskivad ja keelavad vormid välja. Pealkirjaks: *Käske ja keeldusid*.

1. Õpi hoolega! 2. Mihkel õppigu hoolsamini, küll siis koolitöö hakkab paremini minema! 3. Õppige nüüd iseseisvalt edasi! 4. Maia, Viia ja Tiiu õppigu kõigepealt laulu sõnad selgeks!

5. Liina, ära õpi videvikus! 6. Andres ärgu enam õppigu, vaid tulgu nüüd mängima! 7. Poisid, ärge kunagi õppige suitsetama! 8. Väikesed lapsed ärgu hilisõhtul õppigu!

Näidis:

Ainsus.

1. (ma) _____
2. (sa) õpi!
3. (ta)

1. (ma) _____
2. (sa) ära õpi!
3. (ta)

Mitmus.

1. (me) _____
2. (te)
3. (nad)

1. (me) _____
2. (te)
3. (nad)

Käskivates ja keelavates vormides on *õppima*-sõnadel ainsuse 2. pöörde tüvi *nõrk* (*õpi*), kõigi teiste pöörete tüvi aga *tugev* (*õppi/gu*, *õppi/ge*).

Keelavail ja käskivail vormidel sõnast «õppima» on tunnus *-gu*, *-ge*, välja arvatud ainsuse 2. pöõre, millel tunnus puudub (on ainult tüvi).

Harjutus 134. Kirjutada käskivaid ja keelavaid vorme *õppima*-sõnadest. Pealkirjaks: *õppima-sõnade käskivaid ja keelavaid vorme*.

Näidis:

Lepi, leppigu, leppige, ära lepi, ärgu leppigu, ärge leppige; marsi,

Harjutus 135. Moodustada õppima-sõnade käskivate ja keelavate vormidega lauseid. Pealkirjaks: õppima-sõnad.

Harjutus 136. Asetada sulgudes olevad tegusõnad nõutavasse vormi ja tõmmata neile joon alla. Pealkirjaks: õppima-sõnade pööramine.

I

1. Nimi (rikkuma — *mida ei tee?*) meest. 2. Mis Juku (õppima — *mida teeb?*), seda Juhan ei unusta. 3. Minu vend (sattuma — *mida tegi?*) kord nõrgale jääle, (kukkuma) jökke, kuid õnneks (uppuma — *mida ei teinud?*) ära. 4. (Kloppima — *mida tehke?*) vaibad puhtaks ja (pakkima) nad kasti! 5. Vana kass püüab päikesepaistel (tukkuma — *da-tegevusnimi*), kuid pojad ei lase — (tikkuma — *mida teevad?*) tema sabaga mängima, (ronima) talle selga, (kukkuma) sealt maha ja (rikkuma) nii tema rahu. 6. Paat (lekkima — *mida ei tee?*), sest enne sõitu (lappima — *mida tegime?*) teda hoolikalt ja (toppima) kõik praod kinni. 7. (Rippuma — *mida ära tee?*) oksa küljes, sest see võib (lõppema — *da-tegevusnimi*) sellega, et (kukkuma — *mida teed?*) kogu oksaga maha! 8. Kas te (leppima — *mida teete?*) sellega, mis ma saan teile (pakkuma — *da-tegevusnimi*)? 9. (Rikkuma — *mida ärge tehke?*) korda ja (tikkuma) teistest ette! 10. Käbi (kukkuma — *mida ei tee?*) kännust kaugele.

II

1. Kehalise kasvatusetunde tund (lõppema — *mida tegi?*) ja õpilased (marssima — *mida tegid?*) riietusruumi. 2. Täna (lõppema — *mida ei tee?*) meil tunnid kell 13.30, vaid 14.25. 3. Kõik on nii kevadine: suured rümpilved (tukkuma — *mida teevad?*) taevas, lapsed (noppima — *mida teevad?*) ülaseid ja kusagil eemal (kukkuma — *mida teeb?*) kägu. 4. Keegi (rikkuma — *mida ei teinud?*) korda, vaid kõik (õppima — *mida tegid?*) vaikselt. 5. (Näppima — *mida ära tee?*) nina ja (toppima) sõrme suhu! 6. Kutsikas näeb kassi, kes (küttima — *mida teeb?*) aida juures varblasi, ja (tikkuma — *mida teeb?*) talle kallale, millest (tekkima — *mida teeb?*) suur tüli, kusjuures ta saab kassi käest kõvasti (sakkima — *mida*

teha?), (marssima — *mida teeb?*) siis nukralt aidaesisele ja (lak- kuma) seal lahingus saadud haavu. 7. (Pakkima — *mida tehke?*) seljakotid, sest vihmasadu (lõppema — *mida tegi?*). 8. (Klop- pima — *mida tegin?*) koti hästi puhtaks, (lappima) ta ära, (top- pima) õlgi täis — ja mõnus küljealune oligi käes. 9. Töö ajal (tuk- kumia — *mida ära tee?*)! 10. (Toppima — *mida ärge tehke?*) asju kohvrisesse, vaid (pakkima — *mida tehke?*) kõik korralikult!

HAKKAMA JÄRGI PÖÖRDUVAD TEGUSÕNAD.

Harjutus 137. Pöörata kirjalikult (vt. lk. 99) tegusõna *hak- kama* (*hakkan, ei hakka, hakkasin, hakanud*).

Vaadelda tegusõna *hakkama* pööramist ja leida, missugune on tüvi:

- a) *da*-tegevusnimes,
- b) olevikus,
- c) lihtminevikus.

Nagu tegusõna *hakkama* pööratakse kõik niisugused tegu- sõnad, millel tüvi *ma*-tegevusnimes on **tugev**, *da*-tegevusnimes **nõrk** ja olevikus **tugev**, näit.: *hüppama* (*hüpata, hüppan*), *näp- pama*, *tõttama* (*tõtata, tõttan*), *müttama*, *lokkama* (*lokata, lok- kan*), *rõkkama* jt.

Harjutus 138. Antud tegusõnadest eraldada ühte tulpa tegu- sõnad, mis pööratakse nagu *hakkama*, teise, mis pööratakse nagu *õppima*. Eraldamiseks öelda neid *ma*-tegevusnimes ja olevikus.

Hakkima, lakkama, lakkima, lakkuma, näppima, näppama, pakkuma, pakkima, lokkima, lokkama, tikkima, lükkama, lükkima (nööri, paela, varda otsa ajama), lappima, lappama (riiet, võrku kokku panema), trükkima, leppima, lippama, näkkima, näkkama.

Näidis:

hakkama-sõnad
lakkama (lakkan)

õppima-sõnad
hakkima (hakin)
jne.

Kirjutada kõik tundmaõpitud *hakkama*-sõnad vihikusse. Pealkirjaks: *Sõnad, mis pööratakse nagu hakkama*.

N ä i d i s:

Nagu *h a k k a m a* pööratakse:

hüppama,

Vaadelda *hakkama*-sõnade käskivaid ja keelavaid vorme.

(sa) hakka

ära hakka

(ta) haka/ku

ärgu haka/ku

(te) haka/ke

ärge haka/ke

(nad) haka/ku

ärgu haka/ku

Missugustes pööretes on *hakkama*-sõnade käskivate ja keelavate vormide tüvi **tugev**, missugustes nõrk?

Missugune on *hakkama*-sõnade käskivate ja keelavate vormide tunnus? Missugune vorm on tunnusetas?

Võrrelda *hakkama*-sõnade käskivaid ja keelavaid vorme *õppima*-sõnade käskivate ja keelavate vormidega. Missuguseid erinevusi esineb?

Kirjutada vastused küsimustele vihikusse.

Harjutus 139. Moodustada lauseid, milles on kasutatud käskivaid ja keelavaid vorme tegusõnast **hakkama**. Pealkirjaks: *hakkama*-sõnade vorme.

Harjutus 140. Moodustada teistest *hakkama*-sõnadest käskivaid ja keelavaid vorme. Pealkirjaks: *Käskivaid ja keelavaid vorme hakkama-sõnadest*.

N ä i d i s:

Hüppa, hüpaku, hüpake, ära hüppa, ärgu hüpaku, ärge hüpake; tõtta, . . .

Võrrelda tegusõna *hakkama* vorme tegusõna *õppima* vormidega. Missugused vormid on järgmisel leheküljel esitatud? Missugustel neist on tüvi tugev, missugustel nõrk?

hakkama	õppima
hakata	õppida
hakkan	õpin
hakkasin	õppisin
ei hakanud	ei õppinud
hakka!	õpi!
hakaku!	õppigu!

Harjutus 141. Asetada sulgudes antud sõnad nõutavasse vormi ja tõmmata neile joon alla.

(Ruttama — *mida tee?*), (ruttama), ruunakene, vea vagu virgasti! 2. Minnid, Mannid, Jukud, Tõnnid (hüppama — *mida teevad?*) nüüd rõõmu väes. 3. Hiir (hüppama — *mida tegi?*), kass kargas ... 4. (Hakkama — *mida teeme?*), mehed, minema... 5. (Ruttama — *mida ära tee?*), sest kontserdi alguseni on veel aega. 6. Vihm (lakkama — *mida ei teinud?*) ka õhtuks. 7. Töö lõpetamist (lökkama — *mida ärge tehke?*) homsele! 8. Tuul küll (lakkama — *mida teeb?*), kuid siis (hakkama) sadama. 9. Poisid (lippama — *mida tehku?*) kiiresti naabri poole ja toogu sealt veel labidaid! 10. Ärge laske umbrohtu peenardel (lokkama — *mida teha?*). 11. Mina kõrgust üle 90 cm (hüppama — *mida ei tee?*).

Harjutus 142. Asetada sulgudes olevad tegusõnad olevikku ja tõmmata neile joon alla. Pealkirjaks: *Olevik*.

Suurel vahetunnil (lippama) Jüri ja Ando salaja võimlasse, et hakata seal riistadel harjutama. Riistvõimlemine (pakkuma) neile suurt iõbu. Nad (lökkama) «hobuse» keset saali ja (hüppama) sellest paar korda üle. Siis (tõttama) Ando köie juurde, mis laes (rippuma), ja ronib üles. Jüri (õppima) sel ajal rõõbaspuudel tiri-seisu. Kui Ando (hakkama) alla ronima, (hüppama) Jüri köie juurde ja (lökkama) selle liikuma. Ando (sattuma) ärevusse, laseb käed lahti ja (kukkuma) maha. Ta saab haiget ja (hakkama) nutma, nii et saal (rõkkama). Korrapidaja õpetaja kuuleb nuttu, (lökkama) ukse lahti ja (tõttama) poiste juurde. Mõlemad saavad riielda, et nad (tikkuma) keeluvastaselt võimlasse.

Tiriseis — «tiritamm» kätel.

Pidada meeles. Tegusõna *süttima* tüvi pööramisel *ei muutu*,

seepärast tuleb kirjutada *süttin, ei sütti, süttis, ei süttinud, sütti! ära sütti! süttigu! ärgu süttigu!* jne.

Harjutus 143. Moodustada lauseid, milles esineb kindlas ja käskivas kõneviisis tegusõna *süttima*. Pealkirjaks: *Lauseid tegusõnaga süttima.*

KOKKUVÖTTEID PÖÖRAMISEST.

Vaadelda *ma*-tegevusnime ja lihtmineviku tüve nendel tegusõnadel, millel esineb tugev ja nõrk tüvi.

ma-tegevusnimi.

õppi/ma
hakka/ma
hoid/ma
murd/ma

Lihtminevik

(jaatav kõne)
õppi/sin
hakka/sin
hoid/sin
murd/sin

Nendel tegusõnadel, millel esineb tugev ja nõrk tüvi, on lihtmineviku tüvi alati **tugev**.

Harjutus 144. Kirjutada antud laused lihtminevikus. Pealkiri: *Lihtminevik.*

Tunnid lõpevad ja lapsed asuvad koduteele. Poolal teel aga hakkab äkki tuiskama ja varsti müttab nii mis hirmus.

Lapsed hoiavad hoolega teed ja marsivad tuisus vahvalt edasi. Varsti aga tunnevad nad, et jõud kipub kaduma, sest tuul on nii tugev, et lükkab kas või pikali. Ka külm tikub ligi, kuigi nad topivad käed varrukatesse ja püüavad hoiduda üksteise ligi.

Viimast jõudu kokku võttes võitlevad nad ligema majani. Seal leiavad nad lahke vastuvõtu. Pereema koorib nad üleriietest, pakub neile kuuma teed ja kannab nende eest igati hoolt. Pereisa ruttab kolhoosikeskusse ja toob sealt hobuse. Nüüd pakib pererahvas lapsed saani ja nad jõuavad õnnelikult koju.

* Vaadelda, millal kirjutatakse *da*-tegevusnimes tunnus *-da*, millal *-ta*.

ma-tegevusnimi.

kirjuta/ma
ela/ma
õppi/ma
hakka/ma
seis/ma
lüps/ma

da-tegevusnimi.

(mida teha?)
kirjuta/da
ela/da
õppi/da
haka/ta
seis/ta
lüps/ta

Harilikult on *da*-tegevusnime tunnuseks *-da* (*kirjuta/da*, *õppi/da* jne.).

Ainult sõnadel, mis pööratakse nagu *hakkama*, ja sõnadel, millel tunnus liitub tüve *s*-ile, on *da*-tegevusnime tunnuseks *-ta*.

* **Harjutus 145.** Kirjutada sulgudes antud sõnad *da*-tegevusnimes. Pealkirjaks: da-tegevusnimi.

Tahan (tõusma); sai (naerma); aitab (ehitama); ei taha (süt-tima); tuli (pakkima); vaja (tõttama); ähvardab (kukkuma); tuleb (maksma); tahab (laulma); võib (lõppema); ei tohi (rik-kuma); anna (maitsuma); oli (pakkuma); ei oska (katsuma); laskis (lippama); mõistab (tappima); võib (uppuma); on (kuulma); vaja (ruttama).

N ä i d i s:

Tahan tõusta;...

* **Harjutus 146.** Kirjutada lünka *-da* või *-ta*. Pealkirjaks: da-tegevusnimi.

1. Nüüd tuleb kõigil ruta..., tõta... ja joos... . 2. Tarvis on raamatud korraldada..., lilled uuenda... ja põrandad pes... . 3. See pesu jääb Ainole paranda... ja lappi... . 4. Ülearused asjad tuleb ära pakki... . 5. Su ülesandeks on vaibad kloppi... ja uued õled kotti toppi... . 6. Aknad vaja ava... ja toad tuu-luta... . 7. Aita mööbel kohale lüka... ja paiguta... . 8. Pärast tööd on mõnus saunas end pes...

Meenutada, kus tuleb pööramisel vaja *nud*-vormi.

*Vaadelda *da*-tegevusnime ja *nud*-vormi tüve.

da-tegevusnimi.

(*mida teha?*)

õppi/da

h a k a/ta

nud-vorm.

(*mida teinud?*)

õppi/nud

h a k a/nud

da-tegevusnime ja *nud*-vormi tüvi on ü h e s u g u n e.

* **Harjutus 147.** Asetada sulgudes olevad sõnad *nud*-vormi. Pealkirjaks: *nud*-vorm.

1. Lumesadu õhtuks ei (lakkama). 2. Keegi ei kahelnud selles, et poiss oli kõik korralikult ära (õppima). 3. Miks sa, Jaan, ei (pakkuma) oma sõbrale istet? 4. Hobune oli laukasse (kukkuma), kuid ise sealt välja (ronima). 5. Teel me ei (ruttama), sest külm meil ei (hakkama). 6. Komistasin küll, kuid ei (kukkuma). 7. Ema oli tütrele teinud ilusa pluusi ja (tikkima) sellele kauni mustri. 8. Täna me kaugust ei (hüppama).

Meenutada, missuguseid kaashäälikuid *b, d, g, p, t, k, s* ja *h* kõrvale harilikult ei kirjutata.

Kanda järgmised tegusõnad näidises antud tabelisse: *tundma, hoidma, andma, hüüdma, püüdma, kündma, kandma, sõudma, võidma* (määrima), *seadma, teadma, leidma, nõudma, jõudma, murdma*.

Näidis:

<i>ma</i> -tegevusnimi	<i>da</i> -tegevusnimi	Käskivaid vorme	
		te	ta, nad
tund/ <i>ma</i> and/ <i>ma</i>	tund/ <i>a</i>	tund/ <i>ke</i>	tund/ <i>ku</i>

K ä s k i v a i s ja k e e l a v a i s vormides kirjutame *k* ees *d* ainult siis, kui sõna tüvi lõpeb *d*-ga (*tund/ke, and/ku*).

Harjutus 148. Kirjutada lünka *d* või *t*. Pealkirjaks: *Kaashäälikute ühendite õigekirjutus*.

1. Hüü .. ke laps tupp ja an .. ke talle süüa! 2. Täi .. ke kõik korraldused! 3. Või .. ke käsi vaseliiniga! 4. Sõu .. ke merele ja püü .. ke kalu! 5. Täi .. ke lambid ja läi .. ke tuli! 6. Poiss lii .. ku kõik arvud! 7. Kün .. ke lõunani! 8. Kan .. ke puud kuuri ja sea .. ke riita! 9. Muu .. ke üks liidetav ja lei .. ke summa! 10. Nõu .. ke eneselt ranget korda! 11. Tun .. ke hästi õigekirja aluseid! 12. Ka .. ke kartulikuhi õlgedega kinni! 13. Sõi .. ke täna linna! 14. Ärge too .. ke praaki! 15. An .. ke see pakk minule! 16. Need sõnad hüü .. ke kooris!

Läitma — süütama.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID KORDAMISEKS.

1. Missuguseid sõnu pööratakse?
2. Mitu pööret on tegusõnal? Nimetada need.
3. Mida näitab jaatav kõne? Eitav kõne?
4. Missugustes aegades võib toimuda tegevus?
5. Mis on lihtmineviku tunnusteks?
6. Nimetada tegusõnu, milles lihtmineviku pööretes *s-i* ette jääb *d*.
7. Missugune on sõnade «õppima, hakkama» lihtmineviku tüvi?
8. Nimetada tegusõnu, milles käskivais vormides *k* ette jääb *d*.
9. Missuguseid sõnu pööratakse nagu *õppima*? Pöörata niisugust tegusõna.
10. Missuguseid sõnu pööratakse nagu *hakkama*? Pöörata niisugust tegusõna.

KORDAVAIK HARJUTUSI.

***Harjutus 149.** Korraldada järgnev raamatute nimestik autorite järgi tähestikuliselt järjekorda. Pealkirjaks: *Raamatute nimekiri*.

Haava, A. «Luuletused».

Luts, O. «Kevade».

Bianki, V. «Suurel mereteel».

Tuglas, Fr. «Väike Illimar».

Vilde, E. «Minu esimesed «tribulised»».

Dik, J. «Tuleoja».

Tammsaare, A. H. «Meie rebane».

Kitzberg, A. «Lastejutte».

Gaidar, A. «Timur ja tema meeskond».

Roht, R. «Jutte loomadest».

Nossov, N. «Vitja Malejev koolis ja kodus».

Jakobson, A. «Kuldvokk».

Upit, A. «Vilniti sõit itta».

Parve, R. «Põranda all».

***Harjutus 150.** Kirjutada sulgudes olevad tähed ühe- või kahekordselt, nagu nõutav. Alapealkirjaks: *Ülipika hääliku kirjutamine.*

Aiatööde eel.

«Mi(s) s(a), isa, s(i)n t(e)d?»

«M(a) vaatan, ka(s) aiatööriistad o(n) korras.»

«Ka(s) m(a) o(n) juba sula, e(t) t(ö)riistu korrastad?»

«Pole su(l) s(i)n midagi naljatada,» vastas isa. «Varsti o(n) j(u) kevad ukse (e)s. Ke(s) n(a)d s(i)s parandab? Ei s(i)s ole su(l) ega mu(l) selleks tööks aega. Näed, se(l) rehal o(n) vars katki. K(a) s(u) labidas tahab parandada.»

«Ja(h), isal o(n) õigus,» mõistsin m(a) j(a) ütlesin:

«La(s) m(a) tulen sulle appi.»

«Hea kü(l)! S(i)n o(n) m(u) labidas. (Ä)r o(n) ta(l) nüri. Võta v(i)l j(a) lükka s(e) teravaks. S(i)s j(ä)b mu(l) m(u) t(ö) jaoks rohkem aega.»

***Harjutus 151.** Moodustada lauseid, milles esineb järgmisi sõnu. Pealkirjaks: *b, d, g sõna alguses.*

Gaas, kaas; dušš, tušš; buss, puss; bass, pass; gramm; pall; kraadiklaas; dress; trikoo; pluus; barett; botikud.

***Harjutus 152.** Määrata suuliselt sõnades jämendatult trükitud häälikute pikkus. Miks need häälikud nii kirjutatakse?

Hoia oma tervist!

Tihti jooksete tundide lõppedes koolimajast välja lahtiste hõlmadega, paljaste kätega või higise kehaga. Sageli jääte liuväljal

seisma või istuma ega pane tähelegi, kui juba jalad külmetavad. Mõnikord meelitab teid ka jäätise söömine ja te neelate seda külma maiustust suurte suutäite kaupa.

Niisugune jalgade, käte ja mao kiire ning tugev jahtumine lõpeb sageli külmetushaigusega, mis sunnib koolitööst eemale jääma. Seepärast peab vältima keha liigset jahtumist.

Suurt tähtsust haigustest hoidumisel omavad ka sport ja keha karastamine. Karastatud keha vastupanuvõime jahtumisele on märksa suurem ja karastatud tervisega inimesed ei haigestu nii kergesti külmetushaigustesse ega grippi.

***Harjutus 153.** Käänata ainsuses ja mitmuses sõna *küte*.
Pealkirjaks: *Käänamine*.

***Harjutus 154.** Käänata (lauseis) mitmuses sõna *kleit*.

***Harjutus 155.** Kirjutada järgmistes lausetes lünka *d* või *t*.
Pealkirjaks: *Ainsuse osastav ja mitmuse nimetav*.

1. Hakkasin paberitöö .. (*mida?*) tegema. 2. Lõikasin paraja tüki roosa .. paberi .. (*mida?*). 3. Anna mulle sirkli .. (*mida?*)! 4. Mul on vaja ka lilla .. paberi .. (*mida?*). 5. Kus on minu värvilise .. läikpaberi .. (*mis?*)? 6. Puu .. (*mis?*) tegin rohelisest paberist.

7. Õde pesi kõik oma valge .. krae .. (*mis?*) puhtaks. 8. Näita oma valge .. krae .. (*mida?*)! 9. Keedeti tee .. (*mida?*). 10. Praeti värsket liha (*mida?*). 11. Ema tõi lauale peedisalati .. (*mida?*). 12. Isale meeldivad hapu .. salati .. (*mis?*). 13. Helli koristas musta .. toidunõu .. (*mis?*) laualt. 14. Ära määri õpiku .. (*mida?*)! 15. Ma pesin musta .. taldrik .. (*mis?*) puhtaks. 16. Hea .. õö .. (*mida?*)!

***Harjutus 156.** Rühmitada antud sõnad kahte rühma: ühte tugeva tüvega, teise nõrga tüvega. Pealkirjaks: *Tüved*.

Juttudest, paadiga, äkkeid, nõöpi, katet, lepani, hüpetega, nokas, vaatides, saapa, riket, hoobita.

N ä i d i s:

Tüvi tugev.
Juttu/dest

Tüvi nõrk.
..... jne.

***Harjutus 157.** Leida katkendist nimi-, omadus- ja tegusõnad. Nimisõnadele tõmmata üks sirgjoon, omadussõnadele laineline joon ja tegusõnadele katkendjoon alla. Pealkirjaks: *Sõnade liigitamine.*

Ilm oli ilus, päike paistab soojalt. Seepärast on lapsed täna kergemas riietuses, vanaema käskis ainult kindlasti kõigil kalosid jalga panna, sest metsa all on niiske. Ja vanaemal on õigus nagu ikka: pehme lõhnav sammal paistab olevat küll päris kuiv, kuid lirtsuub siiski teeliste jalge all.

Erekollane lapsuliblikas lendleb raagus puude vahel piki teerada. Iivi on juba valmis liblikale järele jooksmas, kui lapsed äkki kuulevad ülalt omapärast nukrat hääletsust:

«Kluu-kluu, kluu-kluu! . . .»

LIITSÕNA.

Jälgida uute sõnade moodustamist.

jalg	+	ratas	=	jalgratas
sõrm	+	kübar	=	sõrmkübar
kass	+	käpp	=	kassikäpp (taim)
käsi	+	kott	=	käekott

Vaadelda lauseses jämendatult trükitud sõnu.

Liitsõnad.

1. Laual olid **nahk** ja **kinnas**.
(Kaks asja.)
2. Valasin **tindi pudelisse**. (Õli tegemist kahe asjaga.)
3. Võta **leib** ja **nuga**!
4. Varsti algab **uus aasta**.
(Järgmine aasta.)
5. **Post** jõudis kohale. Mulle oli **kaart**. Sellel oli ilus **pilt**.
6. **Tina** oli **hall**.

Liitsõnad.

- Laual oli **nahkkinnas**. (Üks asi.)
- Valasin **tindipudelisse** (Üks asi.) tinti.
- Kus on **leivanuga**?
- Uusaasta** (1. jaanuar) on puhkepäev.
- Saatsin onule **piltpostkaardi**.
- Taevast katsid **tinahallid** (tina värvi hallid) pilved.

Ühest sõnast koosnev sõna on **liitsõna**. Kahest või mitmest sõnast liidetud sõna, millel on kindel omaette tähendus, nimetatakse **liitsõnaks**.

Harjutus 158. Kirjutada rohkesti liitsõnu, milles II osana esi-nevad järgmised sõnad:

põld, nurga, kool, mees, töö, punane, keelne.

Pealkirjaks: *Liitsõnad.*

N ä i d i s:

Rukkipõld, kaerapõld, kartulipõld, ristikupõld, . . .

Harjutus 159. Kirjutada rohkesti liitsõnu, milles I osana on järgmised sõnad: *käsi (käe), kooli (kool), suusa, töö, sala, hele, kolme.*

Pealkirjaks: *Liitsõnad.*

N ä i d i s:

Käsipall, käsipuu, käekell, käeluu,

Vaadelda kõrvuti olevate liitsõnade ja liitsõnade käänamist. Käänata (suuliselt) lõpuni.

		Liitsõnad.	Liitsõna.
Nim.	mis?	pikk latt	aialatt
Omast.	mille?	pika lati	aialati
Osast.	mida?	pikka latti	aialatti
Sisseütl.	millesse?	pika/sse lati/sse jne.	aialati/sse jne.

Kui kahest sõnast esimene käändub, siis kirjutatakse see teisest l a h k u.

P i d a d a m e e l e s: Liitsõnas *vaenelaps* käänduvad mõlemad sõnad: *vaenelaps, vaeselapse, vaestlast, vaesesselapsesse* jne.

Harjutus 160. Kirjutada sulgudes antud sõnad kokku või lahku ja asetada nad vajalikku käändesse. Otsustamisel, kas kirjutada kokku või lahku, kasutada käänamist. Pealkirjaks: *Kokku- ja lahkukirjutamine.*

1. Ta on hea poeg oma (vana ema). 2. Ema ema kutsutakse (vana ema), ema isa aga (vana isa). 3. Alates 2. jaanuarist, s. o. (uus aasta) algusest peale töötab mu isa saapavabrikus. 4. 1. jaanuari, (uus aasta) hommik oli päikesepaisteline. 5. Kutsu (vana

mees) tupp! 6. Laine (vana isa) on väga (vana mees). 7. (Vaene laps) kutsutakse ka orvuks. 8. Ta jäi noorelt orvuks, (vaene laps). 9. Tütred ja pojad hoolitsevad oma (vana isa) eest hästi. 10. Ahto läks emaga (vana ema) poole. 11. 18—25-aastasi mehi kutsutakse (noor mees). 12. Märtn on 32 aastat vana, seega veel päris (noor mees).

s. o. — see on.

Pidada järgmiste sõnade kirjutamine meeles.

Kirjutatakse **kokku**:

algkool, keskkool, ülikool, emakeel, võõrkeel, kirjakeel, eesti-keelne, venekeelne jne.

maateadus, ajalugu, loodusteadus, kirjatehnika, tööõpetus, käsitöö

kooliõpetaja, õppejõud

vahetund, õppetund

tööruum, söögisaal

õpperaamat, päevaraamat

klassitöö, kodutöö, kirjatöö, kontrolltöö

terviseparandus, maaparandus pioneerisalk, pioneerirühm, pioneerimalev, pioneerikoondus, vanempioneerijuht, pioneerirätik, pioneerilaager

esmaspäev, teisipäev jne., tööpäev, puhkepäev, sünnipäev, naistepäev

jaanuarikuu, veebruarikuu jne. heinakuu, talvekuu

Kirjutatakse **lahku**:

seitsmeklassiline kool, eesti keel, vene keel jne.

kehaline kasvatus

matemaatika õpetaja, eesti keele õpetaja jne.

ajaloo tund, vene keele tund, laulmise tund jne.

õpetajate tuba, õppevahendite ruum, laulmise klass

maateaduse õpik, eesti keele õpik

kirjalik töö

vigade parandus

pioneeride maja

ilus päev

möödunud kuu

Harjutus 161. Teha oma koolitarvete nimekiri. Pealkirjaks: *Minu koolitarbed.*

N ä i d i s:

Sulepea, harilik pliiats, värvipliiatsid,

Harjutus 162. Kirjutada tunniplaani järgi, missugused tunnid on igal nädalapäeval. Pealkirjaks: *Tunniplaan*.

N ä i d i s:

Esmaspäeval: eesti keele tund, matemaatika tund . . .

Harjutus 163. Kirjutada, missugused esemed on klassis. Pealkirjaks: *Esemed klassis*,

Harjutus 164. Kirjutada, missugused ruumid on koolimajas. Pealkirjaks: *Ruumid koolimajas*.

Harjutus 165. Väljendada antud liitsõnad liitsõnadega. Mis pärast tuleb viimaseid kõnelemisel ja kirjutamisel eelistada? Pealkirjaks: *Ühe ning sama tähendusega sõnad*.

Kalamees, sõjariist, silmapilk, surnukeha, haigemaja, vaeslaps, suvitusmaja, pealuu, otsaesine, kuritegu, mõrtsukategu, suuredusklaas, kallisvara, arstirohi, söögimaja, mahaarvamine, kokkuarvamine.

Eelistama — paremaks pidama.

N ä i d i s:

Kalamees = kalur; sõjariist = relv jne.

Harjutus 166. Kirjutada sulgudes antud sõnad kas kokku või lahku, nagu nõutav. Pealkirjaks: *Meie koolimaja*.

Meie (kooli maja) on (kolme kordne) (kivi maja). (Keldri korrusel) on (riidehoiu ruum), (söögi saal), köök, (kesk küte) ja (kütte ladu). I korrusel on mõned (klassi ruumid), (õpetajate tuba), kantselei, (direktori kabinet) ja (maja hoidja) korter. (Järgmistel korrustel) on rida (klassi ruume). Kõik (klassi ruumid) on (suurte akendega), avarad, sisustatud (nooremates klassides) (kooli pinkidega), (vanemates klassides) laudade ja toolidega. (Elav nurgas) on rohkesti (poti lilli), akvaarium (kuld kaladega), puur (valgete hiirtega), (meri sead) jm.

LAUSE JA KIRJAVAHEMÄRGID LAUSE LÖPUS.

KORDAVAT JA SÜVENDAVAT.

Lugeda ja vaadelda järgmist katkendit. Jälgida kirjavahe-
märke lausete lõpus.

Jääminek jõel.

(Katkend.)

«Maast lahti! Läheme jõge vaatama. Jää liigub! Kuuled, kuidas mühiseb?»

«Kas jõgi mühiseb? Ah nii, see on siis jõgi, mis mühiseb! Ta hakkas juba öösel mühisema. Ja mina mõtlesin...»

«Mida sa mõtlesid?»

«Niisama, mitte midagi.»

Kõik Netšájevo lapsed söötsid jõe äärde. Väiksemad seisis mäel sooja päikese käes. Vanemad ja julgemad lapsed aga läksid päris vee ligi. Ah, kuidas vesi kobrutas, kuidas ta lehitritena keerles! Jäätükid ujusid mööda jõge, pörkasid vastamisi, libisesid vastu kallast ja tormasid jälle kuhugi. Vesi tõusis, jõgi paisus, hakkas üle kallaste valguma. Ta näis Valentiínkale tohutuna, tugevana ja hädaohtlikuna. Kes teda teab? Võtab kätte ja viskub praegu kaldale, ujutab üle aasa ja salu, aga lapsed kisub kõiki kaasa ja viib koos jääga minema. Küll ta võib vist sügav olla! Ja kui külm ning hirmus on see sügavus!

Poisikesed seisis kaldal. Romanok oli ka seal. Nad seisis otse vee piiril ja loopisid keppe jõe keskele, et vaadata, kuidas need lainete murrus keerlevad.

Lause on ühe või mitme sõnaga väljendatud mõte.

Lauset alustatakse suure algustähega.

Lause lõppu asetatakse punkt, hüüu- või küsimärk, vahel ka mõttepunktid (...).

JUTUSTAV, KÜSI- JA HÜÜDLAUSE.

Vaadelda antud lauseid.

Kõik Netšajevo lapsed söötsid jõe äärde.	Lausega jutustatakse —	jutustav lause.
Kas jõgi mühiseb?	Lausega küsitakse —	küsilause.
Tule jõge vaatama!	Lausega kutsutakse	} hüüdlauseid.
Mine eemale!	Lausega kästakse	
Jää liigub!	Lausega hüütakse	
Küll see jõgi võib vist sügav olla!	Lausega avaldatakse imetust	
Luba mul ka jõe äärde minna!	Lausega esitatakse	palve
Ja mina mõtlesin...	Lause mõte on pooleli, lõpetamata.	

Harjutus 167. Lugeda eespool toodud katkendist algul jutustavad laused, siis küsilauseid, hüüdlauseid ja lõpuks mõttelt lõpetamata lause.

Leida lugemikust hüüdlauseid ja mõttelt lõpetamata, katkelisi lauseid.

Jutustava lause lõpus on **punkt**.

Küsilause lõpus on **küsimärk**.

Hüüdlause lõpus on **hüüumärk**.

Lõpetamata, mõttelt katkelise lause lõppu asetatakse **mõttepunktid**.

Harjutus 168. Panna lause lõppu puuduv kirjavahemärk. Pealkirjaks: *Kirjavahemärgid lause lõpus.*

Kevad Lumi sulab Esimesed rändlinnud on saabunud Kolhoosnikud teevad viimaseid ettevalmistusi kevadkülviks Õpilased aga pingutavad end, et lõpetada edukalt õppeaasta

Suvi ei ole enam mägede taga Suvi See sõna meenutab pioneerilaagrit, matku, huvitavat ja kasulikku tegevust aias ja põllul, ujumist ja mängu ning palju, palju muud Kas oleme selleks valmis Kas on kõigeeks olemas juba plaan

Ja nüüd mõelge sellele Igas pioneerimalevas on vaja arutada, kuidas minna suvele vastu, et sellest kujuneks täisväärtuslik puhkus

SÕNADE SEOS LAUSES.

Vaadelda, missuguseid küsimusi saame antud lausete kohta esitada. Vastata neile küsimustele.

1. *Riina õpib.*

Kes õpib? (*Riina*)

Mida teeb Riina? (*õpib*)

2. *Ta lahendab keerulist ülesannet.*

Kes lahendab keerulist ülesannet? (*ta*)

Mida ta teeb? (*lahendab*)

Mida ta lahendab? (*ülesannet*)

Missugust ülesannet ta lahendab? (*keerulist*)

3. *Riina õde kontrollis lahendatud ülesannet.*

Kes kontrollis lahendatud ülesannet? (*õde*)

Mida tegi Riina õde? (*kontrollis*)

Mida kontrollis Riina õde? (*ülesannet*)

Missugust ülesannet kontrollis Riina õde? (*lahendatud*)

Kelle õde kontrollis lahendatud ülesannet? (*Riina*)

Harjutus 169. Kirjutada iga lause kohta kõik võimalikud küsimused. Pealkirjaks: *Küsimused.*

1. Pioneerid abistavad kolhoose. 2. Lapsed armastavad noori loomi. 3. Meie pioneerid hooldavad kodukolhoosi noorloomi. 4. Varсад tunnevad oma hooldajaid.

Sõnade seose lauses leiame küsimuste abil.

Harjutus 170. Leida küsimuse abil igast antud lühilausest sõna, mis näitab, *kes, mis* on tegija.

Kirjutada vastavad küsimused ja vastused. Pealkirjaks: *Sõnade seos lauses.*

1. Lumi sulas. 2. Veed voolasid. 3. Me ei kurvastanud. 4. Rohi tärkab. 5. Sinililled õitsevad. 6. Ulased ei õitse. 7. Me jalutasime. 8. Vint laulis. 9. Ma kuulsin. 10. Sa eksid. 11. Tihane laulab. 12. Ma ei eksinud. 13. Vindid saabusid. 14. Kevad algab.

N ä i d i s:

1. Mis sulas? Lumi. 2.

Harjutus 171. Leida eelmises harjutuses antud lausetest küsimuse abil sõna (või sõnad), mis näitab, *mida* tegija *teeb* (*tegi, ei teinud* jne.).

Kirjutada vastavad küsimused ja vastused. Pealkirjaks: *Sõnade seos lauses.*

N ä i d i s:

1. Mida tegi lumi? Sulas. 2.

Harjutus 172. Esitada iga antud lause kohta esiteks säärane küsimus, et saadakse teada, *kes, mis* on tegija, siis *mida* tegija *teeb* (*ei teinud* jne.), ning lõpuks küsimus lauses sõrendatult trükitud sõna kohta. Pealkiri sama, mis eelmisel harjutusel.

1. Vabrikud toodavad t ö ö s t u s k a u p u. 2. Kolhoosid kasvatavad põldudel v i l j a. 3. Kolhoos müüb v i l j a riigile. 4. Linnas ostavad töölised kauplusest l e i b a. 5. Kolhoosnikud ostavad kauplusest t ö ö s t u s k a u p u. 6. Linn varustab m a a d tööstuskaupadega. 7. Maa toidab l i n n a.

N ä i d i s:

1. Mis toodavad tööstuskaupu? Vabrikud. Mida teevad vabrikud? Toodavad. Mida toodavad vabrikud? Tööstuskaupu. 2.

Harjutus 173. Toimida samuti nagu eelmises harjutuses.

1. Mai joonistas j ä n e s e. 2. Kool korraldas n ä i t u s e. 3. Tiiu loendagu l a p s e d! 4. Poisid kleepisid t ä h e d loosungile.

5. Väino juhtis külalise kantseleisse. 6. Täna kirjutas Ilme laused tahvlile. 7. Pioneerirätiku pesen ma alati ise puhtaks.

Leida (suuliselt), missuguse sõnaga on sõrendatult trükitud sõna eriti tihedalt seotud?

Harjutus 174. Leida (suuliselt), missuguse küsimusega on igas antud lauses sõrendatult trükitud sõna seotud lause teiste sõnadega. Missuguse sõnaga on sõrendatult trükitud sõna eriti tihedalt seotud?

1. Hea laps kasvab vitsata. 2. Pill tuleb pika ilu peale. 3. Varajane lind leiab ikka tera. 4. Vana karu ei õpi tantsuma. 5. Suur tükk ajab suu lõhki. 6. Pisike säde teeb suure tule. 7. Aeg annab head nõu. 8. Laisk susi (hunt) ei saa lamast. 9. Uus luud pühib puhta toa. 10. Hea sõna ei tee kahju. 11. Täis kõht ei usu tühja kõhtu. 12. Pikem jalg astub pikemad sammud.

Harjutus 175. Toimida samuti kui eelmises harjutuses.

1. Majade aknad läigivad õhtupäikeses. 2. Toomingate okstel rohetavad õrnad lehekesed. 3. Ma lugesin kodus Lutsu «Kevadet». 4. Sovhoosi direktor sõitis koos karjafarmi juhatajaga linna. 5. Traktor külvas meie kolhoosis Toivo kodu ligidal kaera. 6. Helle ema kiitis Valduri joonistust.

Harjutus 176. Lageda pala.

Kusta tegi lauakestest väikest majakest.

«Mis sa seal teed?»

«Ma valmistan kuldnokkadele pesakasti. Kevad saabub! Varsti ilmuvad kuldnokkad. Nad kaitsevad meie viljapuaaedu. Kuldnokk sööb iga päev tohutul hulgal röövikuid. Nüüd aga panen ma neile puu otsa majakese.»

Kusta võttis pika ridva. Ta lõi pesakasti naeltega tugevasti ridva külge. Siis sidus ta ridva õunapuu tüve külge. Pesakasti avause seadis ta vastu lõunat.

Leida palast sõnad, mis vastavad järgmistele küsimustele.

1. Millest tegi Kusta väikest majakest? 2. Kellele ta pesakasti

valmistas? 3. Mis saabub? 4. Kunas ilmuvad kuldnokad? 5. Kelle viljapuuaeda nad kaitsevad? 6. Kui suurel hulgal sööb kuldnokk iga päev röövikuid? 7. Mille otsa pani Kusta nüüd neile majakese? 8. Missuguse ridva võttis Kusta? 9. Kuidas ta pesakasti naeltega ridva külge lõi? 10. Kes sidus siis ridva õunapuu tüve külge? 11. Mille avause seadis ta vastu lõunat?

* **Harjutus 177.** Esitada (suuliselt) iga allakriipsutatud sõna kohta seost väljendav küsimus. Missuguse sõnaga on allakriipsutatud sõna eriti tihedalt seotud?

Viljandis
12. aprillil

Armas Arvol

Ma saatsin Sulle möödunud kuul pika kirja. Kirjas teatasin ma oma koolielu tähtsamaid uudiseid. Vastus ei tule Tallinnast aga kuidagi teele!

Õppimine läheb mul hästi. Hiljuti valmis mul uus mudellennuk. Me korraldame varsti mudellennukite võistluse. Ma võtan sellest tingimata osa. Võistlusele kutsub meie pioneerimalev ka naaberkooli pioneerid.

Kuidas te elate? Me ootame Su ema kogu aeg külla.

Parimaid tervitusi kõigile!

Ilmar.

LOETELU LAUSES.

Vaadelda antud lauseid. Leida, mida neis on loetletud.

Koolipargis kasvasid pärnad, vahtrad, jalakad, kased, pajud ja kuused.

Mihkel, Viia, Andres, Kaarel, Tiiu, Leili ja Maia mängivad õues palli.

Suurimad linnad Eesti NSV-s on Tallinn ja Tartu.

Mis liiki sõnad on lauses loetletud nimetused ja nimed? Mis-sugust kirjavahemärki kasutatakse loeteludes? Kuhu loetelus koma ei asetata?

Loeteludes asetatakse sõnade vahele koma, välja arva-tud eelviimane ja viimane sõna, mille vahele harilikult ase-tatakse siduv sõna (kõige sagedamini *ja*).

Harjutus 187. Täita lüngad loeteludega. Pealkirjaks: *Loetelud lauses.*

1. on rändlinnud. 2. on koduloomad. 3. Suure-matest metsloomadest elab meie metsades karusid, 4. Võr-gust leidsin 5. Toiduainete kauplusest saab osta 6. on meie klassi tüdrukud. 7. Tööriistade kastist leidsin 8. kuivasid nõõril.

Harjutus 179. Lugeda laused ja leida loetelud. Öelda, kus puu-duvad komad.

1. Ats jändas kaua oma oinaste kultide härgade hobuste ja hanedega, kelleks sai kõver õmblusnaaskel, sest see oli justament nagu hani, võta või jäta. (A. H. Tammsaare.) 2. Ning nüüd algas neil suur ja pikk kõnelus päikesest kuust ja taevatähtedest päe-

vast ja ööst õhtust ja hommikust suvest ja talvest kevadest ja sügisest. (A. H. Tammsaare.) 3. Aasad luhad orud sood seisid lillekatte all, lahkelt läikis kõrgel taevast, neiu-ehetes seisis maa. (Fr. R. Kreutzwald.) 4. Sel saarel kasvas ilusaid puid ja põõsaid: kaski haabu pajusid leppi. (R. Roht.) 5. Varnadest kapist kummutist ja sahvrist otsiti üles vanad riided ja laoti lauale hunnikusse. (J. Parijõgi.) 6. Siis algavad suvel ilusamad päevad: matkad ujumine spordivõistlused maastikumängud ... (H. Pukk.) 7. Igaüks peab selgeks saama pallimängu hüppamise heitmise ja ujumise. (H. Pukk.) 8. Juba sonis ta öösiti, hüüdis Tõnissoni Teelet Liblet ja kõneles parvest, mis jõe põhja lastud ... (O. Luts.)

Vaadelda lauseid, milles loetelu koosneb liitsõnadest.

Õuna- ja pirnipuud õitsevad. (Õunapuud ja pirnipuud õitsevad.) *Rukki-, nisu- ja odrapõllud haljendavad.* (Rukkipõllud, nisupõllud ja odrapõllud haljendavad.)

Kui loetelus on säärased liitsõnad, millel viimane liidetud sõnadest on ühesugune (*õunapuud, pirnipuud; rukkipõllud, nisupõllud, odrapõllud*), siis korduvat sõnaosa harilikult ei kirjutata ja selle asemele pannakse sidekriips (*õuna- ja ...; rukki-, nisu- ja ...*), välja arvatud niisuguse loetelu viimane sõna, mis kirjutatakse täielikuna (... *pirnupuud; ... odrapõllud*).

Harjutus 180. Moodustada lauseid, mille loeteludes on allpool antud liitsõnad. Pealkirjaks: *Loetelud*.

Karjamaa, heinamaa; poeglaps, tütarlaps; aurulaevad, purjelaevad, mootorlaevad; supitaldrikud, praetaldrikud, leivataldrikud; puumaja, kivimaja; palituriided, kleidiriided, pesuriided, mööbliriided; jalgpallivõistlus, võrkpallivõistlus, korvpallivõistlus, pesapallivõistlus, väravpallivõistlus.

Võrrelda antud lauseid. Mille poolest nad erinevad?

Peenral õitsesid astrid, lõvilõuad ja leeklilled.

Peenral õitsesid valged astrid, kollased lõvilõuad ja punased leeklilled.

Aknast nägin mägesid, metsi ja koske.

Aknast nägin lumiseid mägesid, sinetavaid metsi ja vahutavat koske.

Loetletud nimisõnu saab täiendada omadussõnadega. Komad jäävad sel puhul endisele kohale.

Harjutus 181. Täiendada loeteludes esinevaid nimisõnu sobivate omadussõnadega. Asetada puuduvad komad. Pealkirjaks: *Loetelud.*

1. Teel tulid mulle vastu Anne Kaja ja Riina. 2. Mets järv jõgi põllud ja mägi moodustasid ilusa pildi. 3. Autolt laaditi maha kaste kotte autokumme torusid ja traadikerasid. 4. Ants ja Jaan läksid kalale, õngeridvad ussitops ja aerud kaasas. 5. Juba eemalt paistsid suits lipuvarras ja telgid. 6. Meil kodus on kass ja koer kanad ja kukk. 7. Tüdrukutel olid pluusid seelikud ja kaelarätid, sest nad olid pioneerid. 8. Onu pakkus lastele õunu ploome pirne ja karusmarju.

Vaadelda järgmisi lauseid. Leida loetelud. Mis liiki sõnadest koosnevad siin loetelud?

Lillekimp koosnes punastest, lilladest, valgetest ja roosadest astritest. Õhupallid olid sinised, kollased, punased, rohelised ja ruuged.

Värvide (omadussõnad) loeteludes asetatakse komad samuti nagu nimisõnade loeteludes.

Harjutus 182. Lisada juurde, mis värvi olid lausetes nimetatud esemed, olendid. Pealkirjaks: *Värvide loetelud.*

1. Laps mängis ... klotsidega. 2. Kanaaias silmasin ... kanu. 3. Õpetajal oli ... kriite. 4. ... raketid tõusid õhku. 5. Sügisises metsas leiame ... 6. Karbis olid ... niidid. 7. Vikerkaares on ... 8. ... reklaamtulede meri võttis meid vastu. 9. Riidele oli trükitud ... 10. Kooliaias leidus ... daaliaid. 11. Vajan ... õlivärvi. 12. Kaupluses oli rohkesti mantliriideid: ...

Daalia — jorjen.

Vaadelda lauseid, milles on tegevusi loetletud. Jälgida komade asetust.

Koolis loeme, kirjutame, arvutame, joonistame, laulame ja võimleme. Tuul ulus, nuttis, vilistas, vingus ning oigas.

Tegusõnade loeteludes asetame komad samuti nagu nimisõnade loeteludes.

Harjutus 183. Jätkata lauseid tegevuste loeteluga. Pealkirjaks: *Tegevuste loetelud lauses.*

1. Puidutöö klassis õpilased 2. Kooliaias me
3. Põllul küntakse, 4. Lõkkeõhtul pioneerid 5. Lapsed õues 6. Tormine meri 7. Ärge ! 8. Küll me, aga posti me maa seest välja ei saanud. 9. Poiss ronis oksale. See

* **Harjutus 184.** Asetada komad, kuhu vaja. Loeteludele tõmmata joon alla. Pealkirjaks: *Loetelud lauses.*

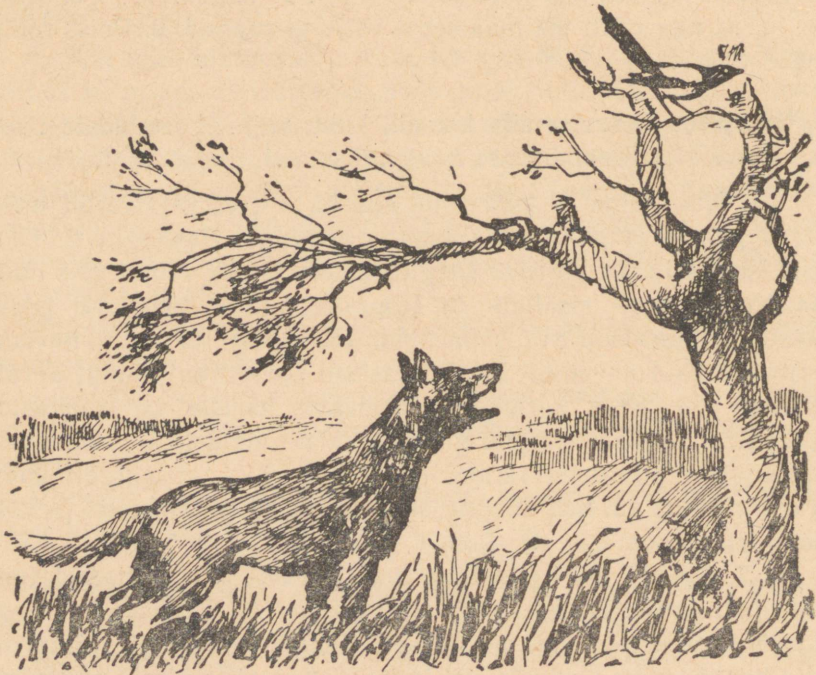
I. 1. Nühkisime ja küürisime siis ka nii, et varsti olid meie sääred püksid ja pluusidki tahmaga koos. (J. Parijõgi.) 2. Ülemisel korrusel asus lai avar söögituba, kus Urask vabalt võis nautida konna- ussi- sisaliku- ja teopraadi ning süüa selle peale maasikaid murakaid või vabarnaid. (R. Roht.) 3. Suuri havisid iherusi latikaid ahvenaid kokri linaskeid sõi Udras tohutul arvul. (R. Roht.) 4. Kõik käratsesid hirmsasti jooksid ja kolistasid. (J. Vahtra.) 5. Kurnipulgad pisikesed kivid muld ja liiv lendavad põgenejatele pilvedena järele. (O. Luts.) 6. ... peagi oli kogu järve pind täis värvide mängu: seal oli roosakaid sinakaid ja kolakaid virvendusi ... (R. Roht.)

II. 7. Tee äärtes karjamaal isegi õues ja aias nirisid igal pool ojad, pane või tuhat vesiveskit käima. (J. Parijõgi.) 8. Seal olid jänesed oravad mitmesugused linnud, suured ja väikesed, siilid hiired konnad rohutirtsud ja isegi ussid, kes ajasid pea püsti ning sisisesid niipea kui Piitsu neile lähenes. (A. H. Tammsaare.) 9. Nukul olid lakkis juuksed sinised silmad roosakad põsed punane suuke ja väike nõpsnina.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID KORDAMISEKS.

1. Mis on lause?
2. Kuidas lauseid sisu järgi liigitatakse?
3. Missuguste lausete lõppu pannakse punkt (hüüu-, küsimärk)?
4. Mille abil leiame sõnade seose lauses?
5. Missugused kirjavahemärgid ja kuidas tuleb panna loetelus?

* Harjutus 185. Kirjutada, mida on piltidel (lk. 128—131) näha.
Pealkirjaks: h-ga ja h-ta sõnad.

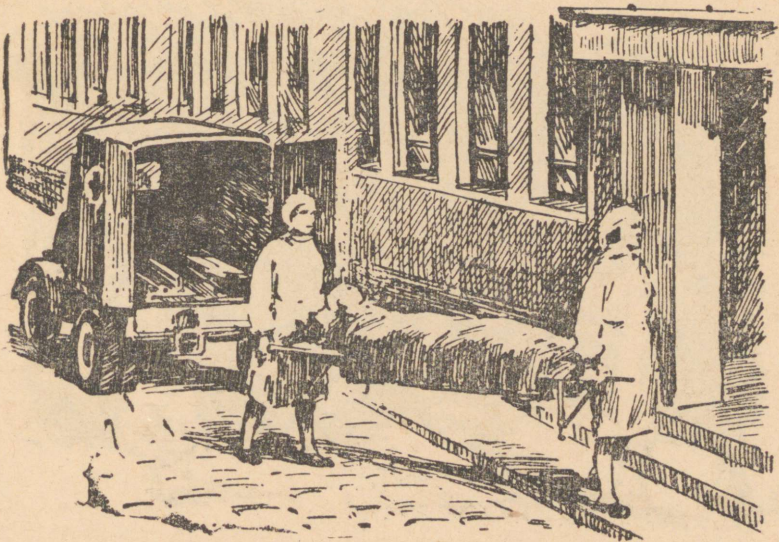
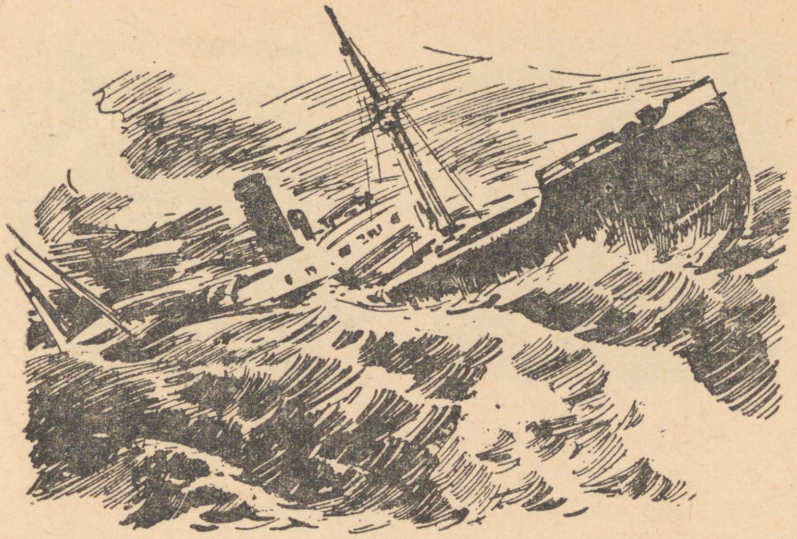
* Harjutus 186. Silbitada antud sõnad ja näidata, kust neid võib poolitada. Pealkirjaks: *Silbitamine ja poolitamine.*

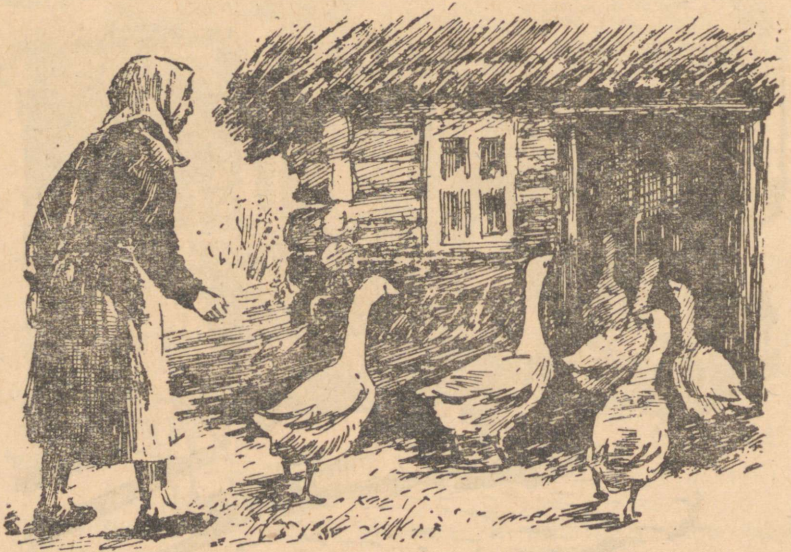
Praegu on mets kõige erutavam ja rikkam. Sinililled on õitse-
nud, ülased kaotavad murdmisel üksikuid õielehti. Kuid lehtemi-
nevate sarapuude ümber, keset metsalagendikke, kevadiste kas-
kede all — igal pool on nende, meie põhjamaa liiliate vaevald,
õrnu, mõtlikult vaikseid ja puhtaid saari.

(J. Smuul.)

Valev — valendav.

* Harjutus 187. Käänata ainsuses ja mitmuses sõna *varss*.
Pealkirjaks: *Käänamine.*

* **Harjutus 188.** Kirjutada järgmiste sõnade *da*-tegevusnimi.
Pealkirjaks: da-tegevusnimi.

Ruttama, sattuma, süttima, küsima, ehitama, kummardama, maksma, hüppama, seletama, tõusma, avaldama, tõttama, leppima, marssima, peksma, tikkima, lükkama, pakkima, naerma, paljundama.

* **Harjutus 189.** Pöörata tegusõna *hüppama*. Pealkirjaks: *Pööramine*.

* **Harjutus 190.** Liita järgmistele sõnadele liide *-gi* või *-ki* ja kasutada siis neid lauseis. Pealkirjaks: *Liide -gi ja -ki*.

Sajab, vöö, ämblik, leht, rähn, nägu, ämber, lukk, oja, andis, vihm, seep, tuju, sattusid, lill, oli, liiv, haug, jää, kapp, kirss, kellele.

N ä i d i s:

T ä n a s a j a b k i v i h m a .

LIITLAUSE.

KIRJAVAHEMÄRGID LIITLAUSES.

Vaadelda ja võrrelda järgmisi lauseid.

Lihtlauseid	Liitlauseid
Neli teevad aset. Kaks näitavad tuld. Üks heidab magama.	Neli teevad aset, kaks näitavad tuld, üks heidab magama? (Mõistatus.)
Tõde tõuseb. Vale vajub.	Tõde tõuseb ja vale vajub.
Kadeda kari ei kasva. Õela õnn ei õitse.	Kadeda kari ei kasva ega õela õnn ei õitse.
Hea annab ise. Paha ei anna paludeski.	Hea annab ise, aga paha ei anna paludeski.
Lapsed ruttasid õue.	Lapsed ruttasid õue, sest ema tuli.
Ema tuli.	

Liitlause koosneb kahest või mitmest lausest.

Liitlausest olevate lausete piirile asetatakse koma või siduv sõna (komata, näit. *ja, ega*, või komaga, näit. *aga, sest*).

Harjutus 191. Moodustada (suuliselt), kus võimalik, järgmistest lihtlausestest **liitlauseid**. Õelda, kuhu tuleks siis kirjutada koma.

Kellahelin kõlab läbi koolimaja. Jalutamine lakkab. Lapsed

ruttavad klassidesse. Igaüks istub kiiresti oma kohale. Ainult korrapidaja seisab õpetajalaua juures. Kaardialusel ripub juba seinakaart. Gloobus seisab õpetajalaual. Vajalikud pildid asetsevad vastavas mapis. Tuleb õpetaja. Õpilased tõusevad püsti. Korrapidaja teatab puudujate nimed. Õpetaja laseb õpilastel istuda. Algab maateaduse tund. Jutal laseb õpetaja jutustada. Uno käest küsib õpetaja kaarti. Juta vastab eeskujulikult. Uno näitab ühe nime valesti. Juta saab hinde viis. Unole paneb õpetaja nelja.

Vaadelda lausete sidumist siduvate sõnadega *ja ja ning*.

Ema ruttab tööle ja lapsed lähevad kooli.

Pilv nihkus edasi ning päike hakkas jälle paistma.

Liitlauses *ja ja ning* ette harilikult koma ei panda.

Harjutus 192. Leida lugemikust või mujalt liitlauseid, milles on tarvitatud siduvaid sõnu *ja ja ning*. Kirjutada need välja.

Eriti jälgida, et liitlausete asemel ei kirjutataks loeteludega lauseid.

Pealkirjaks: *Liitlauseid*.

* Vaadelda järgmisi liitlauseid, milles lausete sidumiseks on tarvitatud sidesõna *et*.

Meie Kommunistliku Partei tegevus näitab, et ta seab üle kõige rahva huvid.

Aeg tõendab, et meie jõud on võitmatud.

Liitlauses pannakse sõna *et* ette alati koma.

* **Harjutus 193.** Kirjutada lausetele juurde puuduv osa. Pealkirjaks: *Liitlauseid*.

1. **et** ta läheb linna.
2. **et** homme tuleb ilus ilm.
3. **et** ülesande lahendus oli õige.
4. **et** ema läks kauplusse.
5. **et** ta vend mängib viiulit.

6. et nad ei jõua lõunaks tööga valmis.
 7. et karud magavad talveund.
 8. et mootor hakkas turtsuma.

* Vaadelda liitlauseid, milles sõna *aga* seob lauseid.

Käed teevad tööd, aga pea toidab.

Vihm kaotab küll põua jäljed, aga põud ei kaota vihma jälgi.

Kui sõna *aga* seob lauseid, panna kse ta ette alati koma.

* **Harjutus 194.** Panna liitlauseis vajalikku kohta puuduv koma. Pealkirjaks: *Sõna aga lauseis.*

1. Ise tumm *aga* räägib palju? 2. Paneb silmad nutma *aga* ei liiguta südant? 3. Üks nupp on hea *aga* kaks veel parem. 4. Auke täis *aga* siiski peab kõige tugevamadki? 5. Raud on tugev *aga* ajahammas on veel tugevam. 6. Hommikul sadas *aga* pärast oli ilm ilus. 7. Saabus õhtu *aga* tuul ei vaikinud.

Vaadelda järgmisi lauseid.

Lihtlused	Liitlused
<p><i>Õpetaja jutustas siis Moskvast. Koostas in enesele siis päevakava.</i></p>	<p><i>Kui kuulad tunnis tähelepanelikult, siis on pärast kergem õppida.</i> <i>Kui võtad tunnis aktiivselt osa, siis jääb kõik paremini meelde.</i></p>

Kui sõna *siis* seob lauseid, panna kse ta ette alati koma.

Lihtlauseis sõna *siis* ette koma ei panda.

Harjutus 195. Täita lüngad, panna komad. Pealkirjaks: *Liitlauseid sõnaga siis.*

1. Kui rong jaama jõudis siis 2. Kui saabus õhtu

siis 3. Kui ma 8-klassilise kooli lõpetan siis
 4. Kui siis tuleb vihmane ilm. 5. Kui siis tuleb
 ilus ilm. 6. Kui siis 7. Kui tahad õigesti kirju-
 tada siis 8. Kui ollakse haige siis 9. Kui
 kassi pole kodus siis 10. Kui siis tereta teda
 viisakalt.

Vaadelda järgmisi liitlauseid.

Lauseid siduv sõna <i>siis</i> on alles.	Lauseid siduv sõna <i>siis</i> on ära jäetud.
<i>Kui kõht on täis, siis ei maitse leib.</i>	<i>Kui kõht täis, ei maitse leib.</i>
<i>Kui kassi pole kodus, siis on hiirtel pidu.</i>	<i>Kui kassi pole kodus, on hiirtel pidu.</i>

Kui liitlauseis lauseid siduv sõna *siis* ära jätta, siis ei muutu lause mõte ega koma asukoht.

Harjutus 196. Panna liitlauseitesse komad. Pealkirjaks: *Vana-sõnad.*

1. Kui kassid kisklevad peavad hiired pidu. 2. Kui sügavamalt künnad siis enam leiba saad. 3. Kui pead ei ole siis peab jalgu olema. 4. Kui lähed teisele auku kaevama võta mõõt enda järgi. 5. Kui sa vibu liiga pingule tõmbad läheb vibu katki. 6. Kui oled üle koera astunud astu üle saba ka. 7. Kui viga näed laita siis tule ja aita. 8. Kui püüad kõigest väest saad üle igast mäest.

* Vaadelda järgmisi liitlauseid. Leida, missugused laused on neis liidetud.

Töös võib tulla ebaõnnestumisi, kuid need ei tohi töötahet murda.

Me oleme juba palju saavutanud, kuid peame veel enam kätte võitma.

Kui sõna *kuid* seob lauseid, pannaakse ta ette alati koma.

* **Harjutus 197.** Kirjutada antud lihtlausele veel üks teine lihtlause juurde, sidudes nad sidesõnaga *kuid*. Pealkirjaks: *Liitlauseid sõnaga kuid*.

1. Kell oli juba üheksa 2. Taevas tõmbus tumedaks 3. Ma jooksin kohe välja 4. Nurmenukud juba õitsesid 5. Isa ei saanud koosolekule minna 6. Ruttasin vaksalisse 7. Kütt vajutas päästikule 8. Kased, lepad ja pajud juba haljendasid 9. Ma heitsin voodisse pikali 10. Tõnu uuris ja puuris masinat

Vaadelda järgmisi liitlauseid.

Ma jõudsin teele, mis lookles puude vahel.

Uurisin kaardilt teed, mida mööda mul tuli minna.

Poiss leidis tee, mille ta enne oli kaotanud.

Mehed mõõtsid teed, millesse tuli kaevata kraav.

Me liikusime teel, milles oli palju auke.

Matkajad jõudsid teeni, millest neil tuli üle minna.

Kütt jälgis koera, kes jälitas rebast.

Nägin eile koera, keda oli õpetatud redelist üles ronima.

Laps armastas koera, kelle isa talle oli kinkinud.

Kui sõnad *kes, mis* (ükskõik mis käändes) seovad lauseid, pannakse nende ette koma.

Harjutus 198. Koostada vähemalt 15 niisugust liitlauseid, milles lausete sidumiseks on tarvitatud sõnu *kes, mis* (nimetavas või mõnes muus käändes). Pealkirjaks: *Liitlauseid*.

Vaadelda järgmisi lauseid.

Rahu võidab sõja, seepärast et rahupooldajate liikumine on võitmatu.

Rahu võidab sõja, sest selle liikumise eesotsas seisab vääramatu nõukogude rahvas.

seepärast et = sest

Rahu eest tuleb kogu aeg valvel olla, nii et seda keegi ei saaks meie käest ära võtta.

Lausete sidumisel sõnadega *seepärast et, nii et sõna et ette koma ei p a n d a*, vaid koma pannakse sõnade *seepärast, nii ette*.

Kui sõna *sest* seob lauseid, pannakse ta ette alati koma.

Harjutus 199. Kirjutada liitlausetele juurde puuduvad osad ja panna komad. Pealkirjaks: *Liitlauseid*.

1. Panin palitu selga seepärast et 2. seepärast et hakkas pimedaks minema. 3. seepärast et 4. Hommikul oli paks udu nii et 5. Ilmad olid soojad nii et 6. nii et tolm keerles. 7. nii et 8. Ma jooksin nii kiiresti et 9. Isa ei saanud sellepärast linna sõita et 10. Anne ei saa mängima tulla sest 11. sest ta oli haige. 12. sest

Vaadelda lauseid, milles esineb sõna *vaid*.

Head tulemused ei tule iseenesest, *vaid* kõike saavutame ainult visa tööga.

Ma ei sõitnud koju, *vaid* jäin veel üheks päevaks linna.

Kui sõnaga *vaid* seotakse lauseid, pannakse ta ette k o m a.

Harjutus 200. Koostada 5 liitlauset, kus sidesõna *vaid* seob lauseid. Pealkirjaks: *Sõna vaid liitlauseis*.

Harjutus 201. Panna koma, kuhu vaja. Pealkirjaks: *Koma asetamine*.

1. See mees ei olegi mees ke s mehe sõna ei pea. 2. Ära keeda muna mid a kana pole veel munenud. 3. Hea lind a ga liha ei sööda; hea puu a ga palki ei saa? 4. Liivatera ei kanna kuid maja kannab? 5. Lapsed ei läinud hulkuma v a id tulid koolist kohe koju. 6. Istusin pingile ja hakkasin lehte lugema. 7. Poiss jooksis nii et kannad välkusid. 8. Pilved läksid küll nagu heledamaks kuid vihma valas edasi. 9. Hommikutj oli halla see p ä r a s t et ööd olid külmad. 10. Käis hele sähvatus ning varsti kostis ka mürin.

Harjutus 202. Öelda, kuhu tuleb panna komad. Põhjendada öeldut.

Kuidas ma kirjandit kirjutasin.

Kui õpetaja andis meile kirjutada kirjandi siis kuulasin tähelepanelikult tema seletusi. Kodus mõtlesin kirjandist pikemalt a ga kirjutama veel ei hakanud. Koostasain ainult kava. Järgmisel päeval asusjn siis kirjutama. Kirjutamisel jälgisin hoolega et ma ei kalduks kavast kõrvale. Enne ma kirjutamist ei katkestanud kui töö oli valmis. Töö jätsin siis mõneks päevaks seisma. Siis aga võtsin selle uuesti käsile. Kõigepealt lugesin selle läbi a ga mitte vaikselt v a id kõvasti. Kui märkasin segaseid lauseid või õigekirjutusvigu parandasin need kohe. Lõpuks lugesin kirjandi veel kord enesele ette ja jälgisin eriti kirjavahemärkide asetust. K u i kõik oli korras siis kirjutasin kirjandi puhtalt vihikusse.

* Vaadelda järgmisi liitlauseid, milles laused on seotud sõna kus abil.

Meie mõtted viibivad seal, kus säravad purpurpunased Kremli tähed.

Päev-päevalt võimsamaks muutuvad need maad, kus on võimal rahvas.

Kui sõna kus seob lauseid, pannaakse ta ette alati koma.

* **Harjutus 203.** Lõpetada laused, tarvitades siduvat sõna *kus*.
Pealkirjaks: *Liitlauseid*.

1. Matkajad jõudsid kohani
2. Sa vaata sinna
3. Te ärge seiske seal
4. Nüüd on põllud seal
5. Ma tahan teada
6. kus auto seisab.
7. kus on märg maa.

Vaadelda järgmisi lauseid.

Lihtlauseid	Liitlauseid
<i>Hommik on targem kui õhtu. Parem varblane peos kui tuvi katusel. Poeg töötab niisama hästi kui isagi. (... nagu isagi.)</i>	<i>Ära aja enne vana kaevu kinni, kui uus valmis ei ole. Kas sa tead, kui vana on Tartu ülikool?</i>

Kui sõna *kui* seob lauseid, pannakse ta ette alati koma. Kui sõnade *kui* või *nagu* abil võrreldakse midagi, siis koma ei panda.

Harjutus 204. Leida võrdlusi, mis sobivad antud lihtlauseite lõpetamiseks. Pealkirjaks: *Võrdlused lihtlauseis*.

1. Teateid me ei saanud. Elasime n a g u
2. Kuusk kasvas sirge k u i
3. Pesu oli valge n a g u
4. Järve pind oli õhtul s i l e k u i
5. Kuivanud leib oli kõva n a g u
6. Tõstsin lapsukese üles. Ta oli kerge k u i
7. See mees on tugev n a g u
8. Vesi allikas oli selge k u i
9. Kuu seisis n a g u taevas.
10. Poiss läks punaseks n a g u
11. Ole nüüd kiire k u i
12. Oodates venisid minutid n a g u

Harjutus 205. Panna puuduvad komad. Pealkirjaks: *Sõna kui lauseis*.

1. Kas te teate kui kõrge on Tallinna Oleviste kiriku torn?
2. Mustem kui süsi, valgem kui lumi, kõrgem kui kirik?
3. Mis nädalapäev see oli kui tädi meil käis?
4. Kuidas me koju saame kui vihma sadama hakkab?
5. Okkaline kui ohakas, ümmargune kui kera?
6. Eest kui ora, keskelt kui kera, tagant lai kui labidas?
7. Öö oli pime kui kott kui mehed teele asusid.
8. Isa oli siis meiereis olnud kui mootorratturid kui tuul sealt mööda olid kihutanud.
9. Pauka jäi kui naelutatult seisma kui raadio kui inimene laual kõnelema hakkas.
10. Parem karta kui kahetseda.

* **Harjutus 206.** Õelda, kuhu tuleb panna komad. Põhjendada öeldut.

Imekivi.

1. Te tunnete sulfidiini mida arst palaviku korral laseb teil sisse võtta. Kas te teate et see on põlevkivist valmistatud? Kas te teate et teede katmiseks tarvitatav asfalt on põlevkivisaadus? Te olete juures olnud kui ema riideid värvib. Need ilusad värvid on toodetud samast mustast tõrvast mille ga tänavaid kaetakse. Täiskasvanud piserdavad endile lõhnaõli nii et neile jääb lillelõhn. Lõhnav aine lõhnaõlis ei ole lilledest vaid on valmistatud haisvast põlevkivitõrvast. Käsi peseme põlevkivisaadustest keedetud seebiga ja võime neid vaseliiniga mille algaineks on samuti põlevkivi.

2. Autod vajavad bensiini kuid bensiini toodetakse põlevkivist. Põlevkivituhast võib ka maja ehitada sest sellest tuhasta saab valmistada ehitustelliseid ja tsementi. Maja katuse katame papiga mis on immutatud põlevkivitõrvaga. Põlevkivigaas juhitakse torude kaudu majadesse kus selle abil saab kütta ja toitu keeta! Õhtul me ei mõtlegi sellele kui lülitame sisse elektri et ka valgust võib anda põlevkivi sest paljusid elektri jaamu keetakse põlevkiviga.

* **Harjutus 207.** Õelda, kuhu panna komad. Põhjendada öeldut.

Juhiseid õppimiseks.

I

1. Koosta enesele päevakava mis näeb ette aja kasutamise. Päevakava täpne täitmine mitte ainult ei õpeta kindlat korda pidama vaid kasvatab ühtlasi tahtejõudu.

2. Ärgates tõuse kohe voodist sest voodis vedelemine nõrgendab tahtejõudu.

3. Võimle igal hommikul see pärast et see tugevdab tervist.

4. Kui kool ei ole liiga kaugel mine kooli jala sest jalutuskäik värskes õhus on terviseks.

5. Kuula tunnis tähelepanelikult siis ei ole kodus vaja õppimiseks nii palju aega kulutada.

6. Võta tunnist aktiivselt osa see pärast et see aitab tunnis läbivõetut meeles pidada.

7. Kui tunnis jääb midagi arusaamatuks küsi kohe või pärast tunde õpetajalt täiendavat seletust.

8. Kui tuled koolist siis puhka 1—1½ tundi.

II

9. Kui asud õppima võta kõigepealt käsile need ained mis tunduvad kõige raskemad olevat.

10. Kirjalikud tööd tee esimeses järjekorras see pärast et need vajavad sageli enam aega.

11. Enne kirjutamisel asumist mõtle kõigepealt järele mida tuleb kirjutada. Kui ülesanne on seotud mõne reeglga siis korda enne kirjutamist seda reeglit.

12. Kui on õpitud siis tuleb kontrollida kas õpitu tõesti on meelde jäänud. Seepärast jutusta suulisi ülesandeid kodustele või kõva häälega iseendale. Kui mõni koht pole veel hästi meeles siis loe seda uuesti ning jutusta veel kord.

13. Ära loe aga kunagi magamaheitmiseni. Kui oled õhtul kaua lugenud tee enne magamaheitmist veel lühike jalutuskäik.

14. Enne voodisseminekut ava aken et tuba tuulduks.

15. Jaota aega nii et saaksid ööpäevas vähemalt 9 tundi magada.

16. Pea meeles et hästi õpivad vaid need õpilased kes aega õigesti kasutavad ja õppeaineisse põhjalikult süvenevad.

*** Harjutus 208.** Õelda, kuhu tuleb panna koma.

Neljast vennast olid kolm usinad aga üks oli nii laisk et teda kutsuti laisaks Aaduks.

Kui vennad läksid alet põletama siis põletasid teised usinasti kogu päeva nii et higi turjalt tilkus aga laisk istus ainult alemaa serval kivil ja soris suure varbaga tuhka.

Vanemad vennad tõrelesid siis Aaduga aga Aadu vastas:
«Küllap oleksin minagi usin kui leiaksin endale paraja ameti.»

Kui õhtul hakati koju minema läksid teised jalgsi kuid Aadu oli nii laisk et ei viitsinud isegi astuda. Tema võttis ühe mitmeharulise juurika mis ei olnud ära põlenud, istus sellele kaksiti nagu hobusele selga ning tõukas kahe kepi varal ennast kodu poole. Sõitis selle pärast et oli laisk.

*

Kui pulmapidu oli otsa lõppenud ilmus kuningatütar Aadu juurde. Ei olnudki ta tore vaid väikesevõitu. Ei olnudki kaunis ega valgevereline vaid oli hall. Ei olnud tal peas teemantkroon vaid vask-kroon.

Aadu ütles:

«Sa petsid mind! Aga mis sinna ikka parata!»

Kuningatütar vastas:

«Ma ei petnud sind kuid mind rõhub raske mure. Mul oli õde kuid kolm aastat tagasi jäi ta kadunuks. Kui sa võid ta tagasi tuua siis muutun imeilusaks.»

Kaua mõtles Aadu kuidas saaks kuningatütret õe tagasi muretseda. Lõpuks võttis ta vilepilli ja hakkas seda puhuma. Kohe jooksis Aadu juurde hulk rebaseid kes küsisid:

«Ütle meile mis sind vaevab.»

«Ma tahan teada kus asub mu naise õde.»

«Me teame kus ta asub. Sügaval laanes elab hiiglane Kõma kes hoiab teda vangis.»

OTSENE KÕNE.

Leida antud lausetest liitlauseid.

Missugustest lausetest need on liidetud. Miks mõni lause on asetatud jutumärkide vahele?

Vahetunnis.

On vahetund. Õues värava juures seisavad Rein ja Tiit. Eemalt tuleb nende juurde Jaan ja küsib:

«Kas sul eesti keele kirjand on juba valmis?» (1.)

Palliga mängides vastab Rein:

«See tuleb alles esmaspäeval ära anda.» (2.)

Nüüd hüüab Tiit sekka:

«Minul on see juba ammu valmis!» (3.)

Lugeda poiste jutuajamine nii, et üks on Rein, teine Tiit, kolmas Jaan. Neljas lugegu seletavad osad.

Teise inimese kõne, mis on kõneleja poolt edasi antud sõnalt, ilma ühegi muudatuseta, on **otsene kõne**. Kirjutamisel pannakse otsene kõne jutumärkide vahele.

Otsese kõne selgituseks lisatakse kõneleja poolt sõnu juurde. Neid jutumärkide vahele ei panda.

Harjutus 209. Panna vajalikud kirjavahemärgid. Pealkirjaks: *Otsene kõne.*

Poisid sammuvad läbi metsa kodu poole. Äkki näitab üks käega puu otsa ja ütleb sosinal Vaata Teine vaatab, kuid ei näe midagi ja küsib Mis seal on Esimene jätkab sosinal Orav istub oksal Nüüd silmitseb poiss hoolega puud ja äkki lööb ta nägu naerule ning ta hüüab Orav jah Orav ehmub ja kaob

Vaadelda järgmisi otsese kõnega lauseid:

Enne õpetaja klassi ilmumist sosistab Jaan Reinule:

«Ma tahaksin täna vastata!» (1.)

«Ma tahaksin ka!» (2.)

«Mul on täna kõik hästi õpitud. Hommikul enne koolitulekut kordasin veel üle.» (3.)

Juttudes antakse sageli otsest kõnet ilma seletava osata (vt. 2. lause!).

Kui ühe isiku otsene kõne koosneb mitmest lausest, siis pannakse lõppjutumärgid pärast viimast lauset (vt. 3. lause!).

Harjutus 210. Tõmmata otsesele kõnele joon alla ja panna puuduvad kirjavahemärgid. Pealkirjaks: *Kirjavahemärgid otseses kõnes.*

1. Viiu askeldab parajasti taldrikute ja märgade lappidega, kui Helle sisse astub.

Tere Viiu Mis sa siin teed

Tere tere Panen seemneid idanema

Helle ei taipa ja küsib

Aga miks sa neid nii vara kasvama paned

Ega ma neid seemneid mulda panegi Ma teen idanemisproovi

II. Nüüd tuleb Helle lähemale ja pärib

Mis seemneid sa siis idanema paned

Kurgiseemneid Nendest ei tea kunagi ilma katsetamata, kuidas nad idanevad

Täiesti õige Möödunud aastal külvasime kurke kaks korda

Viiu naerab ja ütleb

Tänavu ole targem ja tee idanemisproove nagu mina

* **Harjutus 211.** Leia otseses kõnes antu. Õelda, kus puuduvad kirjavahemärgid.

Sinised lehed.

I. Katil oli kaks rohelist pliiatsit. Leenal aga polnud ühtki.

Leena palus Katit

Luba mulle ivakeseks oma rohelist pliiatsit

Aga Kati vastas

Pean küsima emalt, kas ta lubab

Teisel päeval küsis Leena

Kas ema lubas

Kati ohkas ja sõnas

Ema lubas küll aga ma ei küsinud vennalt

Küsi siis vennalt

II. Kolmandal päeval jõudis Leena varem kooli Kui ta nägi
Kati tulevat jooksis talle vastu ja küsis

Noh, kas vend lubas

Vend lubas ka aga ma kardan et teed pliiatsi katki

Ma olen ettevaatlik

Kati aga õpetas

Ära terita ära vajuta kõvasti ja ära pista otsa suhu Ja ära
joonista palju.

Leena selgitas

Mul on vaja värvida ainult puude lehed ja mõnes kohas
rohtu

Kati kortsutas kulme Nägugi muutus tal tusaseks, kui ta
ütles

Oi, seda on palju

III. Leena märkas Kati tusatsemist, eemaldus ega võtnud
pliiatsit Kati imestas ja jooksis talle järele.

Noh mis sul on Võta ütles Kati

Pole vaja

Kuid tunnis küsis õpetaja

Leena mispärast on sul puulehed siniseks värvitud

Mul pole rohelist pliiatsit

Miks sa ei palunud oma sõbratarilt

Leena vaikis

Kati läks näost punaseks nagu vähk ja ütles

Ma andsin aga ta ei võtnud

Õpetaja vaatas mõlemale tütarlapsele otsa ja mõistis milles
asi seisis

Katil hakkas veel enam häbi

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID KORDAMISEKS.

Vastamisel tuua alati näiteid.

1. Missugust lauset nimetatakse liitlauseks?
2. Missuguste lauseid siduvate sõnade ette liitlause harilikult koma ei panda?

3. Missuguste lauseid siduvate sõnade ette liitlauses pannakse alati koma?

4. Moodustada lihtlauseid sõnadega *kui, siis*.

5. Nimetada, kuidas pannakse jutumärgid ja teised kirjavahe-märgid otseses kõnes, millel on ka seletav osa.

KORDAVAD HARJUTUSED.

* **Harjutus 212.** Tõmmata kaksiktäishäälikutele loogake alla. Pealkirjaks: *Kaksiktäishäälikud*.

Poiss tuli lakast maha, pesi silmad puhtaks, pani uued riided selga ja uue mütsi pähe; püksisääred käärnis ta juba kodus üles, et neid kastese rohuga mitte märjaks teha. Nüüd vaatas ta oma lumivalget leivakotti, mis laual juba valmis seisis, tegi selle suu lahti ja heitis pilgu sisse: siin oli tükk värsket rukki-, teine nisupüüli-leiba. Karpe ta ei avanudki, juba muidugi aimas ta, mis seal sees on.

(A. H. Tammsaare.)

* **Harjutus 213.** Anda seletus (suuline), mispärast tuleb harvendatult trükitud sõnad nii kirjutada. Erilist tähelepanu pöörata jämendatud tähtedega märgitud häälikuile.

Saunas.

1.

Ohtupoolikul hakkasin sauna kütma. Saun asetses metsa ääres järve kaldal. Esiteks kandsin katlasse üle kümne ämbri vett. Siis toppisin puud ahju ja süütasin tule. Et suits läheks välja, avasin akna ja ukse. Aeg-ajalt segasin tuld ja lisasin puid juurde. Vahepeal jooksin metsa, kus kasvas noori kaski, ja tegin paar värsket vihta. Kui ahjus tukid olid põlenud, viskasin sütele vett, et vingu ei tuleks. Siis võtsin kaltsu ja pesin lavalt ning pinkidelt tahma. Tõin veel viis pange külma vett ja viskasin paar korda leili. Lõpuks tõmbasin akna ning ukse kinni ja läksin teisi sauna kutsuma.

Ena istus akna juures ja õmbles pesule nõõpette, ta andis meile puhta pesu. Võtsime veel kaks kaussi, seebi ja astusime sauna poole. Ees läks isa, siis mina ja viimasena vend Ilmar.

Isa on meil väga kange leilivõtja. Me vennaga istusime lava kõige alumisel astmel, kui isa vihtles. Pärast vihtlemist jooksis isa järve ujuma. Tal on hea tervis. Kui nühkisin Ilmarit, läks tal seepi silma ja ta hakkas nutma. Poiss ei jätnud tükk aega nuttu ja sai isegi tõelda.

Lõpuks olime kõik puhtad. Panime särgid selga, püksid jalga, musta pesu kokku ja sammusime koju. Toas andis ema meile suure kausitäie kirsse.

*** Harjutus 214.** Kirjutada lünka *b, d, g* või *p, t, k*. Õigesti otsustamiseks hääldada sõnades puuduvaid sulghäälikuid lühidalt, pikalt või ülipikalt. Meenutada ka käänamisel ja pööramisel õpitud õigekirja. Pealkirjaks: *Õige sulghääliku asetamine*.

Õngitsemas.

I. Lau...äeval korjasin juba ae...sasti vihmausse, sea...sin õn...itsemis...arbed kor...a, et püha...äeval kalale minna. Tea...sin, et kala...võtava...vara häs...i, see...ärast las...sin end ärata...a enne päi...ese tõusu.

Jal...si o...se minnes oli meil...järveni ligi 2 kilomeetri...maa... Päi...ese kul...sed kiire...ei olnu...veel tõusnu...üle puu...e la...va...e, kui jõu...sin järve kal...ale. Kan...sin aeru...paa...i, asetasin rau...se...tulli...koh...a...ele, sea...sin aerud hakkama, vabas...asin paa...i pos...i küljes...ja sõu...sin järvele. Mi...mekor...se ka...setamise järel lei...sin järveso...i, kus kala...eriti häs...i võ...si...

II. Tore oli õn...itse...a. Järv oli pee...elsile, ü...siku...kala...kün...sid selja...a viir...e vee...innale ja na...sasi...kär...sei...ning muid putukai... Üm...errin...i kasvas roh...esti vesiroose.

Su..lemise..s on aga säärase.. koha.. õu..sed. Kord oli siin üks kin..sepp ujumisel uppunud.

III. Püü..sin kalu kes..hommikuni. Sain üldse kahe..sa..eist-suur..sär..e ja sei..se priske.. ahvena.. : Siis sõu..sin kal..ale ja hakkasin ko..u..oole sammuma. Kan..sin õn..e-latti uhkes..i õlal ja kala..otti käes. Juba õueväraval.. hüü..sin kodus..ele, et mul oli hea saa.. . An..sin kala..emale, kes asus nei..kohe puhas..ama. Kohe olid kohal ka kassi.. In..s ja Min..s, kes püü..sid var..si kotis..kala näpata. Neile an..i rappe.. . Meil oli aga lõuna..s laual tu..li kala..raad.

Tull — aerutugi paadi serval.

Rapped — kala puhastamisest ülejäävad osad.

* **Harjutus 215.** Asetada lünka liide *-ki* või *-gi*. Pealkirjaks: *Liide -ki, -gi.*

I.

1. Suure rõõmuga unustas laps aitäh.. ütlemata. 2. Haigele tundus suhkur.. kibedana. 3. Kass.. kartis külma. 4. Täna võib vihma.. tulla. 5. Kui.. ta oli väsinud, aitas ta siis.. isal puid saagida. 6. Põllul nägin ühe püü... 7. Nii see ülesanne tuleb.. lahendada. 8. Kirjutamisest oli näpp.. tindine. 9. Kurjalt lausunud nõõ.. ei ergutanud hobust. 10. Kuu.. oli vahepeal loojunud. 11. Palavusest oli kanal nokk.. lahti. 12. Emal.. ei olnud niisugust värvi lappi. 13. Mõni siig.. oli võrku sattunud.

2.

1. Ma ei jätnud ühele.. teadet viimata. 2. Nii on.. kõige õigem. 3. Selle kohta ei lausunud kumb.. sõna... 4. Mul ei olnud säärast mõtet... 5. Lapsed tegid.. nõuande järgi. 6. Tööhoog.. oli nüüd teistsugune. 7. Sageli võib väikseim.. hooletus tuua suure õnnetuse. 8. Tüdrukud.. aitasid poistel puid kanda. 9. Kraav.. ei jõudnud suurt veehulka ära juhtida. 10. Mida.. ei jäetud tegemata. 11. Onu tuli.. meile. 12. Ta ei näidanud kirja kellele... 13. Ma ei saa siis.. teile tulla. 14. Sall.. on minu kootud. 15. Rakk.. oli pihku tekkinud.

* **Harjutus 216.** Leida katkendist omadussõnad ja nimisõnad. Nimisõnadele tõmmata kaks joont, omadussõnadele üks joon alla.

Õelda (suuliselt), mis käändes nad on.

Kogu ümbrus rõkkab linnulaulust. Mitmed hääled on noortele matkajatele juba tuttavad. Siit-sealt kostab metsvintide kõlavat laulu, kuskilt on kuulda metslehelinnu mahedat sirinat, eemal häälitseb puiselt hoburästas. Kuid kes see's on! Kõrge kase ladvist kostab nõrka piiksumist. Õpetaja tõstab hoiatavalt käe. Kõik jäävad kohe seisma.

(J. Piik.)

See's — see siis (vahel ei õelda sõna «siis» selgesti välja).

* **Harjutus 217.** Leida katkendist tegusõnad. Õelda, mis suguses vormis igaüks neist on.

Eva ei oska külalisele järsku midagi näidata. Ta läheb Kostjaga kaevu juurde ja näitab poisile lindude joogiküna, mille nad vanast seamollist on teinud.

«Kuid linnud lendavad millegipärast õige harva siia oma janu kustutama,» kaebab Eva.

«Siin pole midagi imestada,» lausub Kostja kindlalt. «See on liiga lagedal, inimesed käivad tihti kaevul, linnud ei julge siia jooma tulla. Vii joogiküna sinna põõsa varju, nii et ta pooleldi okste alla jääb, siis on siin varsti joojaid küllalt.»

Pikema jututa võtab Kostja küna maast üles ja paigutab selle uude kohta, kaevust veidi kaugemale.

«Pane üks väike lauatic kotte vette ujuma, siis saavad pisikesed linnud selle pealt juua ka siis, kui küna ääreni täis ei ole,» ütles poiss lõpuks.

(J. Piik.)

* **Harjutus 218.** Leida, missugused sõnad tuleb kirjutada suure algustähega. Põhjendada, miks.

Ühel pühapäeval sõitsime jalgratastel kingisepa linnast välja, et veeta päev mändjala ilusal mererannikul. Alustasime teekonda lossi tänavalt. Läbisime viktor kingisepa ja lootsi tänava, ületasime tori ja loode¹ silla ning jõudsimel loode maanteele. Varsti jõudsimel loode tammikuni. Paremäl pool teed linnulahe roostikus käratsesid kajakad — vist oli neil jälle mingi omavaheline tüli.

Teeristil pöörasime vasakule, sõrve maanteele. Varsti algas pikk nasva küla, mida poolitab nasva jõgi. See on imelik jõgi. Kord voolab ta merest mullutu lahte, kord vastupidi — selle järgi, kummas veeseis on kõrgem. Siinne kaluriartell püüab suvel merest rohkesti maitsvaid lestakalu, mis on tuntud üle kogu saaremaa.

2.

Edasi viib laudsile tee mändjala poole. Eemal sinetab abruka saar. Tähelepanelikumal vaatlemisel võib märgata abruka saare naabruses madala vahase saare piirjooni. Hoopis vasakul roomassaare sadama kohal ajab oma pea ussina püsti sadama tuletorn.

Veel natuke sõitu ja olemegi mändoja küla alguses. Algas männik, mis kasvab kitsa ribana sõrve maantee ja ranna vahel. Natuke enne kanalit pöördušime männikusse. Läbisime selle ja jõudsimel randa, kus veetsime supeldes ning puhtal liival päevitades kogu päeva.

* **Harjutus 219.** Eraldada harvendatult trükitud sõnades käändelõpp püstkriipsuga. Mitmuse tunnusele tõmmata loogake alla. Pealkirjaks: *Käändelõpp ja mitmuse tunnus.*

Kalurite elu Rammu saarel.

Raske oli kalurite elu Rammu saarel kodanliku korra ajal. Mootorpaate siis kaluritel polnud. Kalu püüti aerupaatidega. Vörke oli vähe, kuid uute ostmiseks puudusid kaluritel võimalused. Kui kalurid vahel

¹ siin kohanimi.

saidki hea saagi, tuli kalad müüa odavalt ülesostjatele. Kui ülesostjatel puudus huvi saare kalurite saagi vastu, pidid kalurid sõudma oma viletsate aerupaatidega Tallinna, kaotades sellega palju aega.

Sootuks teiseks muutus kalurite elu nõukogude korra ajal. Rammu saare kalurid astusid Viktor Kingissepa nimelisse kalurikolhoosi ja moodustasid saarel kaluribrigaadi. Nüüd on kaluritel kasutada mootorpaadid ja küllaldaselt püüniseid. Pidevalt varustatakse kalureid mootorite kütte ja püüniste materjaliga.

Saare kalurid elavad nüüd jõukalt. Enamikul kaluritest on raadio. Mitmed kalurite lapsed õpivad kõrgemates koolides.

*** Harjutus 220.** Kirjutada lünga asemele *d* või *t*. Pealkirjaks: *Ainsuse osastav ja mitmuse nimetav.*

I. 1. Ma otsin täna kolm raamatu.. (*mida?*). 2. Kas need on sinu õpiku.. (*mis?*)? 3. Palun, näita mulle oma sirkli.. (*mida?*)! 4. Minu paberi.. (*mis?*) olid laual, kui sa oma valge.. paberi.. (*mida?*) lõikasid. 5. Vaatlesime tabeli.. (*mida?*) ja kordasime reegli.. (*mida?*). 6. Toogu igaüks kaks sobiva.. näide.. (*mida?*)! 7. Raske.. lause.. (*mis?*) kirjutati tahvlile. 8. Ma panen õhtul raamatu.. (*mis?*), vihiku.. (*mis?*) ja muu.. (*mis?*) õppetarbe.. (*mis?*) järgmiseks päevaks valmis. 9. Enne magamamineku.. (*mida?*) kontrollin, kas kõik tüki.. (*mis?*) on õpitud, harjutuse.. (*mis?*) tehtud ja ülesande.. (*mis?*) lahendatud.

II. 1. Teetöölised parandasid tee.. (*mida?*). 2. Korrastatud tee.. (*mis?*) ei muutu poriseks. 3. Soo.. (*mis?*) on kevadel vett täis. 4. Seda soo.. (*mida?*) hakkab kolhoos nüüd kraavitama. 5. Kolhoosis künti soomaa.. (*mida?*). 6. Ühiselt suudetakse teostada suure.. töö.. (*mis?*). 7. Sügisese.. öö.. (*mis?*) on pimedad. 8. Harva on näha kuu.. (*mida?*). 9. Suure.. puu.. (*mis?*) kohisesid. 10. Pakiti värsked.. või.. (*mida?*). 11. Vend köitis suur.. raamatu.. (*mida?*). 12. Kas sul on kõik muu.. töö.. (*mis?*) valmis? 13. Öde kodus kirju.. vöö.. (*mida?*). 14. Soovisin kõigile hea.. öö.. (*mida?*).

*** Harjutus 221.** Kirjutada sulgudes olevad sõnad nõutavas käändes ja tõmmata neile joon alla. Pealkirjaks: *Ainsuse osastav ja mitmuse nimetav.*

1. Ma mõistan tikkudega paar (huvitav vigur) teha. 2. Aia nurgas kasvasid kolm (sirge toomingas). 3. Kaks (osav ja julge sõdur) läksid luurele. 4. Mõned (vanem tabel) viidi parandada. 5. Paul, too kõik (pudel) siia riulile! 6. Siin on veel viis (pudel). 7. Tee ääres kasvas paar (puu). 8. Näitusel olid mõned väga (hea töö). 9. Meile anti lahendada kümme (kerge ülesanne). 10. Ostsin paar (odav pliiats). 11. Osta mõned (odav pliiats)! 12. Ruumi valgustasid kaks (latern). 13. Seinä ääres seisis mitu (madal riul). 14. Ma olin kaks (kuu) ja kolm (nädal) haige. 15. Lisa lahusesse mõned tilgad (kange soolhape)! 16. Värvimiseks kulus kaks kilo (hea värnits). 17. Vajan paar (hea hapu kurk). 18. Võtsin abiks mõned (nupukas tüdruk). 19. Neli (vanem tüdruk) pandi korrapidajaks.

*** Harjutus 222.** Kirjutada lünka õige *da*-tegevusnime tunnuse. Pealkirjaks: *da-tegevusnimi.*

1. Sinul tuleb täna sööginõud pes... , kuivata... ja seejärel kõik omale kohale aseta...! 2. Võimlemise tunnis sai marssi... , joos... , hüpa... , roni... ja isegi maadel... . 3. Mul kästi siia lipa... ja sulle õel... , et sul tuleb kolhoosikeskuse ruta... . 4. Silla käsi-puul ei tohi nii rippu... , sest sa võid vette kukku... ja ära uppu...! 5. Kui vanem inimene teid kõnetab, tuleb istmelt tõus... ja korralikult püsti seis... . 6. Suuskadel järsust mäest alla kihuta... , osavasti vehel... , nagu kala uju... , hästi maadel... — seda ta mõistis.

*** Harjutus 223.** Panna puuduvad kirjavadhemärgid. Pealkirjaks: *Kirjavahemärkide asetamine.*

Kas sa tunnend oma kodukohta?

Paljud noored unistavad ainult reisimisest. Kas nad aga ei unusta et meie suur maa algab juba nende maja ukse eest.

Sa unistad kaugetest maadest kuid sinu ümber on osa kodumaad mida sinu esivanemad oma higiga on niisutanud. Kas sa aga

tunned oma kodukohta Kas sa tead millal tekkis ja kuidas kasvas
sinu kodulinn Kas sa tunned oma linna ümbrust nii hästi et sa
pimedaski ei eksi seal ära Kas sa tunned nimepidi kõiki puid ja
lilli mis kasvavad lähimas metsas Kas sa tunned hääle järgi kõiki
linde kes seal elavad Kas sa tead kui kaugele saab sõita jõel mis
sinu külast läbi voolab Sa ei aimagi kui palju huvitavat on sinu
ümber päris sinu lähedal

Õpi kõike seda tundma ja armastama

* **Harjutus 224.** Kirjutada antud kahekõne nii, et sellel oleks
otsese kõne ees seletav osa. Alapealkirjaks: *Kahekõne.*

Lõputa jutt.

Too vett!	Millega?
Millega?	Noaga.
Kruusiga.	Ei saa, nuga nüri.
Ei saa, kruus katki.	Tee teravaks.
Paranda ära!	Millega?
Millega?	Tahuga.
Õlekõrrega.	Tahk kuiv.
Kõrs pikk.	Too vett!
Lõika lühikeseks!	Millega?

(*Rahvajutt.*)

Tahk — kivi, millel teritatakse nuga jne.

Näidis:

Isa käskis: «Too vett!»
Poeg küsis: «Millega?»
Isa vastas: «Kruusiga.»
Poeg aga ütles: ...

* **Harjutus 225.** Õelda, missugune sulghäälik tuleb lünka kir-
jutada ja mispärasest.

Moodustada lauseid, milles kasutada antud sõnu. Pealkirjaks:
Liitsõnad.

Lau . . äev, um . . sõlm, Nõu . . ogudemaa, al . . kool, õuna . . uu, nüü . . sama, siid . . luus, kooli . . ink, spordi . . ress, mai . . uu, maa . . eadus, töö . . ink, auto . . uss, tugi . . ool, hele . . eež, talve . . alitu, nõu . . ogude õpilased, põld . . üü, lennuki . . ensiin, kin . . sepp.

* **Harjutus 226.** Kirjutada sulgudes asetsevad sõnad kokku või lahku, nagu nõutav. Pealkirjaks: *Liitsõnad*.

1. Kevadel õitseb (heina maadel) (varsa kabi) ehk (konna kapas). 2. (Varsa kabja) lehe piirjooned on ju (varsa kabja) jälje moodi. 3. Ja üks (hiire kõrva) vili ole (hiire kõrva) moodi. 4. Suured kui (härgade silmad) on (härja silmad), väikesed valged kui (särgede silmad) on vees kasvanud (särje silmad). 5. (Hundi hamba) õied on (hundi hammaste) taolised, (nõia hamba) õied on kõverad ja kollased nagu (muinas jutu) (nõia hambad). 6. Et (rebase saba) on peaaegu nagu (rebase saba), saigi ta säärase nime. 7. (Peni keele) moodi on jällegi (peni keele) leht. 8. (Karu käpp) on üleni karvanē nagu (karu käpp), (kassi käpp) aga pehme ja roosa nagu (kassi käpp). 9. Mispärast nimetatakse üht lindu (künni linnuks), teist (lepa linnuks), üht lille (rukki lilleks), teist (või lilleks)?

* **Harjutus 227.** Otsustada, kas sulgudes asetsevad sõnad moodustavad liitsõna või mitte.

I

Asume kooliaeda korrastama.

Kooli (õppe ja katse aed) vajab meil korrastamist. Talve jooksul on mõned (aia latid) murdunud, (pea värav) viltu vajunud, (tee rajad) kumeruse kaotanud ja (iste pingid) luitunud. (Vilja puude) ja (marja põõsaste) võrades on kuivanud oksid. (Aja lehest) aga loeme, kuidas igal pool pioneerid ja teised (kooli lapsed) (kooli aedu) korrastavad.

Nii arutasime IV (klassi juhatajaga) (kooli maja) õues ühel (vahe tunnil). Otsustasime (kooli aia) korda seada.

«Uue Elu» kolhoosilt saame (kruusa veoks) (hobu veoki). (Värava postid) korrastab (maja hoidja). (Värvimis tööd) võttis enda hooleks 1. (pioneeride salk). (Aia latid) uuendatakse (vanem pioneeride juhi) juhatusel 2. salga pioneeride poolt.

(Lipu varda) ümber teeme (viis nurga) ja istutame sinna (punaseid astreid). (Tee ääred) lõikame sirgeks ja katame (uue kruusaga). (Lillepeenraid) rajame (kooli maja) ette ja mitmele poole aeda. (Õuna puude tüved) lupjame valgeks. (Puude võra-dest) lõikame kuivanud oksad välja.

Tööle hakkame tuleval (püha päeval). (Mai kuu) algus on (aia töödeks) ju kõige sobivam. (Naaber kooliga) aga astume (kooli aia) korrastamises sotsialistlikku võistlustesse.

Võra — puu oksastik.

LISA.

AADRESSIDE KIRJUTAMINE.

1.

Linna-aadressid märgitakse:

1. Rajoon (*Eesti NSV-s võib ära jätta*).
2. Linn.
3. Tänav, maja number, korteri number.
4. Saaja ees- ja perekonnanimi.
5. Saatja aadress ja nimi (*alumisele äärele joone alla*).

Näidis:

Viliandi rajoon

Mustla

Pikk t. 5, krt. 1

Jaan Kivi

Postmargi
koht

*Saatja: Tallinn, Nooruse t. 16
Tallinna 1. Keskkool*

Maa-aadressides märgitakse:

1. Rajoon.
2. Postiasutus (*postkontor, sidejaoskond*).
3. Asula või külanõukogu.
4. Tänav, maja number, korteri number (*kui saaja elab asulas*) või kolhoos.
5. Saaja (*ees- ja perekonnanimi või asutus*).
6. Saatja aadress ja nimi (*alumisele äärel joone alla*).

Näidis:

Tähitud

Viljandi rajoon

Vastsemõisa

Oru külanõukogu

„Paala“ kolhoos

Alma Kuusik

Postmargi
koht

Saatja: Harju raj., Kehra, Kooli t. 7, krt. 2

Juta Mägiste

Märkused.

Erimärkused kirjal (näit. tähitud) kirjutatakse 1. reana vasakule üles.

* TELEGRAMMIDE KIRJUTAMINE.

Telegrammiplangile märgitakse:

1. kategooria ja erimärkmed (välk-, kiir-; lihttelegrammi puhul ei märgita midagi);
2. kuhu (aadress; Ee^{sti} NSV-s maale saates piisab posti-asutuse, külanõukogu ja kolhoosi nimetusest);
3. kellele;
4. tekst (lühidalt, sest iga sõna ja arvu eest tuleb tasuda, kuid arusaadavalt; kirjavahemärgid vajaduse korral sõnadega kirjutada);
5. saatja ja tema aadress (alumisele äärel joone alla).

Näidis:

СЛОВ	ПЛАТА		Минис- терство Связи СССР	ПЕРЕДАЧА	
	руб.	коп.		___ го ___ ч. ___ м.	№ связи _____
			ТЕЛЕГРАММА	Служ. отметки	
Итого			Из _____		
Принял: _____			№ _____		
			сл. ___ го ___ ч. ___ м. _____		
Категория и отметки особого вида			Категooria ja erimärkmed		<i>Киir</i>
Куда Кuhu			<i>Tallinn Sakala 57 krt 4</i>		
Кому Kellele			<i>Leida Arumaa</i>		
<i>Ära saada punkt Homme sõidan 0705 Tartu</i>					
<i>Selma</i>					
Отправитель и его адрес:			<i>Selma Arumaa</i> Saaja ja tema aadress: <i>Väike-Maarja</i> <i>Turu t. 28, krt. 2</i>		

Märkus. Et telegramm tuleb kätte trükitähtedes: ÄRA SAADA PUNKT HOMME SÖIDAN 0705 TARTU, siis ilma sõnata PUNKT jääks telegrammi sisu arusaamatuks.

СЛОВ	ПЛАТА		Министерство		Связи СССР	ПЕРЕДАЧА						
	руб.	коп.				___	го	___	ч.	___	м.	
Итого												
Принял:												
Категория и отметки особого вида			Категooria ja erimärkmed			№ связи			Передал:			
Куда			Kuhu			Riisipere Mäe külanõukogu «Oktoobri Võidu» kolhoos						
Кому			Kellele			August Ruusa						
Отправитель и его адрес:			Saatja ja tema address:			Oleg Stepanov			Tartu			
									I. V. Mitsurini t. 74, krt. 8			

*** AVALDUSE KIRJUTAMINE.**

Juhendid avalduse kirjutamiseks.

Avaldus kirjutatakse isiklikult korraliku käekirjaga kas tervele või poolele (mitte kunagi väiksemale) poognaleheküljele. Paber lõigatakse korralikult. Kogu kirjutus mahutatakse ilusasti lehe keskele. Kirjutamisel jäetakse siseäär suurem (umbes 4 cm) kui välisäär (umbes 2,5 cm). Muidu ei saa avaldust nii kausta õmmelda, et seda sealt saaks vajaduse korral lugeda.

Avalduse näidis.

Pärimaa 8-kl. Kooli ringi «Osavad käed» juhatusele.

IV klassi õpilase
Aili Kalda

) a v a l d u s .

Palun mind vastu võtta ringi «Osavad käed» liikmeks, sest tunnen suurt huvi käsitöö vastu.

Olen pioneer. III klassi lõpetamisel olid mu tunnistusel kõigi õppeainete hinded 4 ja 5, samuti oli käitumine hinnatud 5-ga.

Aili Kallas

Päremaal

(kuupäev, aasta)

SISUKORD.

Häälik ja täht	3
Üldisi selgitusi	3
Tähestik	4
Täis- ja kaashäälikud	5
Sulghäälikud	6
<i>p, t, k</i> sõna alguses	6
<i>b, d, g</i> sõna alguses	7
Helilised ja helitud häälikud	11
Liide <i>-gi</i> ja <i>-ki</i>	11
<i>h</i> sõna alguses	13
<i>i</i> ja <i>j</i> sõna des	18
Lühike, pikk ja ülipikk kaashäälik	21
Ühesilbilised sõnad, milles ülipikk kaashäälik kirjutatakse ühe tähega	25
Lühike, pikk ja ülipikk täishäälik	26
Ühesilbilised sõnad, milles ülipikk täishäälik kirjutatakse ühe tähega	28
Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks	29
Kõrvuti asetsevad erisugused häälikud	31
Kaksiktäishäälikud	31
Kõrvuti asetsevad erisugused kaashäälikud	33
Silbitamine ja poolitamine	38
Kuidas sõnu silbitatakse	38
Kuidas sõnu poolitatakse	39
Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks	40
Kordavaid harjutusi	40
Käändsõna	42
Nimisõnad	42
Üld- ja pärisnimed	44
Omadussõnad	47
Asesõnad	51
Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks	54
Kordavaid harjutusi	55
Käänamine	57
Üldisi küsimusi	57
Käänetega tutvumine	58
Sõnade käänamine	63
<i>Sepp</i> järgi käänduvad sõnad	64
<i>Mõte</i> järgi käänduvad sõnad	69

Kokkuvõtteid käänamisest	73
Ainsuse omastav	73
Ainsuse osastav	74
Ainsuse omastav ja osastav	74
Ainsuse osastav ja mitmuse omastav	75
Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks	77
Kordavaid harjutusi	78
Tegusõna	83
Üldisi küsimusi	83
Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks	87
Pööramine	88
Pöörded, ainsus ja mitmus	89
Jaatav ja eitav kõne	90
Ajad	91
Tegusõna tüvi	97
Kaks rühma tegusõnu	99
<i>Oppima</i> järgi pöörduvad tegusõnad	99
<i>Hakkama</i> järgi pöörduvad tegusõnad	103
Kokkuvõtteid pööramisest	106
Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks	109
Kordavaid harjutusi	109
Liitsõna	113
Lause ja kirjavahemärgid lause lõpus	117
Kordavat ja süvendavat	117
Jutustav, küsi- ja hüüdlause	118
Sõnade seos lauses	120
Loetelu lauses	124
Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks	127
Kordavaid harjutusi	128
Liitlause	133
Kirjavahemärgid liitlause	133
Otsene kõne	144
Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks	146
Kordavaid harjutusi	147
Lisa. Aadresside kirjutamine	157
Telegrammide kirjutamine	159
Avalduse kirjutamine	160

Ордлик, Виктор Тыннович
УЧЕБНИК ЭСТОНСКОГО ЯЗЫКА
для IV класса
На эстонском языке
Обложка Г. Пант
Издательство «Валгус»
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja V. Parbo
Kunstiline toimetaja H. Keigo
Tehniline toimetaja L. Krikmann
Korrekтор Ü. Rattur

Ladumisele antud 19. VI 1965. Trükkimisele antud
5. VIII 1965. Paber 60×90, 1/16. Trükipoognaid 10,25.
Arvestuspoognaid 7,17. Trükiarv 11 000. Tellimise
nr. 5113. Hans Heidemanni nimeline trükikoda,
Tartu, Olikooli 17/19. I

Hind 15 kop.

15 kop.

ARH

A-27001

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00427788 7